

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

Pravěká a středověká archeologie

Petr Meduna

Raně středověké sídliště v Hrdlovce

The Early Medieval Settlement at Hrdlovka

Disertační práce

vedoucí práce – Prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.

2011

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

PhDr. Petr Meduna

Abstrakt/Abstract

Raně středověké sídliště v Hrdlovce

Raně středověké sídliště v Hrdlovce (okr. Teplice) bylo zkoumáno velkoplošným záchranným archeologickým výzkumem v předpolí hnědouhelného velkolomu v letech 1989-1994, zpracování bylo umožněno z prostředků Grantové agentury Akademie věd České republiky v letech 2002-2004 (projekt číslo IAA8002201).

Výlučnost sídliště spočívá v dochování původní kulturní vrstvy, dlouhodobém osídlení areálu po celé období raného středověku a možnosti včlenit sídliště do kontextu lokalit v archeologicky dlouhodobě zkoumaných mikroregionech Lomského a Loučenského potoka. Z pohledu historické topografie lze sídliště ztotožnit s vesnicí Dubany, ve 13. století v majetku cisterckého kláštera v Oseku.

Metoda terénní práce procházela v průběhu výzkumu postupným zpřesňováním k odkryvu tzv. kulturní vrstvy ve čtvercové síti s dokumentací nálezů in situ. Prozkoumána byla přibližně desetina z desetihektarového sídliště.

Keramický soubor dělí chronologii sídliště na 6 fází (A-E, časně slovanské – pozdněhradištní) a jeho rozbor navrhuje dílčí změny v regionální typologii. V širším kontextu vede sledováním distribuce regionální keramiky k hypotéze o českém záboru dnešního Míšeňska v 1. polovině 10. století.

Život sídliště lze rekonstruovat v pohledech na dům i usedlost v rámci jedné fáze a vývoj vnitřní struktury v celé době jeho trvání. Multi-proxy přístup, pracující i s výběrem přírodovědných dat umožnil sledovat funkční dělení areálů i základní úvahy o ekonomice sídliště a jejím vývoji.

Podrobnější pohled je věnován specializované výrobě v širším sociálně-ekonomickém kontextu. Závěrečné úvahy se zamýšlejí nad metodikou výzkumu podobných raně středověkých sídlišť.

The Early Medieval Settlement at Hrdlovka

Abstract

An early medieval settlement at Hrdlovka (Teplice county, Northwest Bohemia) has been investigated by means of a large-scale rescue excavation in the foreground of a brown-coal quarry in the years 1989 – 1994. The evaluation of the results has been made possible thanks to financial support from the Grant Agency of the Academy of Sciences of the Czech Republic in the years 2002 – 2004 (project no. IAA8002201).

The settlement is exceptional thanks to the preservation of the original cultural layer, a long-time settlement of the area all through the early Middle ages, and the possibility to incorporate the settlement in the context of localities in the microregions of Lomský potok and Loučenský potok where excavations were carried out over a long period of time. From the point of view of historical topography, the settlement can be identified with the village of Dubany which was owned by the Cistercian monastery at Osek in the 13th century.

During the excavation, the method of the field research had gradually become more exact and led to the uncovering of a so-called cultural layer in a graticule, with a documentation of finds *in situ*. About a tenth of the 10-hectare area of the settlement has been researched.

The ceramic corpus divides the chronology of the settlement into six stages (marked as A-E, from early Slavonic to late hill fort) and the analysis of the ceramics suggests partial changes in the regional typology. In a broader context, the tracking of the distribution of regional ceramics leads to a hypothesis of a Czech occupation of the present-day region of Meißen in the first half of the 10th century.

The life of the settlement can be reconstructed by means of views of houses and farmsteads within one period of time; the development of its inner structure can be reconstructed for the whole time of its existence. A multiproxy approach using a selection of data provided by natural science has made it possible to observe the functional division of the areas and led to some basic reflections on the settlement's economy and its economy's development. Specialised production in a broader socio-economic context has been researched into thoroughly.

The concluding considerations reflect on research methodology concerning similar early medieval settlements.

Obsah

1. Úvod	6
2. Archeologie mikroregionu Lomského a Loučenského potoka	9
3. Historická topografie mikroregionu	13
3.1. Dvůr Hrnčíře	18
4. Terénní výzkum	26
5. Raně středověká keramika Pobělí	48
5.1. Středohradištní regionální keramika a její deskripce jako metodologická otázka	73
5.2. Keramika tzv. zabrušanského typu v dnešním Sasku jako historická otázka	81
5.3. Nádoby s válcovitým hrdlem ze severozápadních Čech	107
6. Život raně středověké vsi	113
6.1. Dům, usedlost, ves	113
6.2. Sociální a ekonomický život	127
7. Závěr	142
Prameny a literatura	149

1. Úvod

Zájem o raně středověká sídliště provází archeologii středověku víceméně od počátků vyhranění tohoto odvětví oboru. Na rozdíl od jiných typů lokalit, především hradišť či pohřebišť, neodráží v sobě politické a společenské zájmy archeologie a společenských věd obecně a poznání venkovského osídlení neprobíhá tedy ve vlnách, nýbrž pozvolně. To má dvojitý důsledek. Jistou apolitičnost a menší deformaci interpretací budeme hodnotit kladně, naproti tomu pozvolné poznávání může vést k jisté stagnaci a průběžným proklamacím nutnosti poznání, které však ustupuje atraktivním tématům – ať již odborným, či ekonomickým.

Jednou z oblastí, kde nutnost poznání nemusela uvolňovat místo atraktivnějším tématům a lokalitám, byla a je oblast severočeské uhelné pánve. Zásahy do krajiny, směřující se stále vzrůstající intenzitou v její plošné a nevybíravé ničení a následné nahrazování historického terénu jeho rekultivovaným novotvarem vedlo v roce 1953 ke zřízení Expozitury Archeologického ústavu ČSAV v Mostě. Cílem pobočky byla primárně záchranné výzkumy v předpolích hnědouhelných velkolomů a dodejme, že toto zaměření trvá dodnes, i když se z původní pobočné instituce stal v roce 1993 samostatný Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech.

Bylo téměř samozřejmé, že záchranná činnost takového rozsahu nemohla probíhat formou nahodilé činnosti, nýbrž s jasnou představou a pečlivě volenými otázkami, zacílenými na strukturu osídlení pravěku a středověku. Zatímco v jiných oblastech Čech je struktura osídlení sledována nejčastěji v kombinaci strategie mozaiky a hlavního či kontrolního bodu – tedy povrchového průzkumu lokalit a odkryvu jedné – v oblasti předpolí byly postupně odkrývány všechny zachycené lokality. V průběhu let a v návaznosti na budoucí postup těžební činnosti bylo jednou z oblastí takto velkoryse pojatého výzkumu předpolí velkolomu Maxim Gorkij (později Bílina), postupující zhruba od řeky Bílina na západ ke Krušným horám a likvidující povodí Lomského a Loučenského potoka.

Obr. 1 – Hrdlovka, okres Teplice, severozápadní Čechy

V povodí druhého zmiňovaného bylo v roce 1989 zachyceno raně středověké sídliště, nazvané dle příslušného katastru již neexistující obce Hrdlovka. Terénní práce zde probíhaly šest výzkumných sezón až do roku 1994, kdy byl ukončen rypadlem velkolomu. Materiál z výzkumu procházel okamžitým laboratorním zpracováním, jeho zhodnocení bylo umožněno až v letech 2002-2004 grantovým projektem „Raně středověké sídliště v Hrdlovce“, podporovaného Grantovou agenturou Akademie věd České republiky pod číslem IAA8002201. Doplňme, že zpracovaný nálezový soubor čítá více než 100.000 položek, naprostou většinou keramických fragmentů, což jej staví z tohoto úhlu pohledu na jedno z prvních míst v raně středověkých lokalitách nejen v Čechách. Množství nálezů vyplývá ze dvou skutečností. Tou první je mimořádný stav dochování lokality, ukryté pod erozními i inundačními vrstvami, a tedy nenarušenými recentní orbou. Druhou skutečností byla metoda výzkumu, která se orientovala postupně na výzkum tzv. kulturní vrstvy i objektů v půdním typu. Vyhodnocení dokumentace ukázalo, že tímto způsobem bylo získáno o 99% více informací, než by bylo dosaženo při skrývce na barevně odlišné podložní jíly. Uvedená čísla jistě překvapí a mohou vést k metodickým i metodologickým otázkám i závěrům. Pragmatické sdělení je však velmi jednoduché – podobný nálezový fond není možno zpracovat a prezentovat standardním způsobem, umožňuje však větší variabilitu výběru kritérií pro hodnocení.

Archeologický pohled, nezbytnou měrou obohacený o nečetná sdělení písemných pramenů, může nabídnout značně omezené možnosti rekonstrukce raně středověkého sídliště. Čím dál větší měrou se v současné vědě prosazuje vyvážený přístup věd společenských a přírodovědných, v optimálním případě provázející již terénní fáze výzkumu. Připomeňme, že výzkum sídliště v Hrdlovce probíhal v době, kdy přírodovědná sdělení měla často formu jen stručných exkurzů, neboť archeologie jejich potenciál využívala jen zčásti a naopak, přírodovědné obory braly svou účast na zpracování materiálu z archeologických lokalit spíše jako zpestření práce s materiálem recentním.

Zpracování materiálu v kontextech, kdy jsou sdělení společenskovední a přírodovědná provázána vzájemnými kauzalitami je nejen trendem současné archeologie, nýbrž i nezbytností rozvoje oboru, resp. všech oborů zúčastněných. Tento vědecky legitimní multi-proxy přístup pracuje s výchozí premisou bezprecedentní hierarchie všech informací, bez ohledu na to, který obor vědy se jejich dalšího zpracování ujme. Na stejné úrovni informační hodnoty se tak dostává kupříkladu distribuce typu keramiky, určité kategorie zvířecích kostí, makrozbytků či pylů jistého rostlinného druhu a teprve srovnáním jejich vzájemného vztahu získáváme ucelenou představu o příslušném

kontextu. Z tohoto pohledu je pak předložení čistě archeologického pohledu na raný středověk možné buď pozitivistickým výčtem typologií podepřených analogiemi, či narativní formou, která využívá v míře nezbytně nutné výsledky práce přírodnovědných oborů. V případě předložené práce se přikláníme k druhé variantě s odvoláním na výsledky práce týmu odborníků přírodnovědných oborů, v současné době zčásti publikované či připravené do tisku (Čulíková – Jankovská – Meduna 2008, Hošek – Meduna 2011, Meduna a kolektiv 2011).

Obr. 2 – Lokalita Hrdlovka, podzim 1993

2. Archeologie mikroregionu Lomského a Loučenského potoka

Výzkum raně středověkého sídliště na katastru katastru obce Hrdlovka v západní části okresu Teplice v severozápadních Čechách začal v létě roku 1989 víceméně náhodným objevem při nenáhodném komplexním výzkumu mizejícího krajinného celku.

Zájem tehdejší Expozitory Archeologického ústavu v Mostě se od sedmdesátých let 20. století postupně přesouval od posledních stop postupně likvidovaného „starého Mostu“ do volné krajiny, ničené se stejnou urputností. V osmdesátých letech se precizovala po metodické stránce koncepce výzkumu mikroregionů, vymezených povodími několika potoků v různých částech severočeského hnědouhelného revíru. Na hranici tehdejšího Mosteckého a Teplického okresu se pozornost části mosteckých archeologů soustředila na povodí a mikroregion Lomského potoka, spojujícího první pásmo Krušných hor s levým břehem řeky Bíliny.

Území nebyla archeologická „tabula rasa“, část nálezů z mikroregionu se dostávala do fondů teplického muzea různými cestami již téměř jedno století, přesto však dvě nezávislá zhodnocení nálezů mohla nabídnout jen velmi skrovný výčet položek, zatížený navíc nepřesnou lokalizací, někdy pouze s katastrální přesností (Váňa 1977, Zápotocký 1978).

Výzkumy tehdejší Expozitory začaly „postupovat ústupem“ před velkolomem Maxim Gorkij proti proudu Lomského potoka k západu.

První velkoplošný výzkum raně středověkého sídliště začal provádět J. Bubeník a D. Koutecký na katastru obce Břežánky v trati „Pod lipami“ již v roce 1972. Předběžné publikace do té doby ojedinělého výzkumu dlouhodobě existujícího sídliště (Bubeník 1973, 1975) doplnily do té doby známé nálezy z polohy „Hügel“, postrádající ovšem přesnější nálezo- vých okolností (Klápště 1994, 110, obr. 63, 115-116) a ojedinělý nález drobné nádoby z dolu Emeran, severně od zmiňovaných poloh na levém břehu Lomského potoka, který bychom mohli snad považovat za milodar zničeného raně středověkého pohřebiště (Klápště 1994, 110, obr. 63:22, interpretaci podporuje i zmínka v korespondenci R. Weinzierla). Následující archeologické aktivity se již začaly poněkud ztrácet v nepřehledném terénu důlního předpolí. Na stejném břehu potoka byly zaregistrovány nálezy keramiky v poloze „zrušený vodovod“, které se však při revizi zredukovaly na dva fragmenty a naleziště, vystupující v literatuře (Meduna 1996) bylo vypuštěno. Naopak revize přiřadila ke katastru Břežánek naleziště nové, získané – opět na levobřeží – při sběrech v místech břežáneckých keramických závodů D. Kouteckým. Zdejší nálezy překlenují chronologickou mezeru mezi osídlením „pod lipami“ a nalezišti na v okolí břežáneckého kopce.

Podobně i z následujícího katastru západně položených Břešťan se podařilo identifikovat drobný, ale chronologicky ohraničený soubor z Mullerovy pískovny z fondů teplického muzea. Raně středověké nálezy rozhojnil výzkum T. Velímského a J. Bubeníka z jádra vesnice. Výzkum zahloubeného rozsáhlého objektu na hranici návsi a parcel, interpretovaného jako možná zemnice a datovaného na skloněk raného středověku obsahoval ve výplni ovšem jako rezidua i materiál z podstatné části celého hradištního období.

Při dalším postupu se mostecká archeologie dostala na jeden z nálezově nejbohatších katastrů Jenišova Újezda, kde ani raný středověk nebyl výjimkou. Drobné sídliště bylo zkoumáno v roce 1986 E. Černou jižně od kostela na pravobřežní terase a levobřežní pendant byl zjištěn dodatečně J. Benešem a autorem o několik let později. Hlavní těžiště archeologického zájmu však leželo na západním okraji obce, v poloze zvané „Křižovatka“. Nálezy ze zdejšího prostoru byly známy již od sklonku 19. století a dávaly tušit další dlouhodobě osídlený areál. „Křižovatka“ se tak stala místem opětovných archeologických kampaní a její tvar přeškrtnutého V limitoval rozsah zkoumaných ploch. Spolu se střídáním archeologů se stal zdejší výzkum pestrou mozaikou rozličných metodických přístupů i publikační aktivity, kdy se informace omezovaly na předběžná sdělení (Bubeník – Velímský 1986). Reinterpretace výzkumu J. Bubeníka, kdy byla část jím zkoumané situace nově zhodnocena jako pozůstatek půdorysu tzv. grangie a srovnání s písemnými prameny dovolilo označit lokalitu jako samostatnou ves Hrnčíře, kde se grangie nacházela (Meduna 1996). Výzkum v letech 1996 a 1997 pak učinil hypotézu ještě pravděpodobnější, když byla zkoumána značná část rozlohy ohrazeného areálu se stavbou další sýpky, svými rozměry přesahující nároky venkovské komunity i drobného feudála (Meduna 2004).

Západně od „Křižovatky“ bylo archeologům poskytnuto relativně dost času na výzkum několika lokalit.

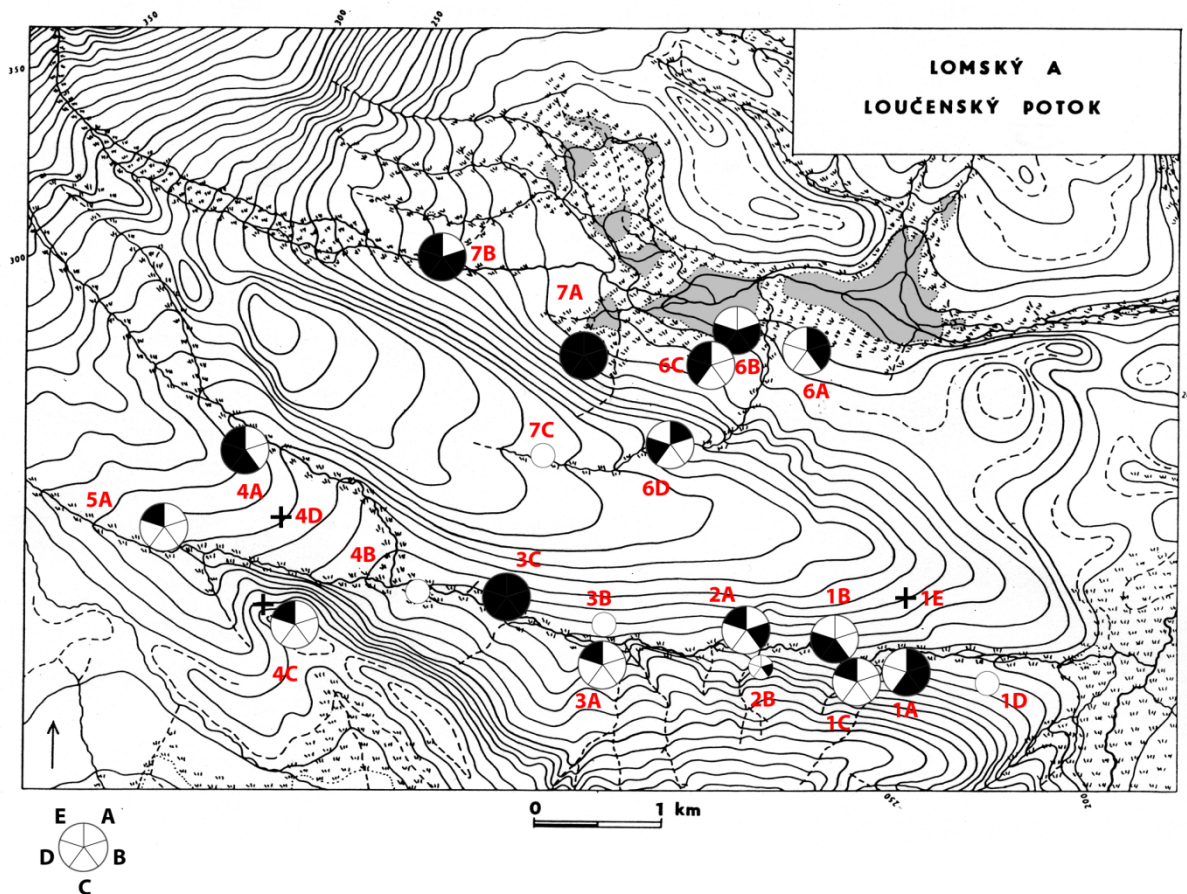
Po kampani metodicky zajímavých povrchových průzkumů v místech zaniklé vsi Nesvětic (k.ú. Libkovic) se naleziště stalo cílem systematického výzkumu, který kromě stop osídlení přinesl i jediné archeologicky zkoumané pohřebiště s počátky již v závěru raného středověku a ojedinělý doklad dřevěného vesnického kostela (Klápště 1994, 132-134, Brych 1989). Méně času měl na výzkum M. Dobeš v místech rybníka pod zaniklými Nesvěticemi, a tak výzkum přinesl jen obecně do raného středověku datovanou keramiku s nejasným nálezovým kontextem.

Nejistota, ovšem v tomto případě s lokalizací, provází i další nálezy z katastru Libkovic, které rozhojňují stopy raně středověkého pohřbívání a lze se přiklonit – dle interpretace nálezových okolností – k lokalizaci do prostoru šterkové terasy jižně od vsi (Klápště 1994, 132-134). Samotná

ves Libkovice se stala rovněž předmětem dlouhodobého výzkumu, jehož zhodnocení je již signalizováno (Vařeka 2001). K topografii raně středověkého osídlení Lomského potoka lze doplnit i ojedinělý objekt, zjištěný M. Dobešem na jihovýchodním okraji obce Mariánské Račice.

Na rozdíl od povodí Lomského potoka, kde nastíněný přehled výzkumů raně středověkých lokalit tvoří jen zlomek archeologické aktivity, leželo severnější povodí potoka, nazývaného Loučenský poměrně stranou zájmu, resp. na hranici zájmových sfér mostecké expozitury a teplického muzea. V nepřehledné nivě, jejíž podobu začaly měnit hlubinné šachty o mnoho desetiletí dříve než mikroregion Lomského potoka bylo zkoumáno J. Bubeníkem sídliště východně od vesnice Liptice (Bubeník 1979), odkud byly známy i další raně středověké nálezy, učiněné amatérskými spolupracovníky archeologických institucí. Další nálezy, které mohly být zveřejněny pouze s rámcovou lokalizací k šachtě Pokrok severně od obce (Váňa 1977, shodně i Zápotocký 1978) se podařilo v rámci revize prostorově určit k místu výzkumu v trati „Liptický rybník“, kde bylo zkoumáno J. Muškou raně středověké sídliště v roce 1978. Poměrně přesnou představu o rozsahu raně středověkého osídlení přinesly i aktivity v jádru obce Liptice. Výčet lokalit doplňuje i výzkum J. Mušky na jižní hranici katastru obce, v trati nazvané pracovní „Za kostelem II“ s ojedinělým osídlením u malé vodoteče na rozvodí Lomského a Loučenského potoka. Nedaleko od zmiňované polohy, pouze rámcově vymezeno okolím dnes již rovněž neexistujícího Nového dvora, rozhojňuje výčet raně středověkých komponent i starší hromadný nález mincí 10. století (Fiala 1895, 69, Váňa 1977, 730). Severně od Nového dvora se archeologická aktivita přiblížila k Loučenskému potoku v osmdesátých letech, kdy A. Rusó zjistila mimo jiné i raně středověké osídlení v těsné blízkosti již neexistující obce Hrdlovka u tehdejšího dolu Prezident Gottwald (Rusó 1984). Ve stejné době se výzkum povodí Loučenského potoka již stával systematickým a – jak již bylo zmíněno v úvodu – nenáhodným. Výzkumy pravěkých lokalit, realizované J. Benešem v tzv. polygonu totálního odkryvu s evidencí negativních zjištění na skrytých plochách dovolily v prostoru západně od Liptic registrovat téměř všechny stopy osídlení.

Slovo „téměř“ je zde na místě. Ani systematická registrace aktivit nemusela zachytit raně středověké sídliště, pracovní nazvané Hrdlovka, nebýt několika hlubších objektů, procházejících do podložních jíílů, na něž byla „skrývána ornice“ v rámci úpravy předpolí velkolomu. Ty byly zjištěny na podzim roku 1989 a následující výzkum probíhal již v netypických situacích, tedy v úrovni půdního typu do roku 1994.

Obr. 3 – Raný středověk v povodí Lomského a Loučenského potoka

1A - Břežánky „Pod lipami“, 1B - Břežánky „Keramické závody“, 1C - „Břežánecký kopec“ a okolí, 1D - „Břežánecký dvůr“, 1E - šachta Emeran, 2A - Břeštiny, jádro vsi, 2B - Břeštiny „Mullerova pískovna“, 3A - Jenišův Újezd „Za kostelem“, 3B - Jenišův Újezd, sběr na severním břehu, 3C - Jenišův Újezd, ZSO Hrnčíře, 4A - Libkovice ves, 4B - Libkovice, zaniklý rybník, 4C - Libkovice, ZSO Nesvětica, 4D - Libkovice, pískovna, 5A - Mariánské Račice, ves, 6A - Liptice, 6B - Liptice „Liptický rybník“ a šachta Pokrok, 6C - Liptice, jádro vsi, 6D - Liptice „Zakostelem II, 7A - Hrdlovka, 7B - Hrdlovka „Prezident Gottwald“, 7C - Hrdlovka, Nový dvůr

Malá značka – nejistá lokalizace, datování pouze v rámci raného středověku, velká značka – přesná lokalizace, datování možné v rámci fází A-E

Podkladová rekonstrukční mapa – E. a J. Březákovi, R. Křivánek

3. Historická topografie mikroregionu

Interpretace zejména mladších horizontů raného středověku by byla nemyslitelná bez rozboru historických, tedy v první řadě písemných pramenů. Základ, od něhož se zhruba datuje i počátek zmiňované spolupráce, zde představuje hodnocení K. Charvátové (1979). Studie detailně analyzující vznik a vývoj osecké klášterní državy napomohla vymezit jasné obrysy archeologické sídelní sítě – vesnice Hrdlovka a následně i Libkovice a Břežánky patřily Oseku, což mj. znamenalo i jejich časný vstup do evidence klášterního majetku.

Při snaze o lokalizaci majetků oseckého kláštera poměrně záhy začneme tápat, ostatně jako u téměř všech seznamů donací a konfirmací středověku. Klášter cisterciáků v Oseku, založený na přelomu 12. a 13. století jako soukromá fundace Hraběšiců (nově zejména Charvátová 1998, 291-328, Velímský 2002, 30 n.) byl jimi poměrně bohatě obvěněn a příslušné dary byly poměrně záhy potvrzeny a následně potvrzovány sérií tzv. oseckých falz, resp. nepravých listin. Pro naše úvahy důležitá je pravá papežská listina z roku 1209 (CDB II, č. 64), která jako první vypočítává klášterní statky a příjmy. Konventu náleželo samotné místo Osek „*locum ipsum Ozzek*“ s příslušenstvím „*cum pertinentiis suis*“ a následuje výčet celých vesnic: „*Hagin, Domazlawiz, Hirdlouc, Sconvelt, Duban, Bognitz, Hyrnscher, Bilen, Hoschniz, Naposcherad*“ a seznam dále přechází k dílčím majetkům a desátkům (výjimku tvoří pouze vzdálenější celé vesnice „*Griwatetz, Mnichow, Telci*“). Vesnice jsou v seznamu uspořádány podle jednoduchého geografického klíče od lokalit bližších k vzdálenějším a většinu lze identifikovat: Háj, Domaslavice a Hrdlovka ležely v blízkosti Oseka. „*Sconvelt*“ bývá kladen na území dnešního saského Krušnohoří (dnešní Schonfeld - podrobně Velímský 2002, 96-102, zde však jistotu nemáme). Mezi Bylany, Hošnici a Počerady jsou vloženy tři vesnice – „*Duban, Bognitz, Hyrnscher*“, které můžeme přepsat jako Dubany, Bojnice a Hrnčiče. Se všemi třemi se setkáváme i v oseckých falzech 2. poloviny 13. století, což může napomoci k jejich ztotožnění s dnešními osadami, s archeologicky známými osadami zaniklými či alespoň s lokalizací přibližnou.

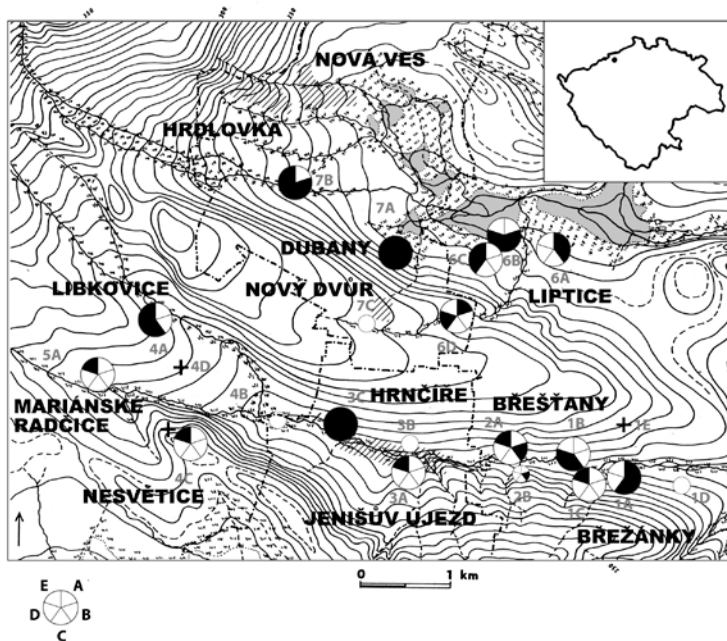
Ves Bojnice je uvedena v nepravé královské konfirmaci Přemysla Otakara I., hlásící se k roku 1203 (CDB II, č. 357), v zajímavém kontextu, totiž že klášteru patří mj. ves „*Croywart cum parte ville, que dicitur Bochniz, et alia parte ville Odolitz*“. Dnešní Charvatce a Odolice spolu sousedí a lze tušit, že ani Bojnice tedy neležela daleko. Zřejmě se nejedná o přibližně 8 km od Charvatců vzdálené Vojnice na J svazích Českého Středohoří, i když ty by mohly vyhovovat jazykově (výslovnost a zápis hlásek B a V někdy v pramenech kolísá). O Vojnice totiž projevoval zájem klášter v Doksanech, který dle konfirmace z roku 1226 obdržel část „*ville Hvoynic*“ od – zřejmě

velmože – Smila a část vykoupil od (téhož ?) Smila a jeho syna Častolova, tedy s velkou pravděpodobností Ronovců (CDB II, č. 286).

Ves Dubany, další z lokalit, můžeme dnes rovněž nalézt u Ohře nedaleko Vojnic. Ztotožnění s oseckou vsí zčásti brání postava Čáslava z Duban ve svědecké řadě k roku 1237 (listina vydána J. Pražákem, 1963), i když za jasný doklad existence dvou stejnojmenných vesnic to považovat nelze – např. ze zmiňovaných Vojnic doksanského kláštera se píše k témuž 1237 „*Petric sum filio Jurata*“ (CDB III/1, č. 158) a na stejné listině svědčí i „*Matheus, Jaros fratres de Rezzin*“ a „*Chren de Chrezzin*“, tedy – ve druhém případě nepochybně - z Křesína, který měl týž klášter koupit od „*Cunrado de Lusic*“ jako „*Crassin*“ před rokem 1226 (CDB II, č. 286). Podobných dokladů držby zdánlivě celých vesnic, v nichž však v jiných listinách „souběžně“ nalézáme majetkové podíly (z nichž některé jsou indikovány predikáty), bude zřejmě více (podrobně k Libušínu Žemlička 2002, 343). K lokalizaci Duban tedy spíše napoví opět osecká falza. Připomeňme opět v transkripci příslušnou část textu papežské confirmace z roku 1207: Háj, Domaslavice, Hrdlovka, Schonfeld, Dubany, Bojnice, Hrnčíře. Listina Přemysla Otakara I., první s oseckých falz (k roku 1203, CDB II., č. 357), uvádí majetky, „*predia*“ v pořadí: Osek se svými hranicemi („*cum terminis suis*“), Hrdlovka, Domaslavice, Háj a Hrnčíře. Následují Bylany, Hošnice a další – ovšem Dubany schází. Tentýž panovník měl k roku 1207 vydat další listinu, tentokrát s podrobnějším výčtem jednotlivých dárců. Hrabišic „*Zlauco*“ daroval zde konventu majetky: Osek (se svými hranicemi), polovina vsi (!) Háj, Hrdlovka, Schonfeld, Domaslavice a Dubany, opět „*cum terminis suis*“. Formulace by mohla napovídat, že ony hranice uzavíraly všechny jmenované vesnice v kompaktní celek, nemáme-li ovšem hranice chápat pro každou osadu zvlášť. Nabízí se i další hypotetická možnost: ony „hranice“ jsou uvedeny u Duban (resp. za nimi) a v dalším textu dokumentu u osady Hrnčíře (dar z majetku Slavkova bratra Hrabiše, „*Grebis*“), tedy u lokalit „zaniklých“ – nelze vyloučit, že listina sděluje, že klášteru patří pozemky, katastry příslušných vesnic, ačkoli vesnice samy již neexistují či byly restrukturalizovány (pochopitelně se to týká i samotného Oseka). Poslední z majetkových výčtů oseckých falz, nepravá listina biskupa Daniela (k roku 1209, CDB II, č. 362), jmenuje opět majetky v pořadí: Osek, Háj, Domaslavice, Hrdlovka, Schonfeld, „*Bresan*“, část Bojnic, Hrnčíře a následují další, vzdálenější lokality. Všimněme si, že Dubany opět schází, resp. jsou nahrazeny lokalitou Břežánky. Z těch Osek pobíral dle předchozích listin pouze obilní desátky („*decimam frumenti*“) a v listině biskupa Daniela se poprvé objevují v přímé držbě kláštera a zůstávají v ní i v následujícím století (viz dále).

Stručně si zrekapitulujme labyrint informací: Dubany byly na počátku 13. století blízko Oseka (Dubany u Ohře tedy můžeme vyloučit), ve druhé polovině téhož století již nejsou uváděny vůbec, či v nejasné formulaci, příp. nahrazeny jinou blízkou lokalitou. Ves tohoto jména v okolí kláštera nenalezneme, jedná se tedy o osadu zaniklou či restrukturalizovanou. V tomto okamžiku se nabízí výsledky archeologických výzkumů – na katastru Hrdlovky byla nalezena dvě sídliště. První v těsné blízkosti donedávna existující vesnice, tedy „*Hirdlouc*“ písemných pramenů, je známo převážně s povrchových průzkumů a získaný materiál umožňuje datování do staro- mlado- (pozdně) hradištního období. Druhé - ve východní části katastru – je předmětem našich úvah. Areál tohoto druhého sídliště je v následujících stoletích překryt částí rybníční soustavy, zřízené zřejmě (?) oseckým klášterem, určující je však další vývoj osídlení na katastru Hrdlovky, kdy konfirmace majetku k roku 1341 (viz dále) zde uvádí dvě vsi, Hrdlovku a Novou ves, „*Noua villa*“. Obě vesnice ležely v těsné blízkosti s markantním rozdílem v půdorysu zástavby i plužiny – první byla návěsní dispozice bez přímé návaznosti na lány plužiny, druhá uličního půdorysu se záhumenicovým uspořádáním plužiny (Charvátová 1979, 315-316), tedy poměrně vyspělého „kolonizačního“ typu. Lákavá je možnost ztotožnit vznik Novou ves s lokačním podnikem, při němž by byli kolonisté přesídlení z opuštěného sídliště z východní části katastru. V každém případě však zkoumané sídliště splňuje svou polohou a horní hranicí osídlení meze osady Dubany, a může s ní být tedy – byť pracovně - ztotožněna. Stručně řečeno, lokalita „Hrdlovka“ se zřejmě v raném středověku jmenovala Dubany.

Zbývá poslední ze jmenovaných tří vesnic, nazvaná k roku 1207 „*Hyrnscher*“, tedy Hrnčíře. Prostor k její lokalizaci se nám již podstatně zúžil po nezbytných úvodních úvahách o Bojnicích a Dubanech.

Obr. 4 – Srovnání archeologických dokladů osídlení 6.- 13. století s rekonstrukcí sídelní sítě středověku. Šrafovaně rozsah zástavby dle novověké kartografie, čerchovaně katastrální hranice obcí Hrdlovka a Jenišův Újezd k polovině 19. století, šedě rekonstruovaná rybníční soustava Loučenského potoka.

Klíčové informace pro hledání lokality Hrnčíře poskytuje dvojice dokumentů ze závěru 1. pol. 14. století, jichž si nyní musíme povšimnout blíže. První představuje již zmiňovaná confirmace osekého klášterního majetku Janem Lucemburským k roku 1341 (RBM IV, č. 883). Kromě výčtu lokalit zde nalezneme i hierarchii klášterních statků, strukturovaných do hospodářských celků s ústředními dvory (užíván je zde výraz „*curia*“) a příslušnými vesnicemi (příp. městečkem - Škrle). V centrální části majetků dokument jmenuje vsi „*Hayn, Krizansdorf, Grab, Wernhersdorf, Tucendorf, Noua villa, Hordelok, Bruch*“ a sděluje, že ony „vesničky leží „pod lesem“ („*...que villule sunt sub nemore situate,..*“) – situace dodnes víceméně odpovídá, vesnice ležely či leží na úpatí Krušných hor. Všimneme si, že s některými jsme se setkali v původních osekých majetcích – Háj a Hrdlovku známe z počátku 13. století. I příslušný dvůr „*curia Domzlawitz*“ již známe, ovšem jako ves Domaslavice – někdy v uvedeném intervalu byla tedy přeměněna v klášterní dvůr. Další klášterní dvůr – dle pořadí listiny – ležel v Břežánkách a v okolí byly i příslušné vesnice Tolice (zaniklé), vlastní ves Břežánky a ke dvoru patřila i část sousedních Břešťan („*curia Brzesan cum villis annexis, videlicet Tolitz, Brzesan et parte uille Breszan,*“). V následujícím výčtu se již dostáváme ke skupině vesnic „*Lucwitz, Retschitz, Nespeticz*“, tedy Libkovic, Mariánských Radčic a

zaniklých Nesvetic, které – jak vyplývá z kontextu – příslušely ke dvěma (!) dvorům, nazvaným „*noua curia cum curia Hirnzhedil*“. Oba dvory tedy musely ležet blízko jmenovaných vesnic. Je téměř jisté, že „*noua curia*“ je totožná s donedávna stojícím Novým Dvorem, jehož půdorys představuje ještě středověkou dispozici s ústředním samostatně opevněným útvarem (Klápště 1994, 129, obr. 71:3). Lze tedy vytušit, že „*curia Hirnzhedil*“, tedy dvůr Hrnčíře, bude nejen v blízkosti oněch tří vesnic, ale nedaleko Nového Dvora – jako dvůr „starý“, nazvaný ovšem podle původní vsi, kterou známe z počátku 13. století. Blízkost obou dvorů by mohl napovídat i další dobový dokument. K roku 1340 (RBM IV, č. 829) řeší Boreš z Rýzmburka podmínky užívání lesa (háje), popsaného jako „*rubum nostrum (tedy Borešův) inter villam dictam Elkersdorf et nouam curiam monasterii Ozzek*“ klášterními poddanými z Libkovic („*Luckowicz*“), na jejichž dodržování mají dohlížet „*magistris grangiarum in Hirnschedel et in noua curia*“. Oba „správci“ zodpovídají tedy za jeden les, jehož poloha je poměrně dobře určitelná – mezi Novým Dvorem a zaniklým Elkersdorfem (západně od Nového Dvora) nad Libkovicemi. I to napovídá, že oba dvory ležely nedaleko sebe, jestliže dohled byl v kompetenci obou „správců“, nikoli pouze „magistra grangiarum“ z Nového Dvora. Pro naše další úvahy je uvedený termín důležitý ještě z jednoho pohledu – termín „grangia“ je poměrně specifický a téměř výlučně charakteristický pro označení cisterckých klášterních dvorů. V původním slova smyslu označuje „sýpku“ („grangium“), která tvořila ústřední stavbu architektonického celku.

Opět si tedy stručně zrekapitulujme nastíněné informace – lokalita Hrnčíře byla na počátku 13. století vsí, v polovině následujícího století je stejné jméno užíváno pro klášterní dvůr – „curia“ či „grangia“, který ležel nedaleko Nového Dvora a zřejmě v údolí Lomského potoka, kde nalezneme i Libkovic, Mariánské Radčice a Nesvetic a západně od Břežánek (v povodí téhož potoka) s tamním dvorem a příslušnými vesnicemi.

Pro lokalizaci tedy disponujeme poměrně solidními údaji, v pramenech zachycená terminologie naznačuje výslednou podobu lokality a zároveň zásadní proměnu, jíž Hrnčíře prošly na počátku vrcholného středověku.

Posun v hledání takto vymezeného sídliště nabídl publikace výzkumu lokality na katastru Jenišův Újezd v trati nazvané „Křižovatka“ (Bubeník – Velímský 1986) na západním okraji novodobé zástavby zmiňované obce a na rozcestí silnic, vedoucích do Libkovic a Nového Dvora.

Archeologický výzkum zde zachytil kromě osídlení pravěkého i raně středověké sídliště s počátky v časně slovanském období, kontinuálně přetrvávající do období pozdně hradištního. Zde historie osady končí a stopy následného osídlení představuje již pouze skupina jam o průměru kolem 1-2

m a hloubce 1,5-2 m v jižní části zkoumané plochy. Revize dokumentace dovolila rekonstruovat z této skupiny půdorys mohutné stavby o rozměrech přibližně 10 x 30 m, tvořené středovou linií pěti jam se dvěma paralelními liniemi jedenácti menších jam, tvořících zřejmě základ konstrukce bočních stěn či dalšího vnitřního členění.

Ke stavbě, přesahující svými rozměry s velkou pravděpodobností nároky i potřeby venkovské komunity, lze nalézt analogie v západoevropském cisterckém prostředí, kde kamenné stavby podobných rozměrů představují sýpky klášterních dvorů a tato podoba se stala spolu s výše načrtnutým vývojem sídliště a topografickými úvahami základem pro ztotožnění lokality v trati „Křižovatka“ se zaniklou lokalitou Hrnčíře (Meduna 1996, 2004).

3.1. Dvůr Hrnčíře

Úvahy o klášterním dvoře spolu s postupem těžby hnědouhelného velkolomu byly hybnými momenty pro znovuoobnovení terénních výzkumů v trati Křižovatka. Těžiště výzkumných aktivit spočívalo v sezónách let 1996 a 1997 a navázalo na předchozí etapy na západní straně lokality. Po zkušenostech se situacemi v povodí Lomského a Loučenského potoka probíhal výzkum mírně nadstandardními metodami, kdy mechanická odstranění nadloží „svahovací“ radlicí skrylo pouze ornici a detailní výzkum započal již v úrovni podorničí, resp. půdního typu, tzn. v některých částech lokality kolem půl metru nad jílovým podložím. Plochy byly zčásti členěny do čtvercových sektorů, ve vytipovaných místech (viz dále) probíhala dokumentace arte- a ekofaktů v tzv. kulturní vrstvě. První plocha v roce 1996 sledovala trasu odvodňovací (?) rýhy, tedy jdoucí po spádnicí napříč lokalitou k Lomskému potoku a pro zjištění rozsahu osídlení na ni navázala liniová sondáž do úrovně půdního typu, jdoucí přibližně v pravém úhlu, tedy zhruba po vrstevnici. Sondáž zachytila poměrně rozsáhlý systém objektů vrcholného středověku, a v následující sezóně 1997 byla skryta i další plocha, navazující na výzkum 1996 na jižní straně. Výsledky výzkumu obou sezón je možno tedy hodnotit současně a představit jeho výsledky, členěné do základních chronologických horizont. Těmi budeme rozumět celý strukturovaný systém objektů, stratigraficky a chronologicky „současný“, který je zároveň odlišný od horizontu předcházejícího či následujícího. Souběžně budeme užívat i pomocný výraz fáze pro postižení změn jednotlivých objektů (komponent) v rámci jednoho horizontu.

Stranou našich úvah musíme ponechat osídlení lokality v intervalu časně slovanského až (části) pozdně hradišního období – jednotlivé vývojové etapy nelze za současného stavu zpracování

jednoznačně vydělit do úrovně objektů. Lze pouze konstatovat, že zachycené sídliště je osadou o zřejmě několika usedlostech, postupně se přemisťujících či přeskupujících ve „volném“ areálu. Výjimkou v rámci sídliště jsou skupiny baterií železářských pecí, které však nelze prozatím jednoznačně datovat do raného středověku.

Naše úvahy tedy začneme od etapy, v níž celý systém mizí, resp. je nahrazen zcela odlišnou formou osídlení (Obr. 5, 6).

První horizont

Představují tři či čtyři komponenty, nejistota vyplývá z datovacích možností keramiky a stratigrafické pozice (viz dále).

První komponentou je příkop o mírně šikmých stěnách a vanovitým dnu beze stop vsazené konstrukce. Maximální šířka je v úrovni dochovaného středověkého povrchu 3 m, hloubka 0,8 m. Zachycený průběh příkopu vymezoval pravoúhlý areál o minimálním rozsahu 60 x 130 m, první rozměr na straně západní, druhý na severu. Jižním směrem limituje hranice areálu snad – nikoli však jednoznačně – Lomský potok, na východě je další průběh příkopu nejasný, nebyl prozatím identifikován na plochách starších výzkumů (nelze vyloučit, že byl příkop odstraněn při skrývce. V úrovni jílového podloží je jeho zachycená šířka 80 cm, hloubka však pouze mezi 10-20 cm).

Druhou komponentou jsme se již zabývali v úvahách o interpretaci řad jam, zkoumaných v 70. letech – pouze zopakujme, že velmi pravděpodobně tvoří ucelený půdorys základů sýpky, tedy grangie v užším slova smyslu.

Třetí komponentu představuje rovněž skupina jam podobných rozměru, tedy průměru přes 1,5 (až 2) m a maximální hloubky okolo 2 m (2,2 m). Jámy opět vytvářely tři řady, z nichž nejuplněji je při špatné čitelnosti výplně zřetelná část řady střední, tvořená čtyřmi dvojicemi jam. O fázích v tomto případě uvažovat nelze, obě jámy ve dvojicích byly velmi pravděpodobně zaplněny (zaplněny) současně. Zajímavá je však absence stop po kůlech/sloupech ve výplni jam a zdá se velmi pravděpodobné, že na rozdíl od výše uvedené sýpky nebyla tato stavba zřejmě dobudována, resp. nebyla do jam zakotvena konstrukce. Lze rekonstruovat pouze šířku základů stavby – přibližně 12-14 m, zachycená délka je 23 m. Delší osa základů stavby probíhá souběžně se severní linií příkopu.

Při interpretaci stavby lze opět uvažovat o sýpce či spíše o hospodářské budově v širším slova smyslu.

Stručně popsané komponenty (příkop a základy druhé stavby) jsou datovány stratigrafickými pozicemi „post quem“ výplně objektů, obsahujících pozdně hradištní keramiku 12. a 1. pol. 13. století. Datování první stavby je převzato z práce J. Bubeníka a T. Velímského (1986, 48), na základě materiálu z výplně jam (tedy stratigraficky mladších situací) kladou autoři objekty do 1. pol. 13. století.

Rozpaky s přiřazením čtvrté komponenty do prvního horizontu vyplývají především z relativní autonomie skupiny objektů v jihozápadní části ohrazené plochy, navzájem provázaných ve složitější stratigrafické situaci, členitelné na dvě etapy. Podrobnější pohled na komponentu byl již publikován (Meduna 2002), omezíme se tedy pouze na základní charakteristiku objektů.

Ústředním objektem byl zde dům o rozměrech přibližně 8 x 6 m, vzhledem k poloze otopného zařízení zřejmě členěný na dvě části, osově orientovaný ve směru sever-jih. Další stavba bez zachyceného otopného zařízení byla vybudována v pravém úhlu k domu, oddělená prolukou o šířce přibližně 1,5 m. V takto vymezeném prostoru stála obnovovaná venkovní zastřešená pec s topeništěm, zahloubeným přibližně 1 m pod úroveň terénu, obklopená skupinou víceméně nepravidelných mělkých jam. Celek pak doplňovala přibližně, resp. minimálně 6 m hluboká studna válcového půdorysu s kamenným obložím. Pokud bylo možno odlišit materiál ze stratigraficky starších situací v rámci komponenty, lze opět uvažovat o 1. polovině 13. století. Mladší objekty však obsahují výrazný podíl světlého zboží (resp. jeden z hodnocených souborů dosahuje zastoupení kolem 70% z počtu jedinců), kdy se pohybujeme již ve druhé polovině téhož století. Zároveň některé z objektů jednoznačně porušují již zaplněný příkop, klíčovou otázkou je zde pochopitelně stratigrafie starších objektů a příkopu, kde ovšem bezprostřední vztah zjištěn nebyl. Za předpokladu absence „valu“ na vnitřní straně příkopu se objekty s ohrazením nevyklučují. K přesnější interpretaci komponenty, hodnotitelné jako „usedlost“, příliš nepřispívá ani nálezový fond, resp. při jeho rozboru se nutně vydáváme několika směry. Na jedné straně usedlost poskytla militária (šipku a hrot šípu), jezdeckou výstroj (kolečková ostruha) a zlomky dutého skla, na straně druhé z okolí atypické pece pochází hliněné předměty, označované jako hrncířské čepele. Lákavá, ovšem příliš přímočará je možnost zvolit druhou cestu a označit obyvatele usedlosti za hrncíře, stejně jako první směr, kdy bychom uvažovali o klášterním nápravníkově či správci dvora, ve třetím případě bychom nálezy militárií spojili s válečnými událostmi poloviny 13. století, které se – dle pramenů – dotkly bezprostředně osekého panství (k nim Charvátová 1998), další interpretační možnost poskytl nález „sladovny“ (viz dále). Jisté je pouze to, že se „středověká realita“ vzpírá jednoznačnému zařazení do jasných kategorií či k jasným dějům.

Druhý horizont

Druhý horizont jsme již uvedli nástinem čtvrté komponenty, tedy usedlosti u jihozápadní strany ohrazení, jež však v mladší etapě některé objekty usedlosti porušují.

Nejasnosti ovšem provázejí i další komponenty druhého horizontu, který lze vymezit převážně stratigraficky jako situace mladší než příkop ohrazení a starší než příkop třetího horizontu, k němuž se dostaneme vzápětí. Materiál je poměrně nečetný a nebyl dosud detailněji hodnocen, pouze rámcově se pohybujeme již v období užívání světlé keramiky.

Kromě zmiňované usedlosti zjišťujeme poprvé nástup objektů v okolí severozápadního nároží ohrazení, kde uvedenou stratigrafickou pozici (post a ante) splňuje pouze po spádnicí jdoucí mělký žlábek o kolísající šířce 1-4 m s nepravidelným rozšířením v jedné pasáži svého průběhu a zachycené délce přibližně 26 m. Na severní straně přechází do nezkoumané plochy, na jižní mizí pod objekty třetího horizontu, charakterem (prachovité) výplně připomíná zčásti umělou vodoteč. Ve stratigrafické pozici starší než příkop mladšího horizontu (pouze ante) je dvojice užších žlábků (kolem 0,5 m) navzájem se protínajících, kdy však nelze vyloučit jejich funkční souvislost s ohrazením prvního horizontu. Delší ze žlábků je sledovatelný v délce minimálně 31,5 m ve směru západ – východ a na východní straně je ostře ukončen. Na téže straně je porušen dvojitou superpozicí, resp. starším ze dvou objektů (82/96), z nichž mladší je opět porušen příkopem třetího horizontu, ale zdá se, že respektuje průběh mělkého žlábků „vodoteče“. I s nejasnostmi vymezeného druhého horizontu je zřejmé, že dochází k zásadní přeměně systému, vyplněnému jakousi „přechodovou etapou“. Ke zpřesnění významu nastíněného horizontu jistě přispějí výsledky výzkumu Ústavu archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě z roku 2000, které odhalil mezi usedlostí (čtvrtá komponenta) a severozápadním nárožím situaci, kterou lze hodnotit jako sladovnu (Lissek 2006). „Sladovna“ je prokazatelně mladší než příkop prvního horizontu, chronologické zařazení do doby kolem poloviny a druhé poloviny 13. století – tedy někde do druhého horizontu – umožňuje rozsáhlý nálezový soubor, v němž převládá stále podíl pozdně hradištní keramiky.

Pouze volnou úvahou můžeme sledovat systémovou změnu „přechodové etapy“, kdy se těžišťe aktivity přesouvá do prostoru severozápadního nároží areálu.

Nabízí se pochopitelně lákavá myšlenka funkční souvislosti mezi usedlostí a sladovnou (případně i uvažovanou umělou vodotečí), kdy bychom onu etapu vyplnili existencí krčmy. Není však zcela

jasné zapojení „taberny“ do systému klášterního hospodaření a hypotéza tak musí být podložena podrobnějším rozbořem pramenů.

Třetí horizont

Třetí horizont osídlení představuje nejvýraznější a do značné míry překvapivou složku v rejstříku sídelních forem. Chronologicky je vymezen obdobím, v němž zcela převládá již světlá keramika, nesoucí charakteristické ovalené okraje, okruží či okraje přehnuté, tedy značně široké časové rozpětí 2. pol. 13. století až století 15. Stratigraficky je pochopitelně dán nejmladší pozicí, kde příslušný vztah chybí, lze přiřadit objekty s určitou mírou pravděpodobnosti kromě nálezů i na základě konstrukční odlišnosti.

Tu nalezneme u první, nepříliš výrazné komponenty na východní straně zkoumané plochy. Ústředním objektem je zde základ stavby na podezdívce, z níž se dochoval pouze žlábek vyplněný maltou bez zdiva. Stavba pravoúhlého půdorysu o stranách zhruba 7,5 x 8 m je téměř samostatně stojící, soudobé mohou být snad stopy dvou žlábků navzájem k sobě kolmých (beze dochovaného protnutí), tedy stop ohrazení velmi subtilní konstrukce severně od stavby.

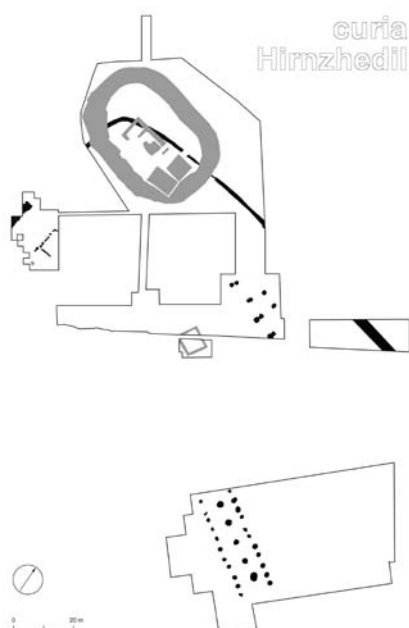
Mnohem výraznější je však situace na severozápadě areálu. Zde je ústředním objektem vícedílná stavba, kterou i přes absenci otopného zařízení můžeme považovat za obytný dům (stavba je na exponovaném místě s nižším nadložím a při nadzemní, resp. odizolované konstrukci mohlo být topeniště zničeno orbou, stejně jako část průběhu stěn). V samotné stavbě můžeme odlišit dvě fáze – první představuje zahloubený špýchar se vstupní šíjí obloženou kolmo stojícími plochými kameny a s vnitřním prostorem opatřeným jílovou izolací (obj. 57/96). Pravděpodobně byl špýchar součástí nadzemní stavby, z níž zůstal zachován žlábek severní (okapové) stěny. Mladší fáze domu stála již na kamenné podezdívce, z níž se dochoval opět pouze maltou vyplněný žlábek, pouze v jihozápadním nároží stavby se stopou zdiva (obj. 79/96). V této fázi byla již zahloubená část špýcharu zasypana a prostor stavby byl zřejmě rozčleněn příčkou, část její substrukce byla založena do výplně špýcharu a dům byl prodloužen o další prostor k východu. Výsledný půdorys tedy dosáhl vnějších rozměrů zhruba 8 x 14 m (šířka podezdívky je přibližně 1 m). Tím ovšem úpravy nekončily a v ose domu byl po přibližně 3 m široké proluce vybudována další minimálně podezděná stavba čtvercového půdorysu o straně asi 3 m (obj. 76/96). Ona proluka má svou logiku v komunikačním schématu prostoru – stavby byly obehnány příkopem, k němuž byla

čtvercová stavba (mladší špýchar či komora) východní stěnou zřejmě přisazena a proluka by tak umožňovala pohyb v opevněném areálu severojižním směrem. To pochopitelně nevylučuje společné zastřešení domu a uvažovaného mladšího špýcharu. Použili-li jsme slovo opevněný areál, je zde na místě – fortifikaci tvořil příkop o šířce pohybující se kolem 6 m a minimální hloubce 2 m. Příkopem vymezený oválný areál dosahoval vnějších rozměrů přibližně 34 x 46 m, jistou zajímavostí je „odskok“ o zhruba 1 m v linii příkopu na západní straně, navozující téměř dojem obtížně vysvětlitelného nepodařeného napojení. Lze s jistotou tvrdit, že na vnitřní straně příkopu nebyla po celou dobu jeho trvání ovšem mohutnější, hlínu využívající konstrukce – na severovýchodní straně se podařilo zachytit linii drobných kúlových jamek jako stopu lehké konstrukce – s charakteristikou útvaru jako „opevněného“ to v rozporu není. Následující fázi představují opět úpravy, při nichž byla jihovýchodní část příkopu zasypána a na vzniklé podestě byla vystavěna věžová zděná stavba (obj. 63/96), přisazená k uvažovanému mladšímu špýcharu v ostrém úhlu a přesahující tak svým nárožím původně vymezený areál. V podobné stratigrafické pozici vůči příkopu je i skupina objektů na jižní straně (71-74/96) a zejména velká venkovní pec (obj. 77/96). Vraťme se však k věžové stavbě – z ní zůstal dochována kromě fragmentu zdiva i zřícená konstrukce, umožňující podrobnější úvahy o původním vzhledu. Zděný základ stavby má vnější rozměry přibližně 5,5 x 9 m, šířka dochovaného zdiva je kolem 1 m. První podlaží bylo zčásti zapuštěno pod úroveň terénu, výši druhého podlaží odhadnout nelze, jeho podlaha byla však opatřena keramickými dlaždicemi. Konstrukci druhého a případných dalších podlaží vysledovat nelze – jak se zdá, kubatura zdiva ubyla zřejmě poptávkou po stavebním materiálu již ve středověku či v novověku. Ze zbytků destruktivního kužele lze vyvodit varianty zastřešení – množství šindelových hřebíků je dosti výmluvné, vršek střechy byl zřejmě opatřen keramickými hřebenáči. S menší mírou pravděpodobnosti lze uvažovat i o dřevěné, hřebíky vázané konstrukci patra a prejzové střeše, opět však narážíme na nedostatek získaného materiálu, potvrzující odhad potřebného množství.

Věžová stavba nepředstavuje zřejmě „*propugnaculum*“, tedy primárně fortifikační stavbu (k termínu a kontextu Charvátová 1987), uvažovat budeme spíše o „obraně úrody“, a tedy o sýpce.

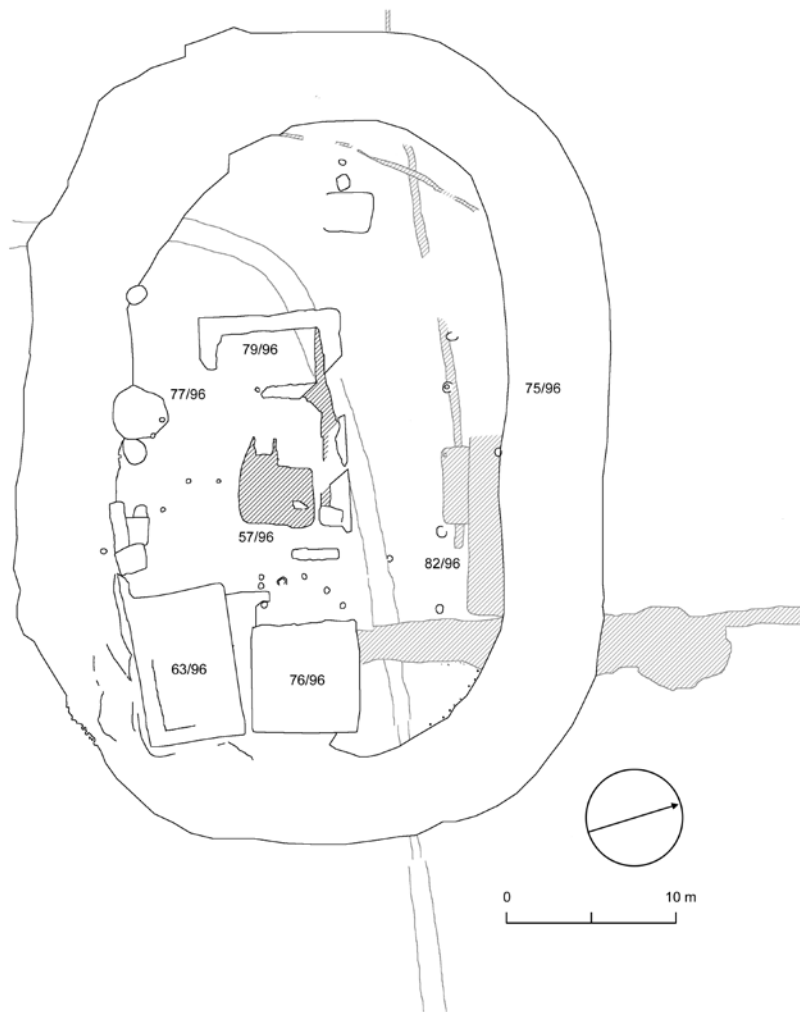
Jistě nás okamžitě napadne souběh dvou sýpek či špýcharů a možné vysvětlení lze zřejmě hledat ve struktuře klášterního dvora. Špýchar obytného domu je „soukromým“ majetkem „magistra grangie“, zatímco věžový špýchar uchovává sklizeň z klášterních pozemků či část naturální renty příslušných vesnic.

Otázkou se však dostáváme k obecnějšímu zhodnocení dvora Hrnčíře – oba mezní horizonty představují diametrálně odlišný přístup k ekonomice klášterního velkostatku. První – rozsáhlý areál s mohutnou sýpkou či sýpkami je konceptem autarktního systému, téměř beze zbytku převzatého ze západoevropského prostředí. Realita českého středověku, kdy cisterciáci vstupovali do již funkčního a stále se upevňujícího systému dávek v tradiční sídelní oblasti, našla svůj odraz v adaptaci na nabídku tohoto systému, jejímž konkrétním projevem je změna grangie v běžný hospodářský dvůr.

*Obr. 5 – Hrnčíře, zaniklý dvůr oseckého kláštera, katastrální území Jenišův Újezd
Areál a vnitřní zástavba staršího dvora z 1. pol. 13. stol. (černě), mladší fáze dvora pol. 13. – 14./15. stol. (šedě)*

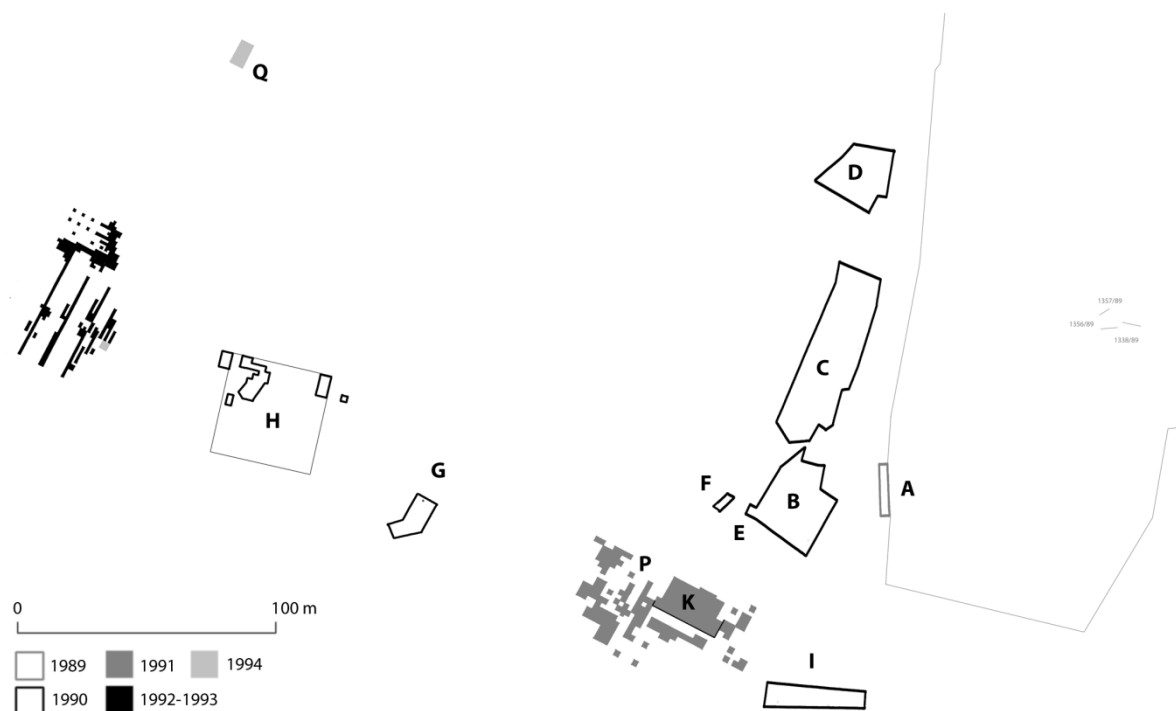

Obr. 6 – Hrnčíře, zaniklý dvůr oseckého kláštera, katastrální území Jenišův Újezd

Detail mladšího dvora s jednotlivými vývojovými fázemi (šedé šrafování – druhý horizont, černé šrafování – starší fáze druhého horizontu, černá linie – mladší fáze

4. Terénní výzkum

Při stručném popisu výzkumu se přikloníme k členění nikoli na sezóny, nýbrž na jednotlivé sektory. Jejich výzkum probíhal zčásti paralelně a postupná orientace v terénní situaci dovoluje chápat následující popis i jako nástin jednotlivých etap vývoje exkavační metody.

Obr. 7 – Raně středověké sídliště v Hrdlovce, sezóny a jednotlivé sektory výzkumu

„Od žluté k černé“: počátky při výzkumu na skrytých plochách

Říjen 1989

Vysoká čísla několika objektů z podzimu roku 1989 mají svůj počátek v evidenčním systému J. Beneše, provádějícího dlouhodobý výzkum polykulturní lokality na rozhraní katastru obce Liptice a Hrdlovka v poloze „Malý fírek“. Předpolí velkolomu v té době probíhalo standardní úpravou, spočívající v postupném těžení ornice, její ukládání v podlouhlých deponiích a následném odvážení k rekultivačním pracem. Při těžbě rekultivačního materiálu bylo rozhodující jeho rozhraní s podložními terciárními jíly, a skrývce tak neunikly ani podorniční vrstvy nivních náplavů Loučenského potoka a jeho přítoků. Výsledkem této velmi hrubé skrývky bylo snížení terénu až o

jeden metr od povrchu konce 20. století. Nevíme, jak mocná byla vrstva ornice a podorničí v místech středověkých situací v počáteční etapě výzkumu. Lze předpokládat jinou, snad příznivější morfologii terénu, z něhož bylo odtěženo méně než onen metr tmavé půdy. Výsledkem výzkumu je tak separování několika superpozic zahloubených jam ze skupiny pravěkých objektů, kdy s jistotou můžeme připsat ranému středověku (dále jen RS) číslo 1356/89 (Obr. 7, východní část, obr. 11).

Při hledání funkce superpozice bychom nejspíše uvažovali o postupně exploatovaném hliníku.

Datování: fáze B (dále jen písmenem, k chronologii viz kapitola 5)

Sektor A

„Vrstva uprostřed profilu“, kombinace vertikální evidence a počátky výzkumu tzv. kulturní vrstvy

Rok 1989

Průzkum bezprostředního okolí situace 1356/89 přinesl záhy nález RS keramiky v okrytém profilu těžby „ornice“. Ta byla o běžné mocnosti a pod ní pokračovala tmavá hlinitá vrstva o průměrné výšce jednoho metru, nasedající na terciérní podložní jíly. Zhruba ve 1/3 hloubky tohoto souvrství, tedy necelých půl metru pod již zčásti sníženým povrchem terénu se podařilo sledovat výskyt RS keramiky v délce 5 m, v části průběhu „vrstvy“ byl nalezen po začištění zahloubený objekt se značně nečitelnými hranicemi.

Následně byla vytyčena na ploše návazné k profilu síť čtverců 1x1 m. Čtverce byly sloučeny do pomocných sektorů 5 m délky a 3 m šířky, označených horizontálně čísly, vertikálně písmeny – řada C navazuje na profil. V takto děleném prostoru byla snížena ornice (úroveň 0) a následně vybírána mechanicky po 10 cm úrovních tmavá hlinitá vrstva, nálezy byly evidovány po čtvercích a pomocných sektorech. Přibližně v úrovni -50 od tehdejšího povrchu byly v tmavé hlinité vrstvě zachyceny první obrysy objektů a skupiny kamenů bez zřetelného vymezení (A9), či s jasnou hranicí obvodu kůlové jámy (A12). Výplň všech objektů byla odlišná od jejich hlinitého podloží zastoupením uhlíků a drobné mazanice (žluté), charakteristické bylo zašednutí výplně po krátkém oschnutí. Jistou formu kontroly průběhu stěn objektů poskytlo jílové podloží, jehož nástup kolísal od hloubky -70 do -90 od úrovně 0 a v němž byly obrysy pochopitelně patrné mnohem lépe. Nálezovou situaci nelze dešifrovat, půdorys stavby či staveb je fragmentární (obr. 12).

Datování: E1

Sektory E, F, D, I

„Náhled buldozerem“

rok 1989, sektor I léto 1990

Na sklonku první roku výzkumu byla využita možnost relativně předstihové sondáže buldozerem západně od sektoru A, v místech východního okraje ovocného sadu (Obr. 7). Sondy byly voleny pouze na šířku radlice a minimální délku v co nejmenších intervalech snižování, pouze pro zachycení úrovně RS situací. Ty byly poškozeny kořenovým systémem vzrostlých stromů a sondy je nutno je chápat jako sběr materiálu, struktury ve vrstvě či zahloubené situace se nepodařilo zjistit. Výjimkou je pouze sektor I, který vložíme ke stručnějším popisům. Skrývka buldozerem byla rozsáhlejší a nad úroveň kulturní vrstvy, následně proběhlo ruční začistění. Přesto byly v sektoru zjištěny pouze čtyři koncentrace kamenů, z nichž ve dvou případech (I1, I2) je možno uvažovat u destruovaném utěsnění kúlů v jamách.

Datování všech sektorů: D

Sektor G

„zazimování vrstvy“

podzim 1989 – jaro 1990

Souběžně s přípravou šachetního předpolí v pomyslné jižní polovině lokality zde probíhal opět paralelní průzkum, který na plochách první skrývky ornice a úprav deponií vyhledával stopy objektů či koncentrace materiálu. Obojí se podařilo nalézt přibližně sto metrů západně od sektoru F. Hovoříme-li o koncentraci, pak její zřetelnost zajistila zřejmě nerovnoměrnost první šachetní skrývky, resp. větší hloubka záběru. Vzhledem k jistému časovému předstihu bylo možno se sektoru věnovat podrobněji. Opět zde byla vytyčena síť čtverců, v tomto případě byl zvolen základní rozměr 4x4 m s ohledem na plánovanou metodu výzkumu. Ta se neorientovala na detailní výzkum vrstvy, nýbrž na možnost zachycení rozsáhlejších systémů na větší ploše. Po zkušenostech ze sektoru A byly evidovány a dokumentovány kameny větší (zhruba) 10 cm a v jejich blízkosti se postupné snižování terénu ruční skrývkou snažilo nalézt obrysy zahloubených objektů, obojí bylo zaměřováno na osy, v kladném případě byly vybírány zahloubené objekty – převážně kúlové jámy – z jedné poloviny s přesahem tak, aby byl zřetelný jejich skutečný profil. Na plánu (obr.) je vidět opět utěsnění jam kúly (G17, zřejmě i G8a), v dalších případech musíme

uvažovat o jamách i tam, kde jejich obrysy nebyly patrné, přesto však kameny vytvářejí jasnou oválnou koncentraci (např. G6, G16). Část koncentrací bez nálezů byla pouze kresebně dokumentována bez číselné evidence. Obsah kulturní vrstvy byl při začišťování značně chronologicky různorodý, relativně početné byly nálezy pravěké keramiky (viz příspěvek J. Mušky), která tak byla na ploše výzkumu identifikována poprvé. Ve fázi skrývání byly nalezeny pouze dvě výraznější koncentrace RS keramiky a po skrývce zhruba -10 se podařilo nalézt poměrně nejasné hranice objektu G18 a zřetelnější hranice G9. Ty byly odlišitelné jak na výplni objektu se tvořící jinovatkou, tak následně měkčí strukturou našedlé, mírně popelovité vrstvy s uhlíky. Ta vytvářela pravouhlý útvar o stranách cca 4 m a hloubce kolem 10 cm, diagonálně vyklíňující. Objekt můžeme interpretovat jako mírně základ mírně zahluobené stavby, výšku odstraněného nadloží nebylo možno přesně stanovit. Stopy konstrukce uvnitř půdorysu můžeme vyloučit, sporné je otopné zařízení v SZ rohu, kde byla pouze koncentrace větších kamenů bez výrazně propáleného topeniště. Pro další postup výzkumu bylo důležité stanovení orientace stavby – víceméně S-J/V-Z – a další vyměřování sektorů probíhalo již podle jednotné sítě tak, aby byly případné stavby zachyceny diagonálou.

Výzkum objektu G18 probíhal již v jarních měsících (duben) a účelné bylo ovětrání povrchu vrstvy pro snazší identifikaci koncentrace nálezů, obrysy byly nezřetelné a nelze vyloučit superpozici.

Datování:

G9 – B

G18 – C

Pravěk, B, C, D, E – celý sektor, výplň zbývajících objektů různorodá (přes 2 fáze vč. pravěku, míru kontaminace nelze určit)

Sektor H

„Sběry na skryté ploše“

duben – červen 1990

Souběžně s dokončováním prací v sektoru G byla vytipována další plocha budoucího výzkumu přibližně 100 m severozápadně. Její rozsah byl zčásti omezen deponií ornice, v jejímž sousedství byla na ploše přibližně 4 arů sledovatelná keramika, kamenné koncentrace se omezovaly pouze několik míst. Na ploše byla již skrytá ornice, povrch byl ovětráný, časový interval mezi šachetní skrývkou a nalezením nelze přesně stanovit. Plocha byla rozměřena na čtverce 4x4 m (řady

číselně, sloupce písmeny) Pro potřeby evidence sběrů byly dále děleny na 4 čtverce po 2x2 m, označené v rámci čtverce základního A-D. Při evidenci materiálu byly sledovány rozměry střeptů a jejich abraze a byly děleny do dvou kategorií, větší/menší než 2x2 cm, u menších byla sledovatelná abraze.

Obr. 8 – sektor H, srovnání koncentrace keramiky s následně evidovanými objekty. A (vlevo) – fragmenty větší než 2x2 cm, B – menší, plocha sběrů orámována silněji

Část plochy byla poškozená kolejami od těžké techniky a nebyla do sběrů zahrnuta.

Ze srovnání s výsledky následného začištění plochy a identifikace objektů vyplývá jednoznačná shoda. Koncentrace fragmentů však přesahují rozsah objektů, "nasycení vrstvy" keramikou můžeme považovat za stopu intenzivní činnosti v jejich okolí. Obzvláště výrazné vychází srovnání s H2, nadzemním otopným zařízením, dochovaným jako vrstva červené mazanice nad vypáleným topeništěm s koncentrací kamenů. Stopy vnější konstrukce nebyly zjištěny, zastřešení je nutné předpokládat.

V jihovýchodní části sektoru (mimo plán, čtverce B1A a B1B) byla nalezená jediná koncentrace keramiky fáze A (4 zlomky okrajů, 12 atyp., 4 sporné-pravěk) a označena jako H12, přesnější popis nelze uvést, je možno ji opět využít jako informační bod.

Datování:

H12 – A

H1-H5 – E

Sektor B

„Skrývka buldozerem I“

červen – srpen 1990

Sektorem B byla původně označena drobná zjišťovací sonda, položená u profilu severně sektoru A. Z důvodu přesunu těžiště prací do sektorů G a H nebyla rozšiřována. Šachetní činnost mezitím postoupila stejným směrem těžební jámou, na jejíž stěně byl nalezen mj. rozsáhlý a dobře čitelný profil objektu, v posloupnosti evidence označeného B3. S pomocí těžké mechanizace byla následně skryta plocha od profilu na západ a bylo jí přiděleno označení původního sektoru, pohlčeného těžební jámou. Plocha o rozsahu přibližně 5 arů propojila hranu skrývkového řezu se sektorem E, za nímž již bylo pokračování skrývek do ovocného sadu nerentabilní. Řízená skrývka těžkým buldozerem si ovšem vyžádala ponechat úroveň terénu v hloubce prvního výskytu nálezů, bez žádoucí časové prodlevy k ovětrání povrchu byl výzkum zaměřen pouze na evidenci koncentrací kamenů a obrysů větších objektů. Ty byly identifikovány tři, kromě pokračování B3 do plochy i B9 a B13a.

Nejméně čitelný byl B9, sledovatelný pouze jako plošně rozsáhlá koncentrace nálezů bez jasných hranic, sondáž vedená v podélné ose objektu v délce 6 m nalézala RS keramiku do úrovně – 50.

Opět musíme uvažovat pouze o informačním bodu.

Objekt B3 byl naopak na profilu a zčásti v ploše dobře čitelný. Přibližně pravouhlý tvar měl rozměry 10x7 m, tedy 70 m², systém nosné konstrukce nebyl zachycen, jedna čtvrtina objektu byla zničena těžební činností, dala však nahlédnout do profilu objektu. Hloubka objektu byla přibližně 0,5 m, dno rovné. Charakter vrstev zároveň umožňuje vyloučit superpozici, jako jeden z mála obsahoval barevně i strukturálně výrazně od půdního typu odlišnou výplň, v níž zřetelná byla zejména sytě černá uhlíkatá vrstva, na níž nasedala vrstva oranžové mazanice. Od podlahy objektu oddělovala černou průběžnou vrstvou hnědozelená hlinitá, již méně výrazná a hnědá hlinitá vrstva shora stratigrafii uzavírala. Většina nálezů pochází ze spodních tří vrstev shora uzavřených.

Nálezový soubor je poměrně jednotný, převažují větší tvary s nalepovanou lištou (E1). Ze souboru pochází kolekce několika den, dokumentující nástup a postupný rozvoj značky na kruhu (obr.). Funkce objektu je nejasná, překvapivý je počet větších tvarů (minimálně 28 jedinců) v snad jednorázově uzavřeném souboru velkých fragmentů. Výrobní odpad lze vyloučit, pouze jeden drobný fragment byl deformován přepálením.

Objekt B13a, původně považovaný za větší kůlovou jámu z důvodů lépe prosychajícího střed u zásypového kužele, se naopak ukázal jednoznačně interpretovatelný jako studna.

Přibližně kruhová jáma byla vyplněna homogenní hnědošedou (po zaschnutí) vrstvou, nelišící se od výplní většiny objektů. Od úrovně -120 se měnil charakter výplně v šedou jílovitou, ve stěnách objektu jí odpovídal zhruba vodonosný horizont štěrku a od téže hloubky se dochovala dřevěná roubená konstrukce, která byla tvořena fošnami zhruba 3 cm tloušťky o rozměrech 20x120cm.

Kromě konstrukčních detailů poskytla studna zejména archeobotanický materiál (Čulíková – Jankovská – Meduna 2009). Dřeva na dendrochronologický rozbor se nepodařilo zachovat.

Datování lze opřít pouze o keramický materiál: E2, tedy závěrečná fáze sídliště – rozdílné složení rekonstruované vegetace napovídá postupnému zarůstání areálu v době zaplňování horních partií studny.

Sektor C

„Skrývka buldozerem II“

červenec – srpen 1990

Souběžně s prací v sektoru B byla položena dlouhá sonda mezi prvním skrývkovým řezem a hranicí ovocného sadu. Řízená skrývka byla opět skončena na hranici zachytitelnosti koncentrací nálezů.

Na rozsáhlé ploše se podařilo spolehlivě identifikovat pouze systém koncentrací kamenů, někdy opět s dobře zřetelným obrysem kůlových jam. Budeme-li jámy považovat za jeden systém, tedy za stopy nosné konstrukce jedné stavby, musíme uvažovat o rozměrech přibližně 10x8 m. Tomu by nasvědčovalo izolované umístění systému (viz obr.), proti se zdá svědčit chronologická různorodost materiálu, z jam pochází keramika D a E, z objektu C10 pochází jednoznačně keramika fáze B. Nerovnoměrnost skrývky můžeme vyloučit, výlučnost místa nespocívá zřejmě ani v morfologii terénu.

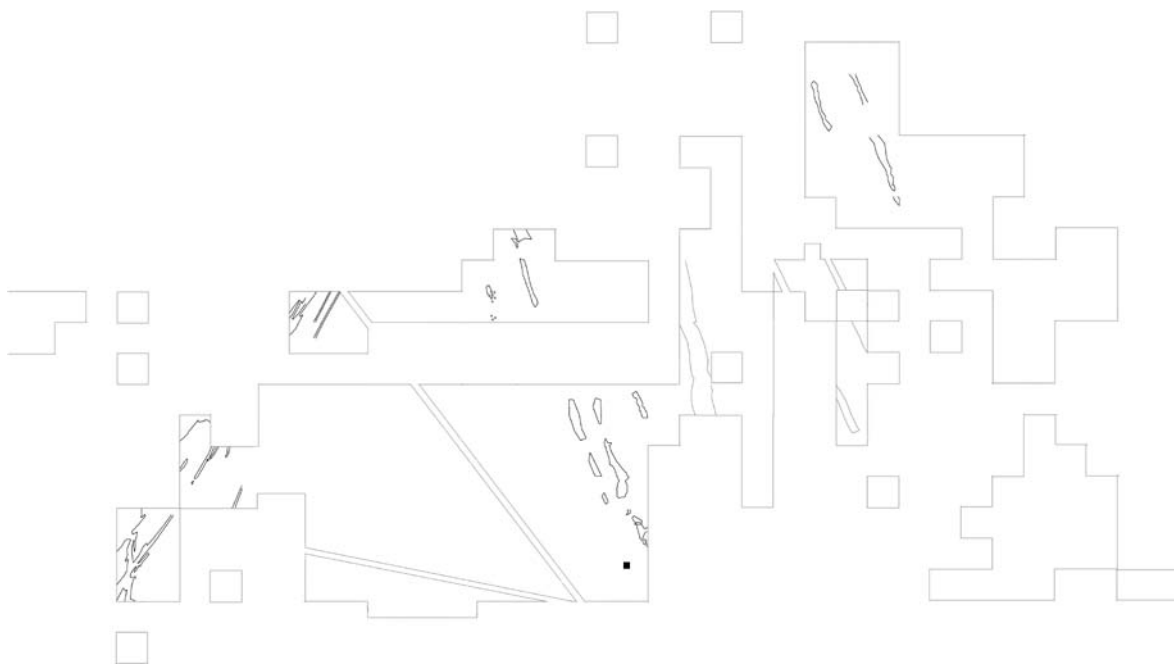

Sektor K a P

„Dokumentace vrstvy“

duben – prosinec 1991

Plocha pro výzkum sektoru byla připravena skrývkou na hranici vrstvy na podzim roku 1990. Na jaře následujícího roku byl sektor vložen do geodetické sítě a rozměřen na základní čtverce 2x2 m a následně proběhl v první části, označené jako K, síťový sběr. Byla opět prokázána koncentrace materiálu, ale vzhledem k širokému rozpětí (C-E) není možné koncentrace přiřazovat k následně zjištěným objektům. Následná skrývka probíhala ručně, výhodou se ukázal ovětraný povrch připravené plochy. Již ve fázi sběrů byly zaevidovány po spádnicí – současně ovšem v severojižním směru – jsoucí paralelní žlábký mikroerozních rýh vyplněných proplaveným štěrkem a pískem, překrývající objekty fáze E2. Ojedinelý výskyt světlé vrcholně středověké keramiky v jejich výplni či těsné blízkosti je dovoluje považovat za stopy členění středověké plužiny.

Obr. 9 – Sektor K a P, mikroerozní rýhy s nálezy vrcholně středověké keramiky (šedé body) můžeme považovat za stopu polního systému

Sektor K, rozšířený následně o sektor P (původně mimo pořadí jako „Plocha“ vně sektoru) poskytl snad nejucelnější pohled na reálný systém RS sídliště.

Jako vstupní ilustraci můžeme použít modelové srovnání dvou úrovní – objektů zachycených v půdním typu a objektů, procházejících do jílového podloží. Únik informací by byl při skrývce na jíl 99%, budeme-li počítat s objekty o jednom rozměru větším než jeden metr, pak budeme postrádat pouze 80% zahloubených objektů.

Obr. 10 – Srovnání množství zahloubených objektů v úrovni půdního typu (A) a procházejících do podloží (B)

Cílem výzkumu v této etapě se však staly především plošné struktury, skryté v tzv. kulturní vrstvě. Poprvé byly dokumentovány ve vybraných částech sektoru P všechny kameny větší 2 cm

a evidován počet fragmentů keramiky s okamžitou evidencí kolkované keramiky fáze C. Keramické nálezy byly členěny na dvě kategorie nikoli podle velikosti, nýbrž fragmentarizace: „rozšlapané“ a „nerozšlapané“. S vědomím pouze pomocné dole uvedeného termínu byly definovány tak, že: nerozšlapaný je střep dochovaný v takovém oblouku zakřivení (v libovolném směru), že výška pomyslné kruhové úseče je větší než tloušťka střepu. Zjednodušeně řečeno, položíme-li střep na rovnou podložku vypouklou stranou nahoru, pak vzdálenost vnitřní, tedy dolní stěny střepu musí být větší než jeho tloušťka. To relativizuje užívání měrné soustavy, přibližuje se však kritériu úměrnému tloušťce, a tedy pravděpodobné pevnosti střepu.

Z mapy distribuce kolkované keramiky je zřejmá její koncentrace na rozhraní sektorů Ka P, kdy s pravděpodobností blížící se jistotě můžeme na základě zastoupení nerozšlapaných střepů uvažovat o zaplňování zahloubených objektů fází C jako primárním odpadem. Za rozhodující tedy nepovažujeme pouze absenci či prezenci kolkované keramiky, její přítomnost byla pouze pomocným kritériem v první fázi evidence, nýbrž přítomnost veškeré Z-keramiky v „nerozšlapané“ podobě. Takto vyčleněné objekty představují relativně spolehlivě vymezenou usedlost, níž rozeznáme přibližně čtvercovou stavbu bez otopného zařízení (K4), snad venkovní ohniště (K2), podlouhlou jámu sice nejasné funkce (nebyla prozkoumána v úplnosti), respektující však orientaci ostatních objektů, a tedy součást systému. Celek doplňují dva žlábký – P8 a P12, ve špatně čitelné situaci nelze popsat jejich profil, zachytitelná hloubka se pohybovala kolem 10 cm (od úrovně zachycení při prvním čištění), a představují tak zřejmě stopy nadzemních staveb (viz kapitola 6.1.).

Detailní pozornost byla věnována v sektoru P dalšímu objektu, poměrně rozsáhlému P61. I zde proběhla dokumentace nálezů v úrovni prvního začištění. Poměrně dobře se podařilo zachytit obrysy objektu, vyplněného hnědošedou hlinitou vrstvou s uhlíky (resp. homogenizovaným souvrstvím) a četnými zrny oranžové mazanice. Výplň objektu byla vybírána po mechanických 5 cm vrstvách s průběžnou dokumentací větších kostí, kamenů (střepy byly pouze v kategorii „rozšlapané“). Nálezy byly evidovány vertikálně po vrstvách, horizontálně po pomocných sektorech, které byly kompromisem mezi detailním pohledem na distribuci nálezů a okamžitou orientací v odkrývané situaci. Výsledný plán představuje sendvič vrstevnic, nichž rozeznáme obrysy vstupní šíje v jihozápadním rohu a značně nepravidelný průběh stěn. Přesvědčivým argumentem pro úvahy o obytné funkci P61 je přítomnost otopného zařízení, hliněné pece bez kamenné konstrukce v jihovýchodním rohu. Prostor mezi pecí a vstupem vyplňuje systém dvojic drobných kulových jamek, podél uvažované stěny doplněný mělkými, víceméně pravoúhlými

kulovými jámami (či spíše otisky kúlů, hl. nepřesahuje 10 cm). Jáma přibližně v ose zahloubené části obsahovala i nerozšlapaný materiál fáze E2, počátky, resp. délka trvání domu jsou ovšem nejasné. Chronologické úvahy, opírající se o představu postupně zaplňované destrukce domu zpochybnil výsledek části archeozoologického rozboru, který identifikoval kostru jednoho koně (se specifickou vadou) v různých stratigrafických jednotkách, mechanismus zaplňování objektu tak nejsme schopni jasně postihnout. I přes tuto nejistotu je však možné vyloučit superpozici několika objektů. Přijmeme-li toto sdělení, pak musíme uvažovat o víceprostorovém domě. Zastřešen byl nepochybně vstup a jako relativně samostatný je prostor s pecí. Kulové jámy na obvodu domu v pomocných sektorech D a E jej zřejmě příčně dělí, od této hranice se osa objektu mírně stáčí. I při minimálních zachycených rozměrech (po sektor G) by měla zahloubená část stavby bez vstupní šíje délku 10 m, šířku kolem 3,5 m (viz kapitola 6.1.).

Výzkum 1992-1993

„čtverce“

S představou nutného upřesnění a případné verifikace výsledků práce v sektorech K a P byla vyhledávána další plocha západně od obou sektorů, na jejichž místě byla již hrana šachty. Opět k základní orientaci napomohl průzkum a evidence keramiky, procházející na povrch předběžně upraveného terénu. Metodickou novinkou byl na počátku 90. let geofyzikální průzkum, kterým se podařilo na vytipované ploše upřesnit místa potenciálních výraznějších objektů a dodejme, že i následně ověřit spolehlivost geofyzikálních metod (Křivánek). Jako definitivní byl vybrán základní rozměr čtvercové sítě 1x1 m a z pracovního týmu byl vyčleněn dokumentátor – kreslič, který průběžně dokumentoval výběr nálezů in situ (kameny, kolmo stojící fragmenty keramiky, nekeramické artefakty, příp. větší fragmenty kostí) a hraniční linie plošných objektů, a to ve všech skrývaných úrovních (po 5 či 10 cm) všech čtverců. Na základě rozboru orientace objektů z předchozích sezón byly osy sítě vytyčeny tak, aby případnými objekty procházely diagonálně, a umožnily tak jejich snazší identifikaci a současně proto, aby mohly být linie čtverců vedeny v intervalu, který vyloučí nebo zachytí jakýkoli objekt. V místech zachycených situací byly linie čtverců zahušťovány či doplňovány dalšími čtverci v plošný odkryv. V sezóně 1992 bylo odkryto 123 čtvercových „minisektorů“ v prostoru nejvýraznějších anomálií a koncentrací nálezů, v následující sezóně jejich počet vzrostl na 256 a doplnil představu i distribuci nálezů i objektů

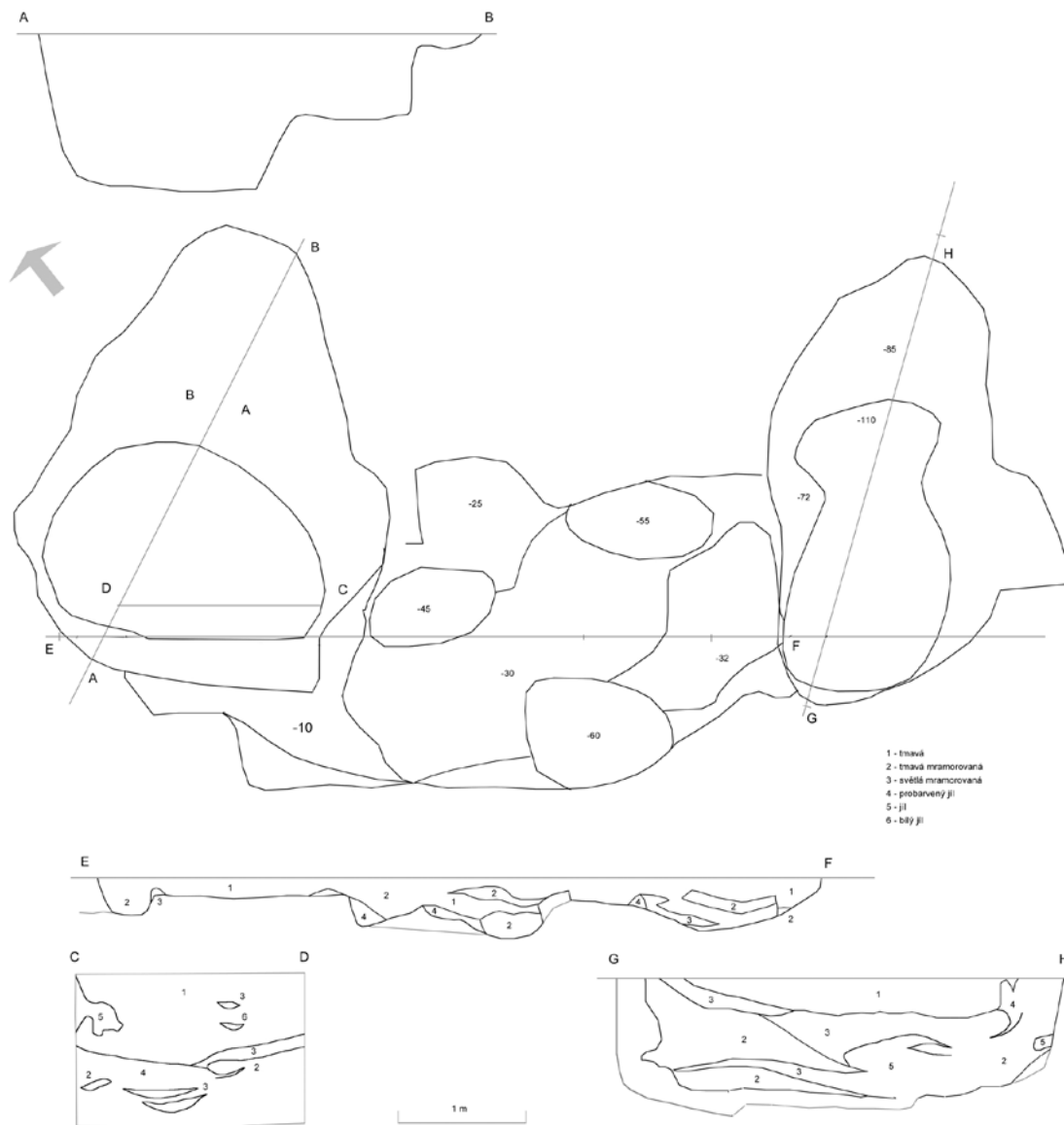
v ploše, vymezené popisovanými liniemi. Spolu s 9 čtverci ze začátku sezóny 1994 bylo tedy prozkoumáno 397 metrů čtverečních, tedy necelé čtyři ary plochy, vzhledem k zvoleným liniím máme však představu o intenzitě, resp. distribuci objektů na ploše 60 x 40 m, tedy šestkrát větší. Prvotní evidence pokračovala v návazném označení jako L, účelné se však ukázalo pouze evidovat čtverce pod jednotlivými čísly a následně dělit podle hloubek – tedy mocnosti kulturní vrstvy, při zjištění zahloubených objektů pak byl objekt označen písmenem v rámci čtverce. Jediným výraznějším zahloubeným objektem byla v prostoru jáma 220-221/93A, kterou indikoval již geofyzikální průzkum. Tentýž upozornil na anomálii na S straně plochy zamýšlené pro výzkum, kde byl postupně odkrýván půdorys, srovnatelný s P61, pouze bez zachyceného otopného zařízení (viz kapitola 6.1.) .

Datování: E1, E2

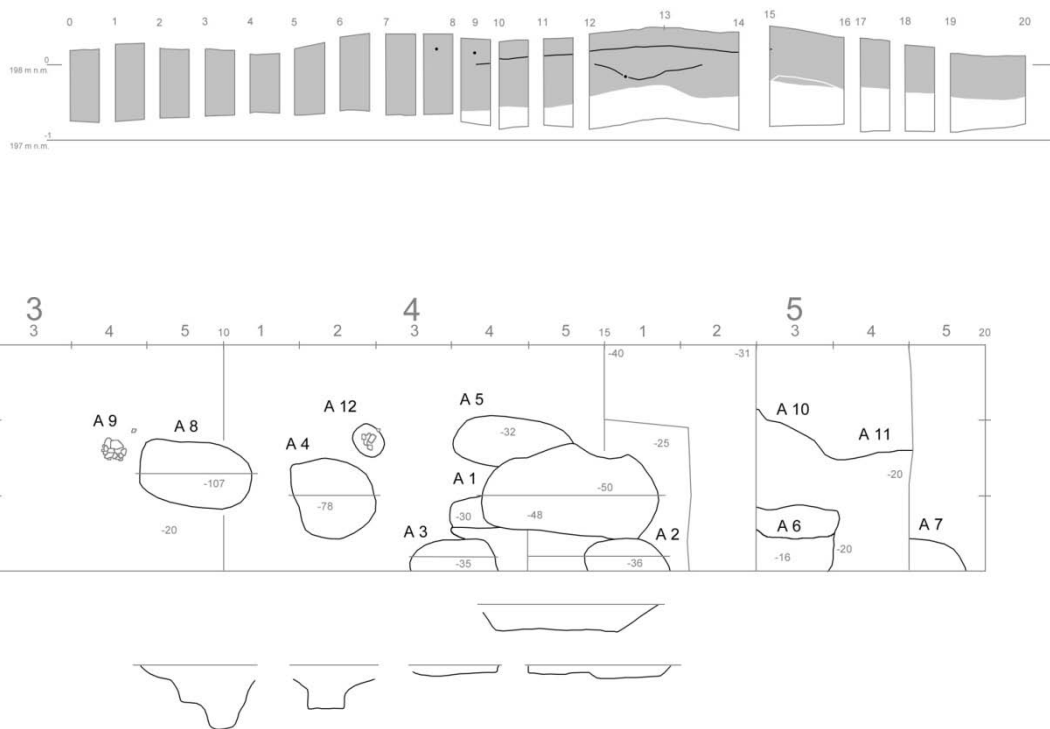
Sektor Q

1994

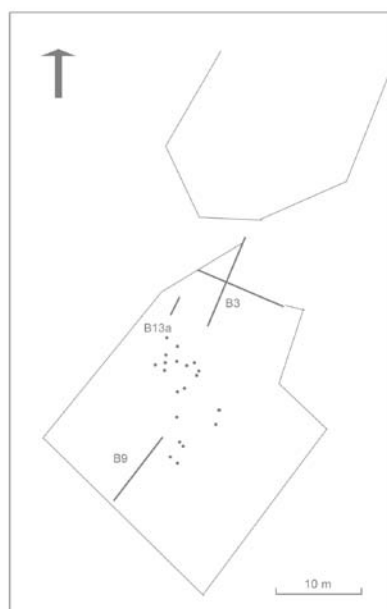
V roce se podařilo doplnit síť předchozích let o 9 čtverců v jihovýchodním cípu hlavní skrývané plochy. Postup těžby následně vedl k přesunu prací do již jediného místa, v němž byly nalezeny historické terény. Původní geomorfologie byla již výrazně změněna, podloží tvořily nivní náplavy na jílech. Z RS situací zůstal pouze fragment, tedy podklad pro hodnocení archeologického bodu. Při dohledu u těžebních prací se podařilo zachytit téměř jakousi symbolickou tečku za pětiletým výzkumem. Zřejmě zavodněný terén potomního rybníka a dosah vodonosného horizontu zachoval v podloží druhou studnu včetně kůlů zastřešení jako ojedinělého konstrukčního prvku. Samotná výdřeva studny byla poněkud neobvyklá – na stěny vyhloubené jámy byly nalepovány vertikálně kusy dřev či kůry bez dalšího zajištění.

Obr. 11 – Objekt 1356/89

Obr. 12 – Profil a půdorys sektoru A, na profilu linií označen průběh výskytu RS keramiky, bodově solitérní fragmenty

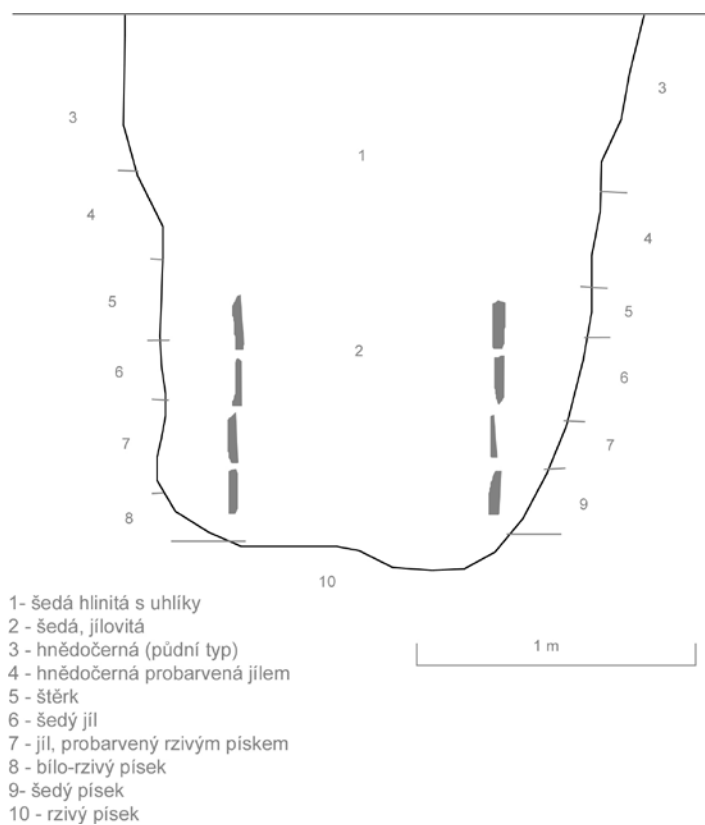

Obr. 13 – Sektor B, základní rozložení evidovaných objektů

Obr. 14 – Objekt B3, půdorys a profily. Bíle – tmavě hnědá hlinitá, oranžová – mazanice, černá – vrstva uhlíků, zelená – hnědozelená hlinitá, červeně keramika

Obr. 15 – Objekt B13a, profil

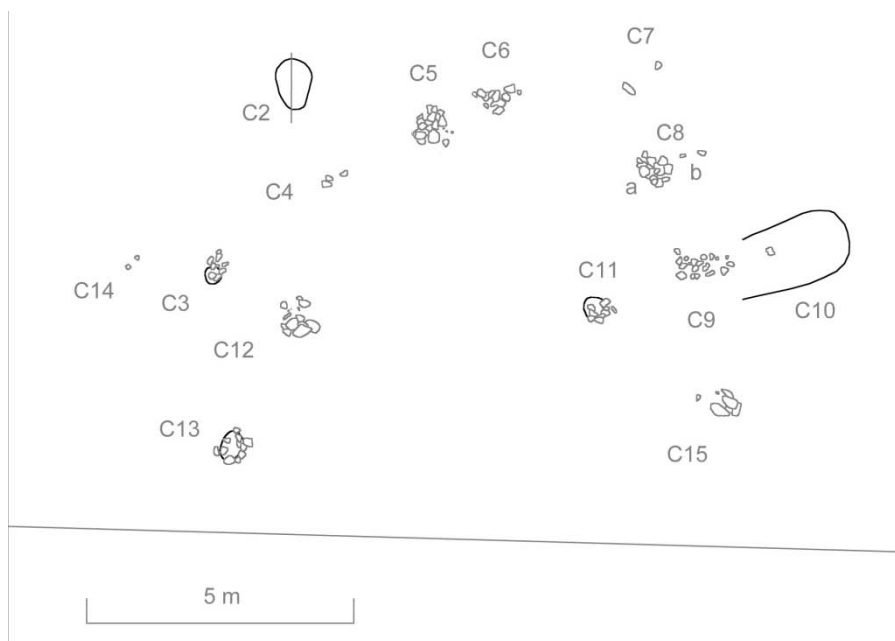
Obr. 16 – Objekt B13a, 1. úroveň roubení, hl. -120

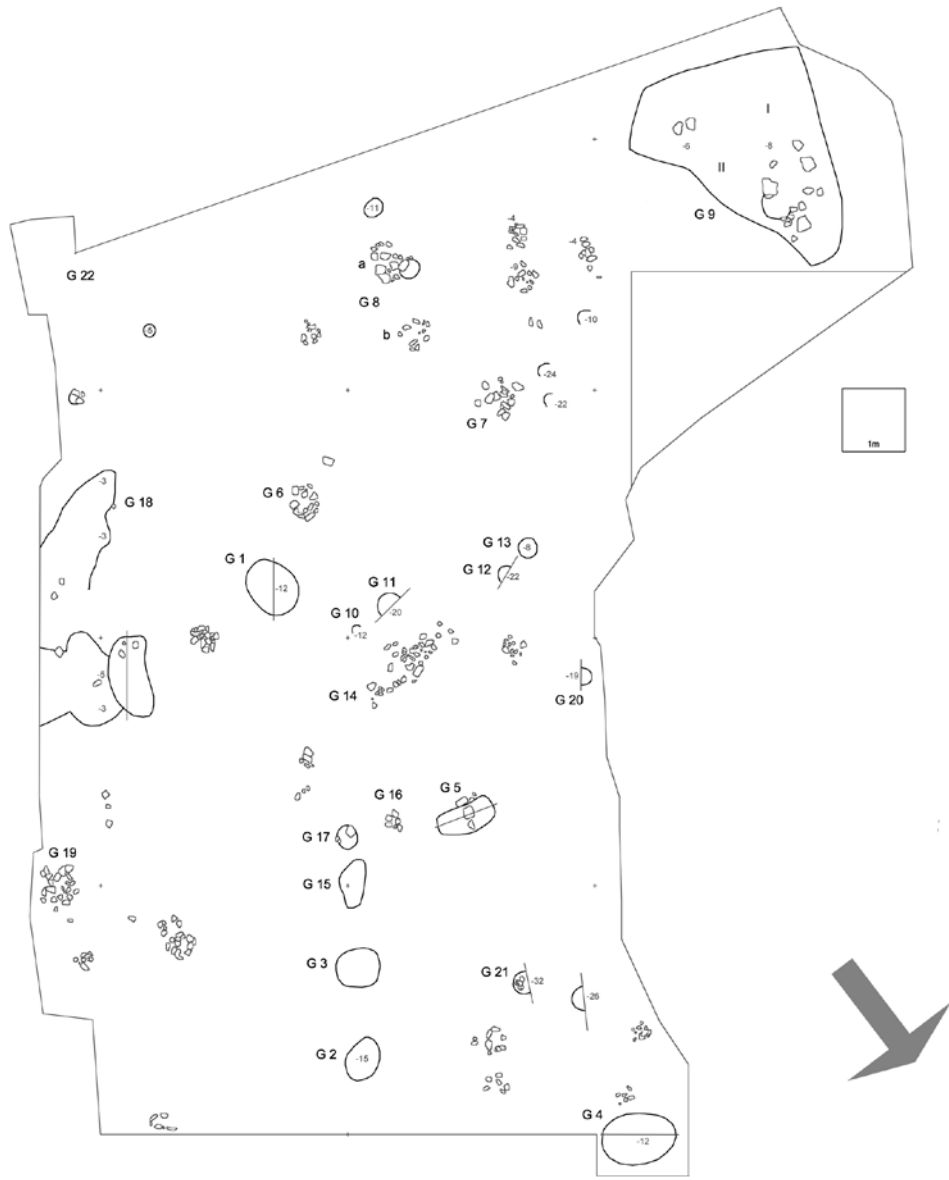
Obr. 17 – Obj. B13a, detail roubení studny, 1. úroveň dřev, hl. -120

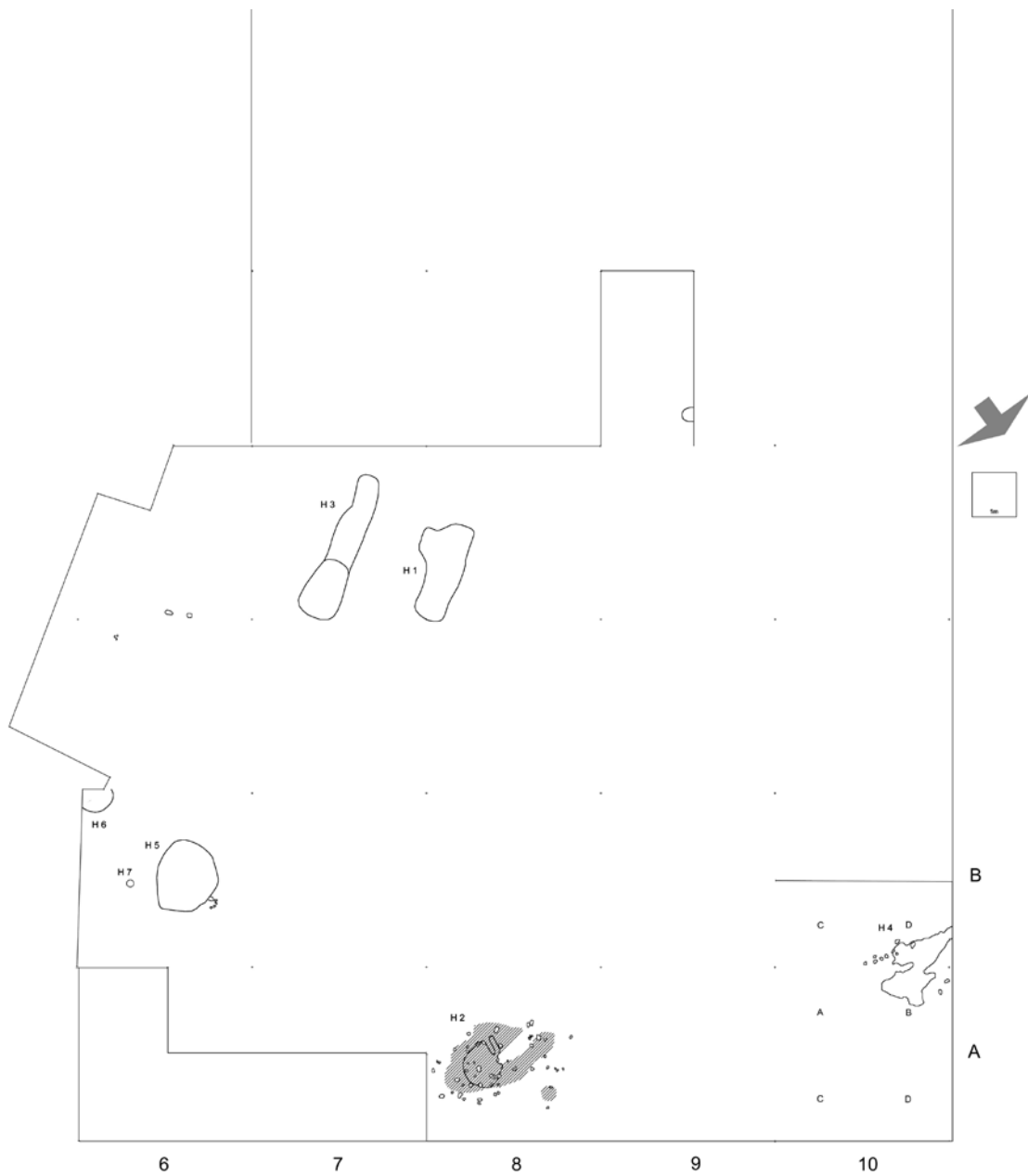
Obr. 18 – Sektor C

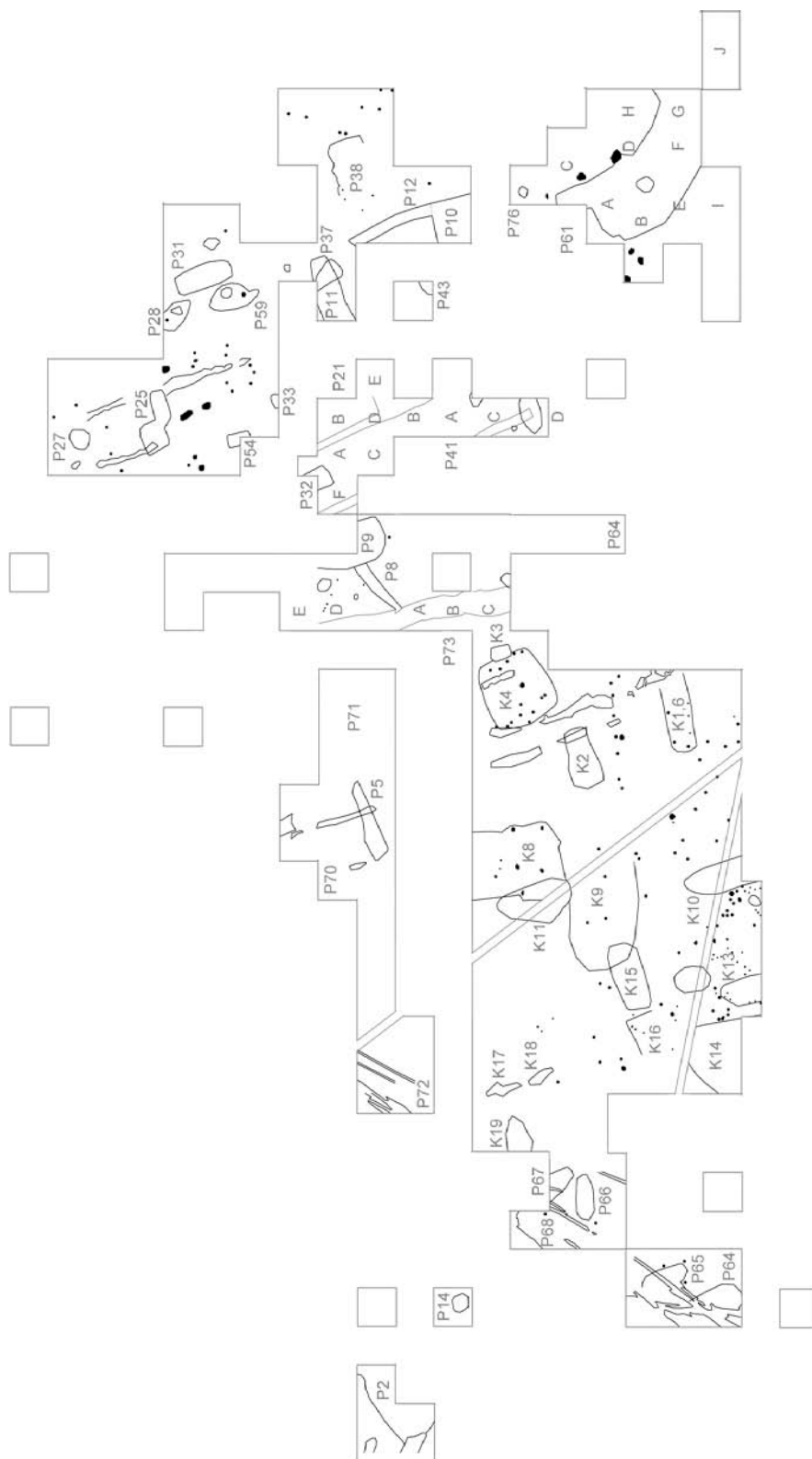
Obr. 19 – Sektor C, detail systému kůlových jam, C2-C15

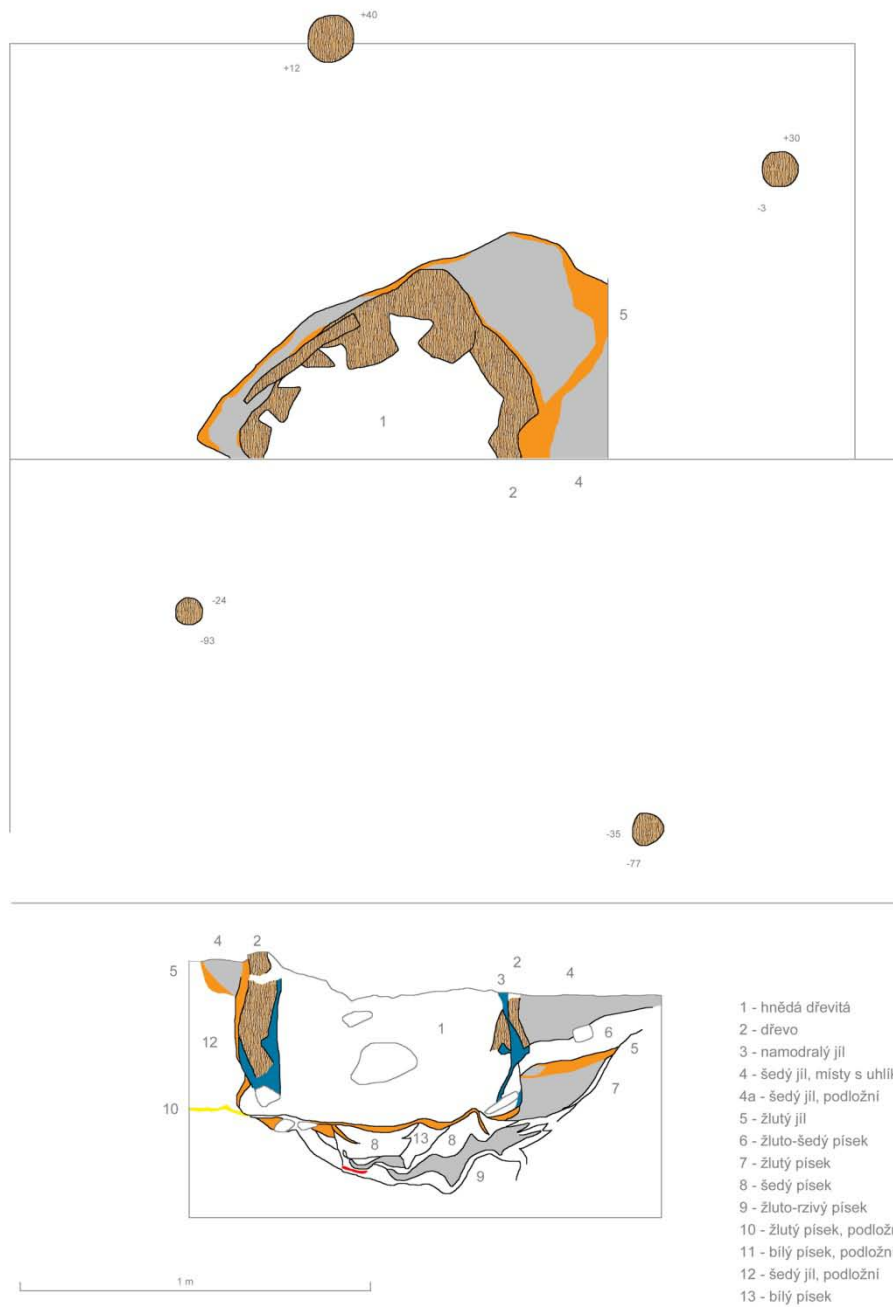
Obr. 20 – Sektor G

Obr. 21 – Sektor H, západní část s odkrytými objekty, šrafovaně - vrstva dočervena vypálené mazanice

Obr. 22 – Sektor K a P, přehled zahloubených a plošných objektů

Obr. 23 – Sektor Q, objekt Q1

Obr. 24 – Objekt Q1, celek

Obr. 25 – Objekt Q1, detail kůlu

5. Raně středověká keramika Pobělí

Vstupní premisou našich úvah o keramických nálezech je předpoklad, že raně středověká keramika se vyvíjí dle typologických schémat, tedy od nejjednodušší k nejsložitější, od primitivní k technologicky dokonalé.

Tato premisa je ostatně latentně obsažena ve většině archeologických publikací a na jejím respektování stojí jakási „datovací konvence“, sledující periodizaci českého raného středověku na období časně slovanské a staro- až pozdněhradištní. Pro stručný nástin vývoje keramiky z povodí Bíliny a stanovení základních horizontů toto dělení obecně platí také, pouze pro potřebu stručnější komunikace při posuzování těchto horizontů na studovaném sídlišti v Hrdlovce je označme jako A-E. Horizontem či fází zde budeme rozumět dobu oběhu keramiky určitého definovaného „typu“, spojitého s typem horizontu následujícího pouze částí morfologických prvků. Úvahy se týkají pouze keramiky místní produkce, poměrně snadno vymežitelné, jejíž specifické materiálové složení bylo nalezeno při mineralogicko-petrografickém rozboru (Šrein 2011).

Horizont A, časně slovanská keramika (Obr. 36)

Počáteční horizont keramického vývoje je zastoupen pouze šesti fragmenty okrajů, jejichž význam shledáme spíše v nalezení počátků osídlení lokality. Jednoduché, celkově přihlazované okraje se neliší od zbytku nálezového fondu časně slovanských Čech. Zdobený je pouze jeden z fragmentů. Střep je opatřen bahnitým přetahem. Analýze podrobený zlomek vykazuje značně různorodé složení materiálu a jako jediný neobsahuje lokální příměsi.

Horizont B, starohradištní keramika (Obr. 36-38)

Klíčové soubory pocházejí z objektů počátků výzkumu v roce 1989 ve východní části lokality. Jejich typologická homogenita je dovoluje považovat za velmi slabě kontaminované. Základní rozdíl oproti fázi A je zejména majoritní zastoupení zdobených nádob. Výzdoba je provedena téměř výlučně tří- a vícehrotým nástrojem, její kompozice je nejednotná. Regionálním specifikem je výzdoba seříznuté plošky okrajů nádob. Rozdíl proti keramice fáze A spočívá i v technologických rysech – okraje a horní partie hrdla jsou obtáčeny, materiál je teplé škále barev, část přechází do cihlově červených odstínů. Keramická hmota je ostřena pískem a porvé se objevuje uhelná lokální příměs. Povrch je poměrně hrubý, bez bahnitého přetahu s kolísavým podílem slídy.

Nadregionálním specifíkem, spojujícím keramiku fáze B s oblastí za Krušnými horami, je časté víceméně kolmé formování horních partií nádob, stejné jako u typu „Rötha“ v dnešním Sasku, ten je ovšem kladen až do mladšího vývoje tamní keramiky (k němu Brachmann 1994, 99-100), stejně tak lze ovšem nalézt vzájemnou morfologickou podobnost většiny nádob s chronologicky odpovídajícími vejčitými tvary tzv. „Russener Phase“ (ibid., 104-109). Z pohledu českého vývoje můžeme tedy v případě onoho kolmého formování s tendencí k dvojkónické profilaci hovořit o počátcích regionální diferenciaci keramiky Pobělí, historické vztahy k území dnešního Saska zůstávají otevřenou otázkou.

Fáze C, středohradištní keramika (Obr. 39-40)

Nálezový fond představuje převážně materiál z kulturního souvrství, v ojedinělých případech umožňují kontrolu vyčlenění horizontu slabě kontaminované jednotné soubory větších (tzv. „nerozšlapaných“ – k termínu viz kap. výzkum) fragmentů ze zahloubených objektů. Definici keramické fáze doplňují regionální hrobové nálezy či starší nálezy celých nádob bez nálezových okolností, z nich známe ovšem pouze Z-keramiku (k terminologii viz dále).

Výzdoba je u obou skupin jednotné kompozice, kvalitně provedená. Okraje nádob jsou rovněž jednotné a omezují se na seříznuté a mírným tlakem rozšířené u Z-keramiky, výrobce S-keramiky dával přednost jednoduchému zaoblení seříznutého okraje. U obou skupin lze tušit pro závěrečné formování okrajů užití stejného nástroje, jakým byly nádoby zdobeny. V barvě keramiky převažují teplá škála barev, poprvé se objevuje narůžovělý odstín, cihlově červená je výjimkou. Povrch je velmi pečlivě upraven jemným (nikoli však bahnitým) přetahem v souladu s celkovým vzhledem nádob, dle analýzy však zakrývá ne zcela zvládnutou keramickou hmotu. Ostřivem je opět písek a uhelná příměs, zastoupení slídy je nepatrné. Formování nádob Z-keramiky je rovněž jednotné, v naprosté většině případů je obtáčena z vnější strany horní partie nádob, spodní až po maximální výduť je kolmo či strmě vyhlazovaná. Stopy vyhlazování směrem vzhůru vždy překrývají lokálně dolní linii výzdoby. U S-keramiky je obtáčen vnější povrch pod maximální výduť, stopy přihlazování naopak výzdobě předcházejí.

V tvarovém spektru nádob se objevuje lahev, miska a poklička. Oba termíny jsou pouze pomocné, pokličku odlišuje výzdoba celého vnějšího povrchu nádoby, základní válcovitý či kónický tvar různé výšky byl velmi pravděpodobně polyfunkční. Jako nový tvar, spojující severozápadní Čechy se dnešním Saskem a Lužicí, nastupují nádoby s válcovitým hrdlem.

Bezprostřední chronologické opory fáze C postrádáme, pouze pracovně lze uvažovat na základě nálezů z míšeňského hradu o datu výskytu Z-keramiky post 929 (viz kapitola 5). V této souvislosti je nutné zmínit terminologickou nepřesnost v označování Z-keramiky, tedy tzv. zabrušanského a žalanského typu jako „tzv. keramiky mladohradištní“. Základní otázkou totiž zůstává, představíme-li si pod tímto označením keramiku tzv. mladohradištního období, nebo keramiku technologicky a tvarově srovnatelnou s dobovou představou mladohradištní keramiky, známé z jiných regionů. V prvním významu chápe oba typy J. Klápště (1994, 92-93), druhý nabídl Z. Váňa (1955) jako řešení dilematu přítomnosti „mladé“ keramiky na vlastislavském hradišti, kdy vysvětlení mělo spočívat v časném nástupu „mladohradištní keramiky“ již v tzv. středohradištním období. Je zřejmé, že v obou případech jde pouze o terminologické téma archeologické komunikace – je víceméně lhostejno, zda nazveme zabrušanskou keramiku nejmladší fází středohradištní keramiky či nejstarší fází keramiky mladohradištní. Důležité je její datování a pro ně se nám nedostává potřebných opor. Neméně důležité je pak zachycení „typologických“ počátků a vyznění fáze C. Pro první lze uvažovat spojitost s kompozičním schématem některých nádob fáze B – výzdobou nad maximální výdutí, zvýrazněnou linií (obr.), stejné schéma však nalezneme i v ostatním slovanském

Obr. 26 - Dvojice identických značek z hradiště v Bílině (vlevo) a Zabušanech (vpravo)

světě. Nástup Z-keramiky se tak zdá být neobyčejně rychlý, bez výrazných typologických „mezičlánků“. Zřejmě o něco pozdější je nástup S-keramiky, pouze pracovní tak můžeme usuzovat z její absence v některých souborech se Z-keramikou a esovitě profilované, shora zdobené nádoby zřejmě i dříve mizí z oběhu, nabízely by tak citlivější chronologický prvek, ovšem pro malou početnost v regionu (neznáme je např. z hrobových nálezů) je za současného stavu znalosti pramenné základny nelze využít. Vyznění Z-keramiky může být opět otázkou diskusí, její výskyt na Bílině by znamenal oběh zabrušanského typu ještě v době přemyslovské správy. Pro souběh osídlení zabrušanského a bílinského hradiště však svědčí dvojice identických značek - po jedné z každého hradiště - přesněji datovat je však nelze.

Zabrušany P 356

5 cm

Obr. 27 – Typická lahev Z-keramiky, na dně značka kříže „3+2“. S jistou nadsázkou můžeme hovořit o „středohradištní lahvi s mladohradištní značkou“. Zabrušany, okr. Teplice, M. Teplice, inv. č. P 356

Pro typologické úvahy o vyznění Z-keramiky nabídl starší nálezový fond jakýsi „chybějící článek“, lahev s charakteristickou úpravou povrchu a kolkovanou výzdobou, opatřenou však na dně značkou kříže „3+2“. Motiv je regionální (viz Klápště 1994, 95, 102, obr. 55:14, 104, 57:5.), podstatné je spojení této značky s nádobami výrazně profilovaných okrajů (ibid., 111, obr. 64:1, nepublikovaný nález z Vršan), které jsou jedním z markantů následující keramické fáze.

Fáze D, mladohradištní keramika (Obr. 41-42)

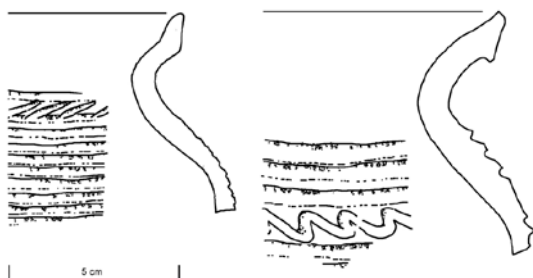
Zatímco tvarosloví nádob fáze C můžeme nazvat „barokní“, pak při charakteristice fáze D je na místě označení „klasicismus“. Základní tvary hrnců jsou strohé s oblou či dvojkónickou výdutí, včetně oné „falešné“, zdůrazněné nasazením výzdoby vždy v místech maximálního průměru. Tím je D fáze jasně spojitelná s Z-keramikou fáze předchozí a podrobnější pohled prozrazuje ještě společnou stratigrafii výzdoby. Jako první je na nádobách vytvářena hustá šroubovice jednohrotým nástrojem, další prvek je následný. Nejčastěji nalezneme šikmé krátké rýhy či „vseky“, víceméně imitující - přibližně ve středu či nad středem zdobného pole - starší kolek dvojitým rydlem.

Odlišnými prvky jsou okraje nádob, důraz v tomto okamžiku budeme klást nikoli na samotný tvar schematizovaných linií profilů (Meduna 1993), nýbrž na způsob výstavby a formování okrajů (k takto chápané klasifikaci tvarů viz Rzežník 1995). Okraje se neomezují pouze na úpravu seříznuté plošky, nýbrž po vnějším je nalepen další pásek hlíny, který je zformován různou intenzitou směrem dolů, a vzniká tak okruží s charakteristickým profilem. Důraz na horní partie nádob, delší okraj a okruží, je základní morfologickým vymezením D fáze. Změnu zachycujeme i v technologii výroby nádob. Ostřívo je hrubé, zčásti tvořené zřejmě drcenou horninou, opět se objevuje uhelná příměs. Povrch je opatřen „tvrdým“ bahnitým přetahem, jímž procházejí zrna ostřiva, místy je krakelovaný, snad vyšší teplotou výpalu. Barva povrchu se pohybuje převážně ve studené škále barev, výjimkou nejsou ani téměř bílé střepey. Slída se na povrchu střepeů projevuje poměrně nevýrazně, podobně jako u fáze C. Výsledky výbrusů poprvé ve fázi D definují tzv. uspořádaný materiál jako známku dobře propracovaného keramické hlíny. Stručně řečeno, pod střídým zevnějškem nádob se začíná ukrývat technologické zvládnutí keramické hmoty.

Obr. 28 – Příklad světlé (bílé) hrubé keramiky, v tomto případě se zdánlivě archaickým okrajem. Technologické stopy však prozrazují jeho složitější utváření.

Tvarosloví nádob je víceméně shodné s C fází, všechny v předchozí etapě známé tvary zůstávají bez výraznějších změn. Častějším jevem jsou značky na dnech nádob, z nichž regionálním je motiv ruky a již zmiňovaného kříže „3+2“.

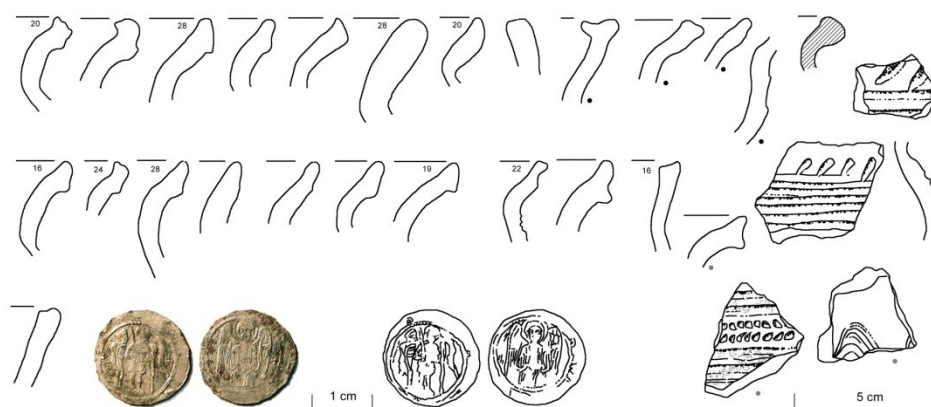

Obr. 29 – Výběr z nálezového souboru z Krásného března (Ústí n/L).

Chronologické opory fáze D regionální keramiky Pobělí nabídl výzkum raně středověké osady v Krásném Březně (Ústí n/Labem), kde dva denáry knížete Jaromíra (s ražebním leskem) doprovází v objektu 23 poměrně jednotný soubor keramiky s okružími (Cvrková 1986, celkové zhodnocení nálezů Zápotocký – Cvrková 1993).¹ Velikost fragmentů dovoluje usuzovat o datování post interval 1004-1012.

¹ Za možnost studia materiálu děkuji PhDr. Martě Cvrkové.

Druhou datovací oporu okruží poskytl autorův výzkum sídliště v intravilánu Křemýže (okr. Teplice), kde sídlištní souvrství překrylo kůlovou jámu se značně otřelou mincí Soběslava I., souvrství tedy bylo uloženo po intervalu 1125-1140. Ze dvou desítek (23) okrajových jedinců připadá více než polovina (13) na okruží na dlouhých hrdlech z charakteristického hrubého materiálu, ve zbývající části souboru najdeme však jak kolkovanou Z-keramiku, tak okraj světlého vrcholně středověkého zboží. Budeme-li i s vědomím ošidnosti klást důraz na majoritní podíl okruží v souboru, můžeme uvažovat o trvání fáze D v 1. polovině 12. století.

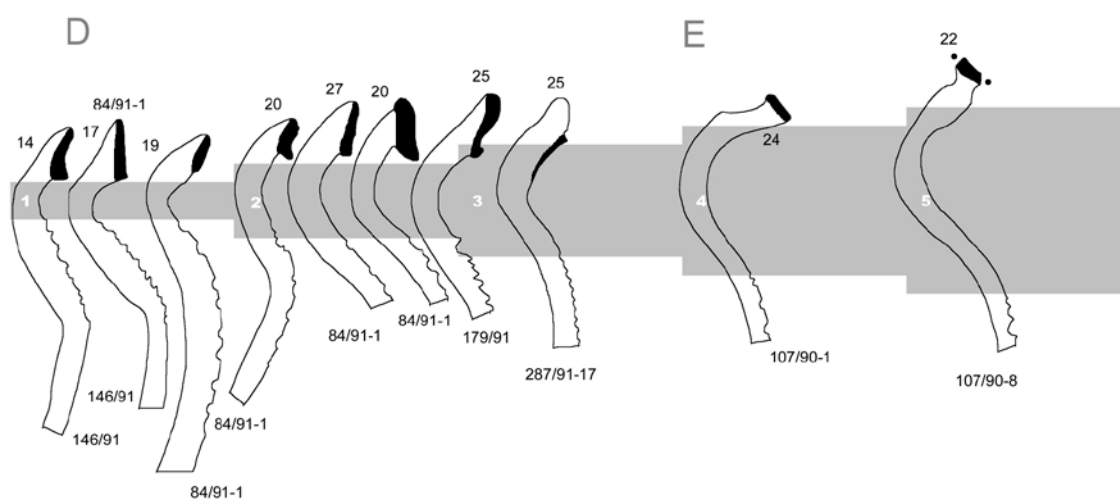
Obr. 30 – Křemýž, okr. Teplice, výběr z materiálu. Tmavá tečka – slídnatý materiál fáze E, šedá – fáze C, šrafovaně - VS keramika, ostatní hrubý materiál fáze D

Fáze E, pozdněhradištní keramika

Keramika fáze E vychází z morfologie předchozí fáze. Základním tvarem je ve fázi E již pouze vejčitý hrnec, jemuž se jen málokdy podařilo udržet pravidelný tvar. Stajdardní výzdoba se redukuje na řídkou šroubovici, vedenou jednou linií. Pod tímto označením budeme chápat takový interval linií, který je větší než šířka stopy nástroje. Zdobnost v ojedinělých případech doplňuje stratigraficky mladší volná vlnice nad horním pásem výzdoby – vlnice však nemusí obrátet celý obvod nádoby (!). Výraznou změnou proti fázi D prochází technologie výroby okrajů, jejichž morfologie dovoluje členit fázi E na starší (1) a mladší (2). Vývoj okrajů koresponduje s nástupem nalepovaných lišt jako nového početného prvku. Členění fáze E tak potvrzuje navržené dělení pozdně hradištní keramiky regionu (Klápště 1994, 94).

Fáze E1 (Obr. 43-44)

Okraje nádob jsou vytvářeny stejně jako ve fázi D, tj. nalepením pásku hlíny na hrdlo. Zmiňovaná změna spočívá v dalších pracovních krocích, kdy je okruží seřezáváno či vyhlazeno směrem vzhůru – někdy zůstává pouze zesílení hmoty okraje – k výrobě se přidávají dva následné standardní kroky, opětovné seříznutí plošky okraje a další tah, vedený po vnitřní straně okraje, kde vytváří někdy charakteristickou úzkou lištu. Tímto způsobem, sledovatelným někdy pouze stopově, bylo možno vytvořit jak okraj „jednoduchý“, tak složitě profilovaný tvar, pro nějž bychom obtížně hledali vhodné jméno, uvažovat lze o „seříznutém okruží“. Počet a typ pracovních kroků je však stejný, rozdíl je pouze v razanci úpravy.

Obr. 31 – Rozdíl mezi standardním finálním krokem při výrobě okrajů D a E (černě). Současně vidíme pozvolnou tendenci k prodlužování hrdel bez ohledu na jeho průměr (šedý podtisk). Všimneme si i shodné vzdálenosti od horizontální osy hrdla k hornímu okraji výzdoby i dolnímu okraji nalepovaného pásku u jednotlivých nádob

Obr. 32 – Dobře zřetelné stopy postupného přikládání pásku hlíny na hrdlo za průběžného otáčení kruhem. U horního střepu je dobře patrná tlakem seříznutá ploška okraje

Obr. 33 - Horní ploška okraje je dochována vždy, stopy následného kroku, úzká lišta na vnitřní ploše okraje závisí od přitlaku nástroje. V bližší části fragmentu ji nenalezneme, na vzdálenější je dobře patrná

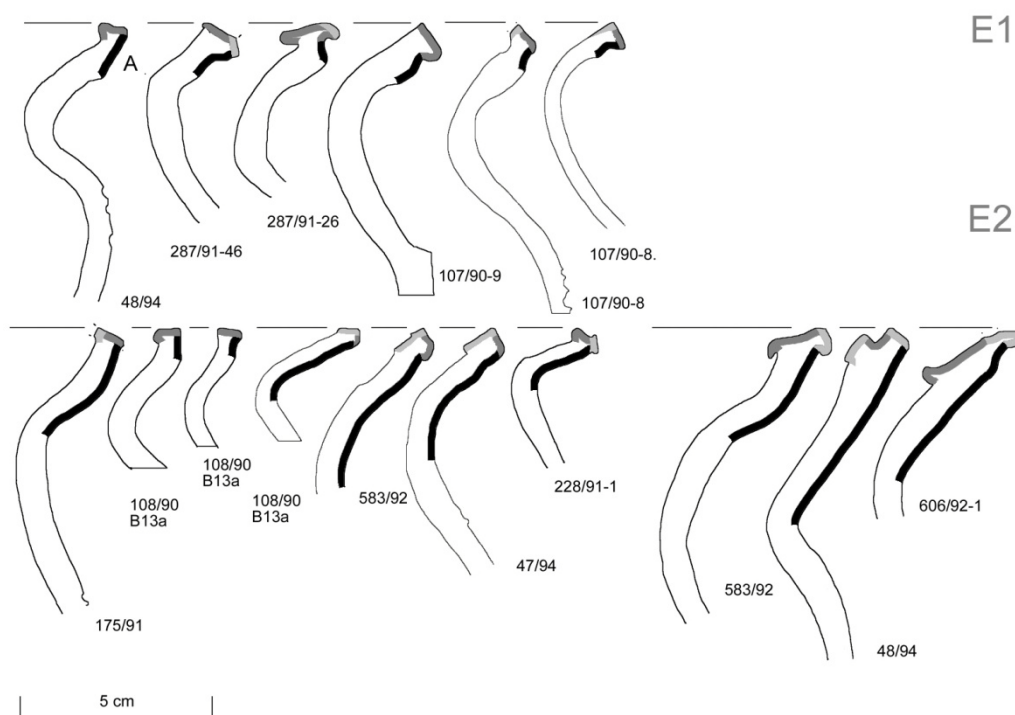
Složitější úprava okrajů, odvíjející se od zvládnutí materiálu, koresponduje s výsledky mineralogicko-petrografických rozborů. Ty dokládají shodně na všech čtyřech vzorcích vnitřně uspořádanou strukturu hmoty, a tedy zřejmě jak formování nádob, tak její pečlivou přípravu. Ta našla svůj odraz i ve finálních charakteristických odstínech vypáleného materiálu, pohybujících se na hranici teplých a studených tónů v odstínech šedo-růžové. Část keramiky je vypálena i do žlutých odstínů a tvrdosti, srovnatelné s vrcholně středověkým zbožím. Ostřivo je hrubozrnné s drceným materiálem, opět se objevuje uhelná příměs, mizí však přetažení střepe tvrdou „bahnitou vrstvičkou“. Zcela charakteristickým je vysoký podíl slídy, dobře patrné na povrchu střepe.

Fázi E1 charakterizují i nalepované lišty na podhrdlí a ve spodní části nádoby (minimálně dvě, celý tvar neznáme), téměř výlučně ve spojení s výše popsanými okraji a na nádobách většího průměru, a tedy i objemu. Lišty jsou zřejmě polyfunkčním prvkem – mohou imitovat houžve bedněných nádob, v podstatě jako ony mohou nádoby zpevňovat a současně byly horní lišty využívány jako výzdobný prvek a zároveň plocha pro další výzdobu vlnicemi či vseky.

Jako nový prvek, ovšem marginální, se objevuje ucho (na blíže neurčitelné nádobě) a kónická miska či poklička.

Fáze E2 (Obr. 45-48.)

Základní odlišností od předchozí fáze je opět změna ve vytváření okrajů. Není však příliš výrazná, odráží spíše postupnou tendenci vývoje. Utváření okrajů je co do počtu kroků shodné, rozdíl je však tentokrát již v nasazení pásku hlíny, jehož napojení na hrdlo je téměř neznatelné a materiál pokračuje v linii hrdla či mírném prohnutí dovnitř. Finálními kroky jsou pak shodné. Rozdíl mezi okraji E1 a 2 je zřetelný zejména u větších tvarů (obr.), kde finální krok často vytváří širokou vnitřní lištu. Současně u větších tvarů mizí nalepované prvky, tedy lišty na těle nádob.

Obr. 34 – Rozdíl mezi okraji fáze E1 a 2 – stopa nalepení je nepatrná, vnější plocha hrdla plynule přechází v plochu okraje, okraje jsou opticky „delší“

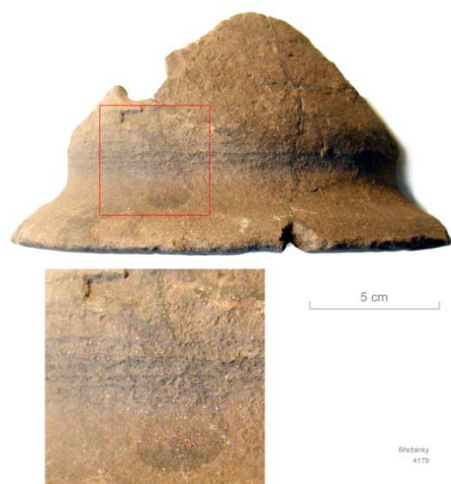
Rozbor keramické hmoty konstatoval nejkvalitnější střep ze zkoumané série (vzorek 1023) právě z fáze E2 („žlutá tvrdá“). Popis materiálu je však téměř shodný jako u E1 – drcený materiál, uhelná příměs, vysoký podíl slídy. Pouze u větších tvarů bývá povrch přetažen tvrdou bahnitou vrstvou, kterou prochází ostrohranné ostřívo.

Jako nové tvary nastupují lahve s ústím, formovaných do čtyřlistu, ucha lze označit jako „třmenová“ a spojit s konvemi, do běžné výbavy patří i „zvonovité“ pokličky s otvorem ve stěně. Jejich funkci napovídá připálený materiál, stékající po vnější stěně pokličky k okraji. Všechny popsané tvary jsou minoritní, nalezneme je však již ve většině souborů. Užívání pokliček však prozrazuje racionálnější zacházení s teplotou, a tedy možnou změnu úpravy potravin.

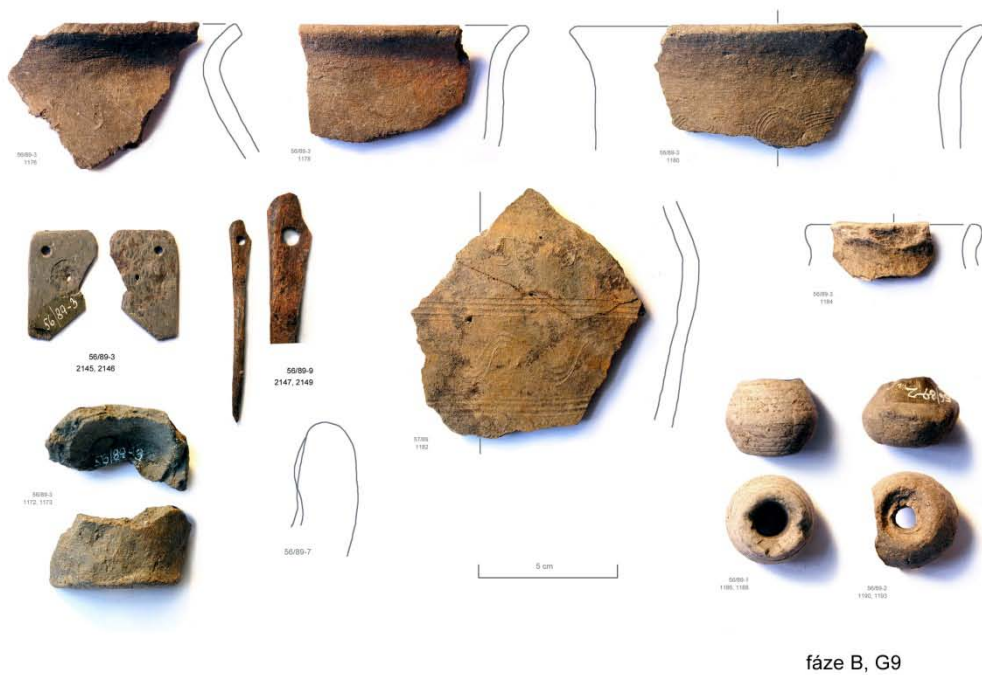
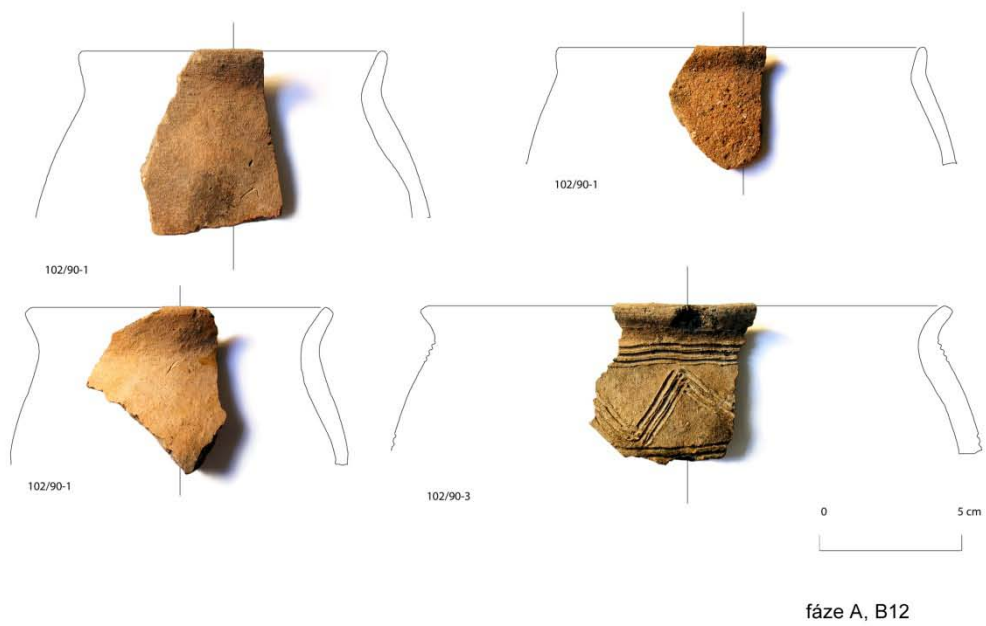
Chronologické opory fáze E i jejího dělení nabídly výsledky výzkumu v Mostě a mostecké aglomeraci, kdy jako základní datum fáze E je post rozmezí 1227-1238, kdy zřejmě dochází k první lokaci středověkého města, v jehož nejstarších situacích je fáze E2 ještě zastoupena (nově Klápště 2002 s lit). Druhá čtvrtina 13. století je

tedy nepochybně intervalem existence této fáze, její počátky, resp. hranice i mezi D a E nejsou jednoznačné. Fází E2 se vývoj sídliště v Hrdlovce ukončil, téměř současně s vývojem tzv. hradištní

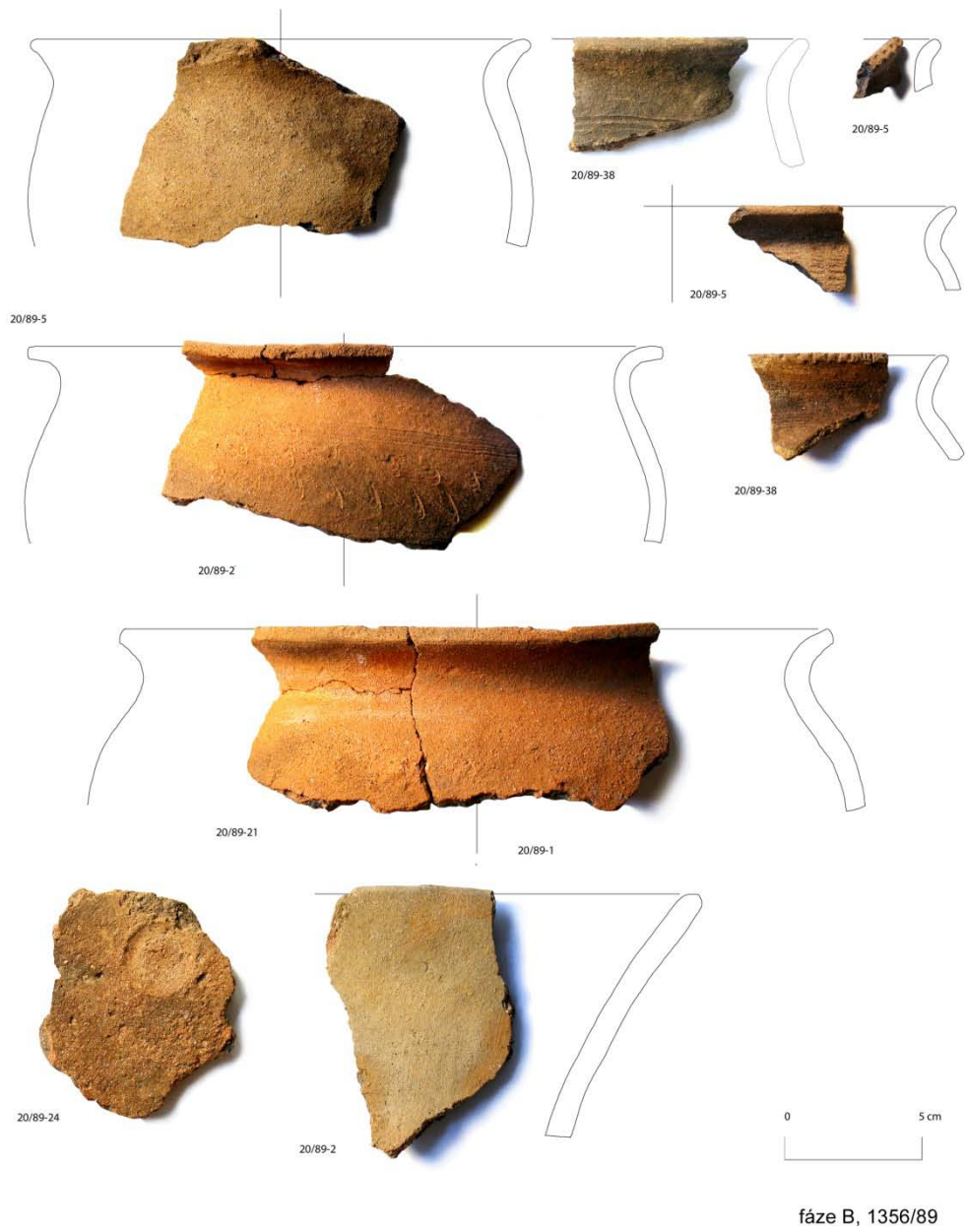
keramiky. Tvarový vývoj hrncovitých nádob se víceméně uzavřel a vrátil se k jednoduchým tvarům počátku raně středověké keramiky.

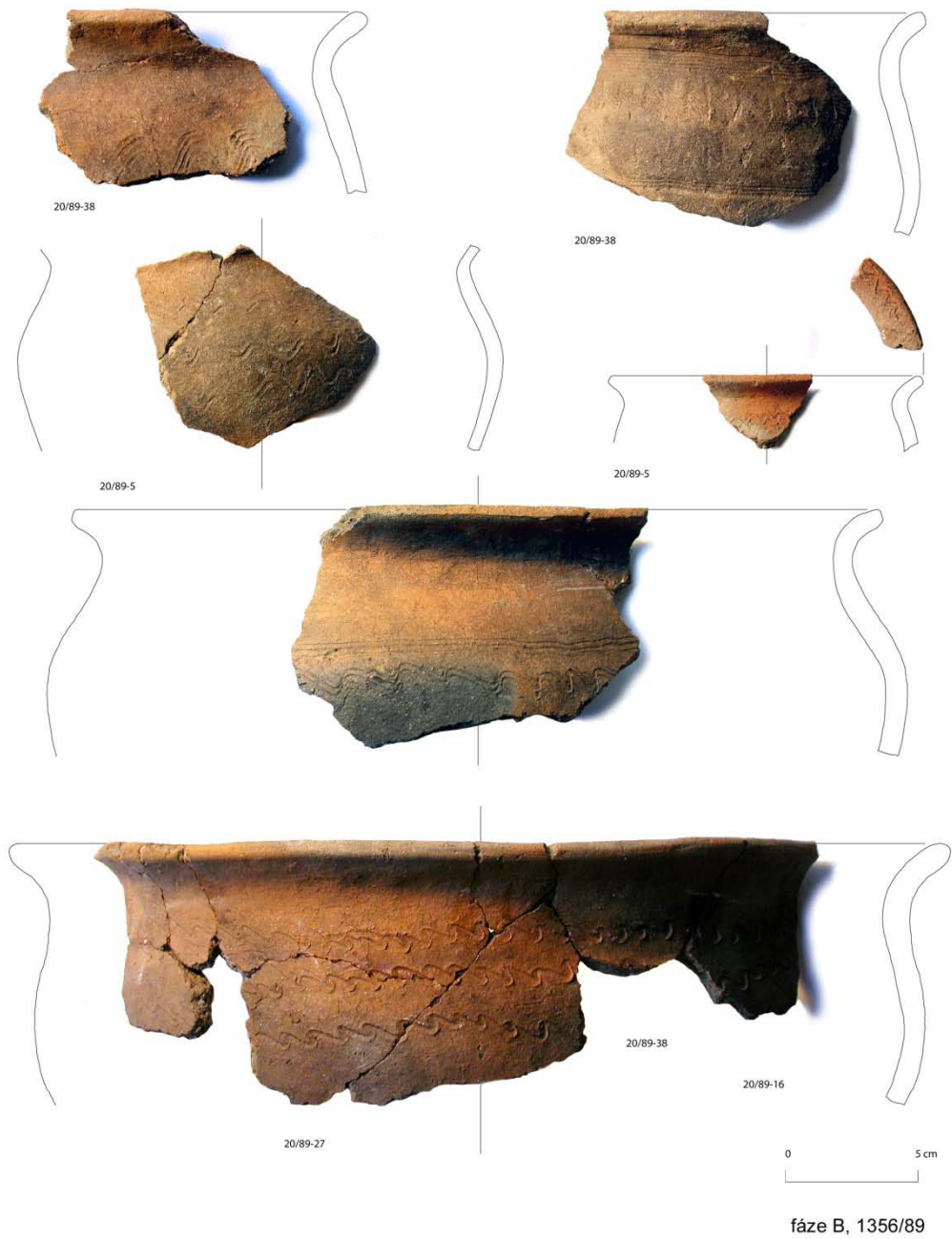
*Obr. 35 – Poklička s dobře znatelnými stékajícími kapkami připáleného „vzkypělého“ obsahu.
Březánky, okr. Teplice (M. Teplice, č. 4179)*

Obr. 36 – Výběr keramiky fáze A a B. U objektu G9 doplněn o kamenné a kostěné artefakty nálezového spektra zahloubeného obydlí

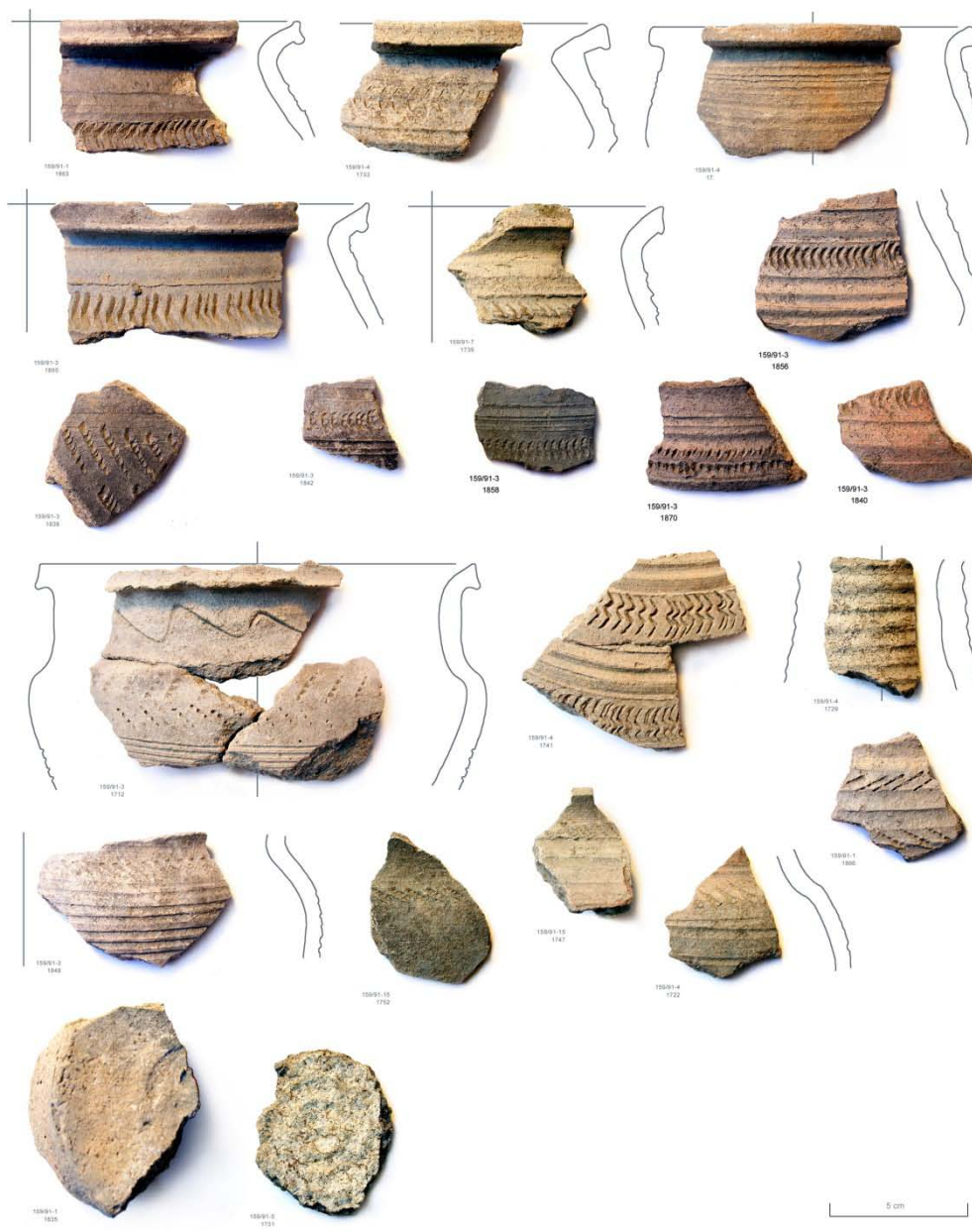

Obr. 37 – Výběr keramiky fáze B

Obr. 38 – Výběr keramiky fáze B

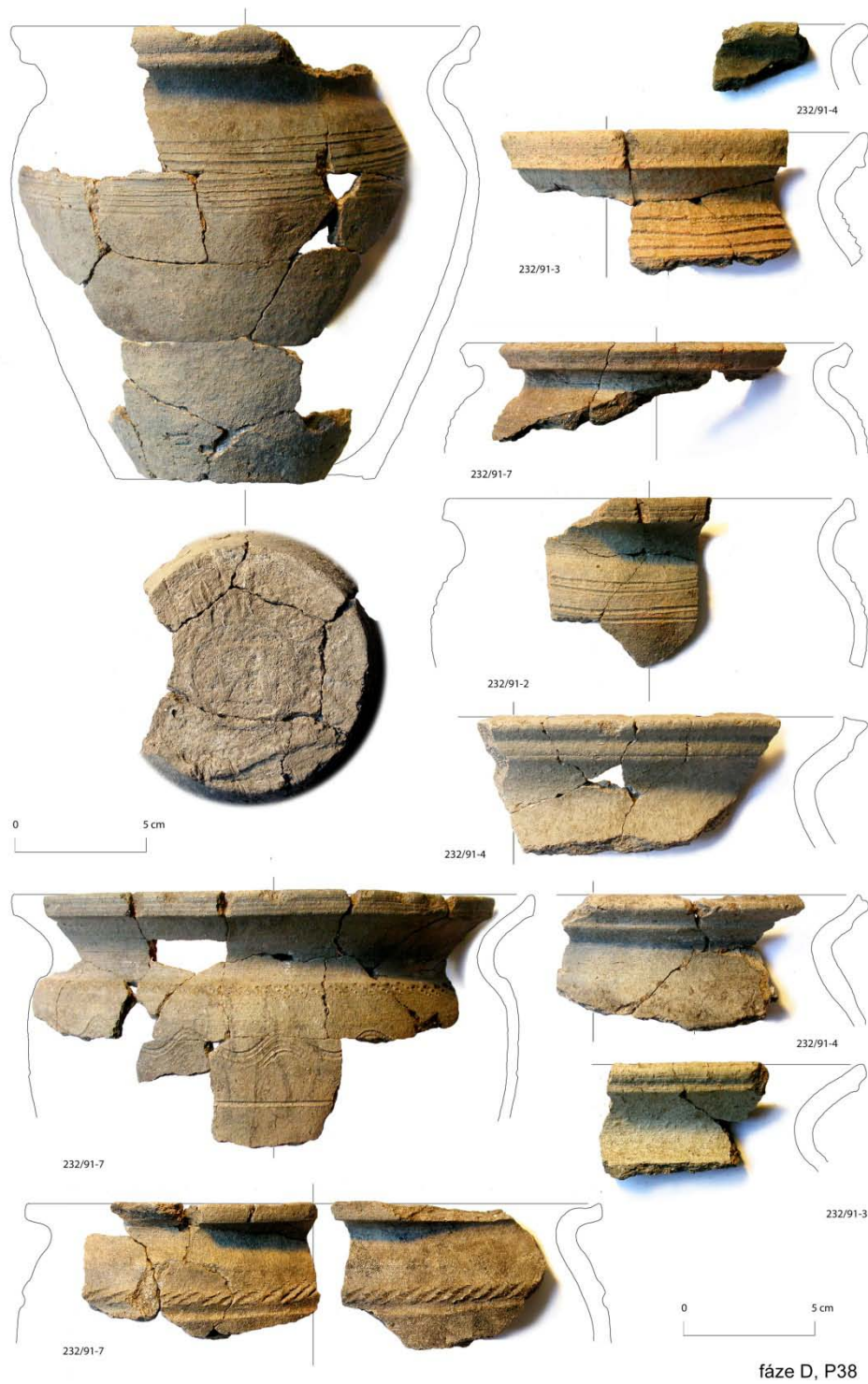

fáze C, P21

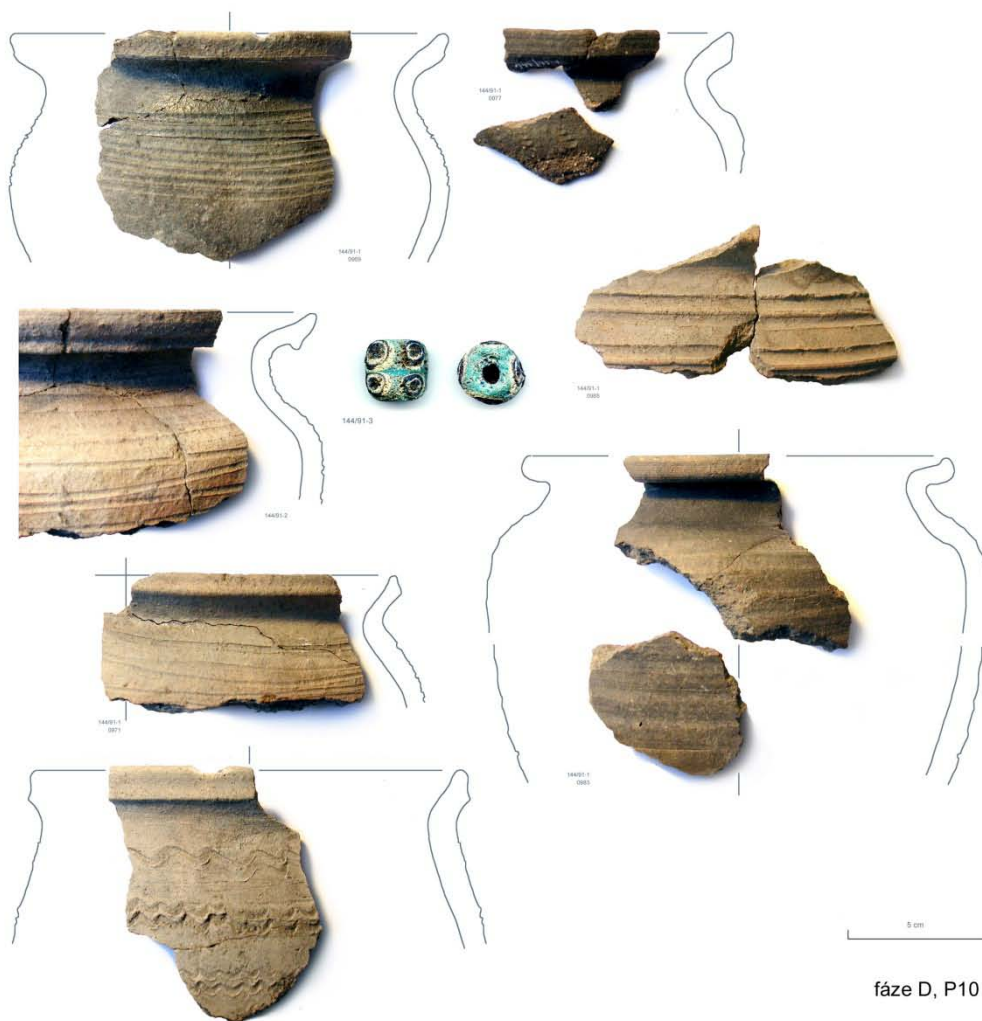
Obr. 39 – Výběr keramiky fáze C z prostoru obytného domu usedlosti v sektorech K a P

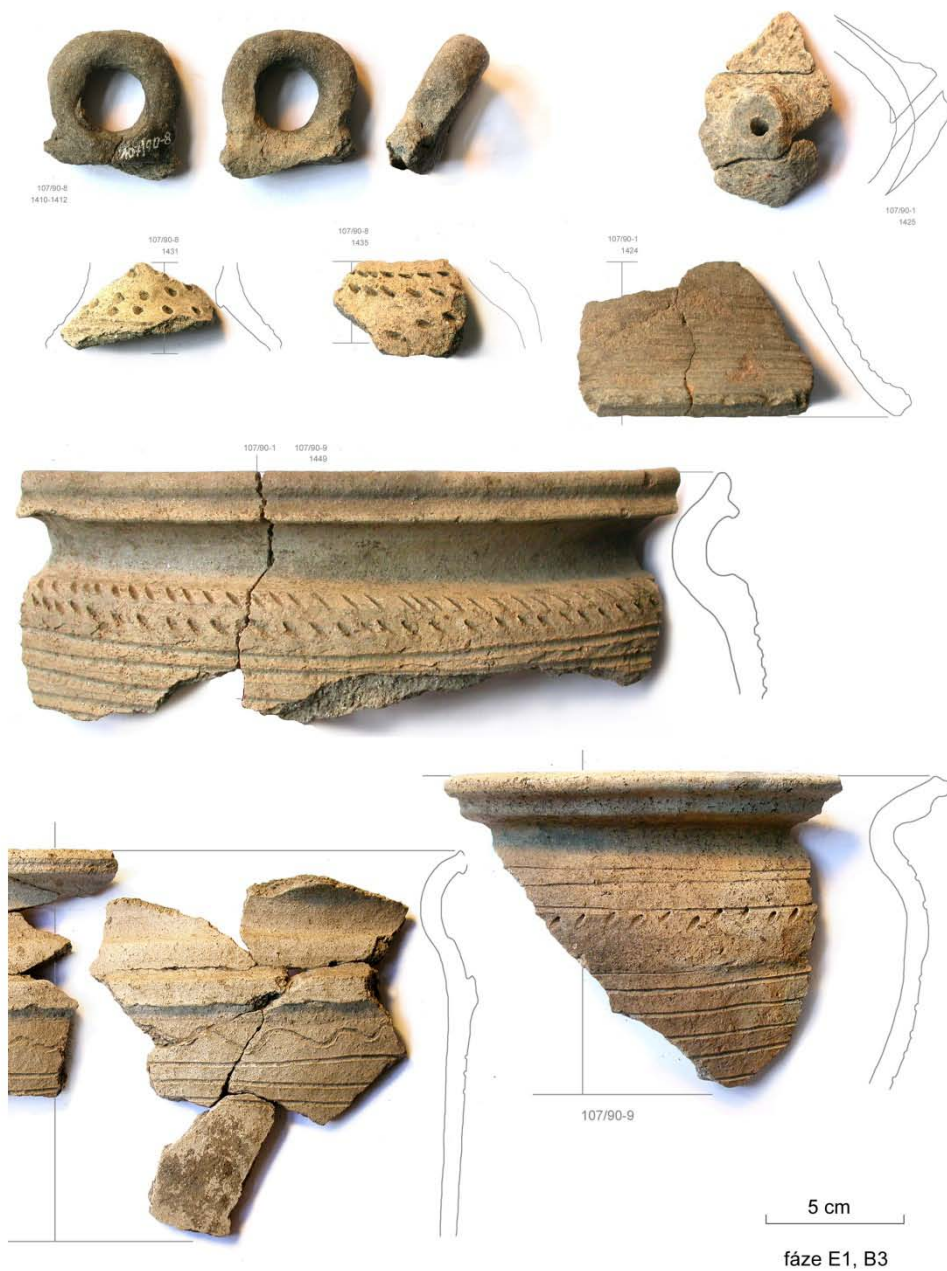

Obr. 41 – Výběr keramiky fáze D. Soubor z prostoru kovářské dílny, slabě kontaminovaný (vpravo nahoře keramika fáze B)

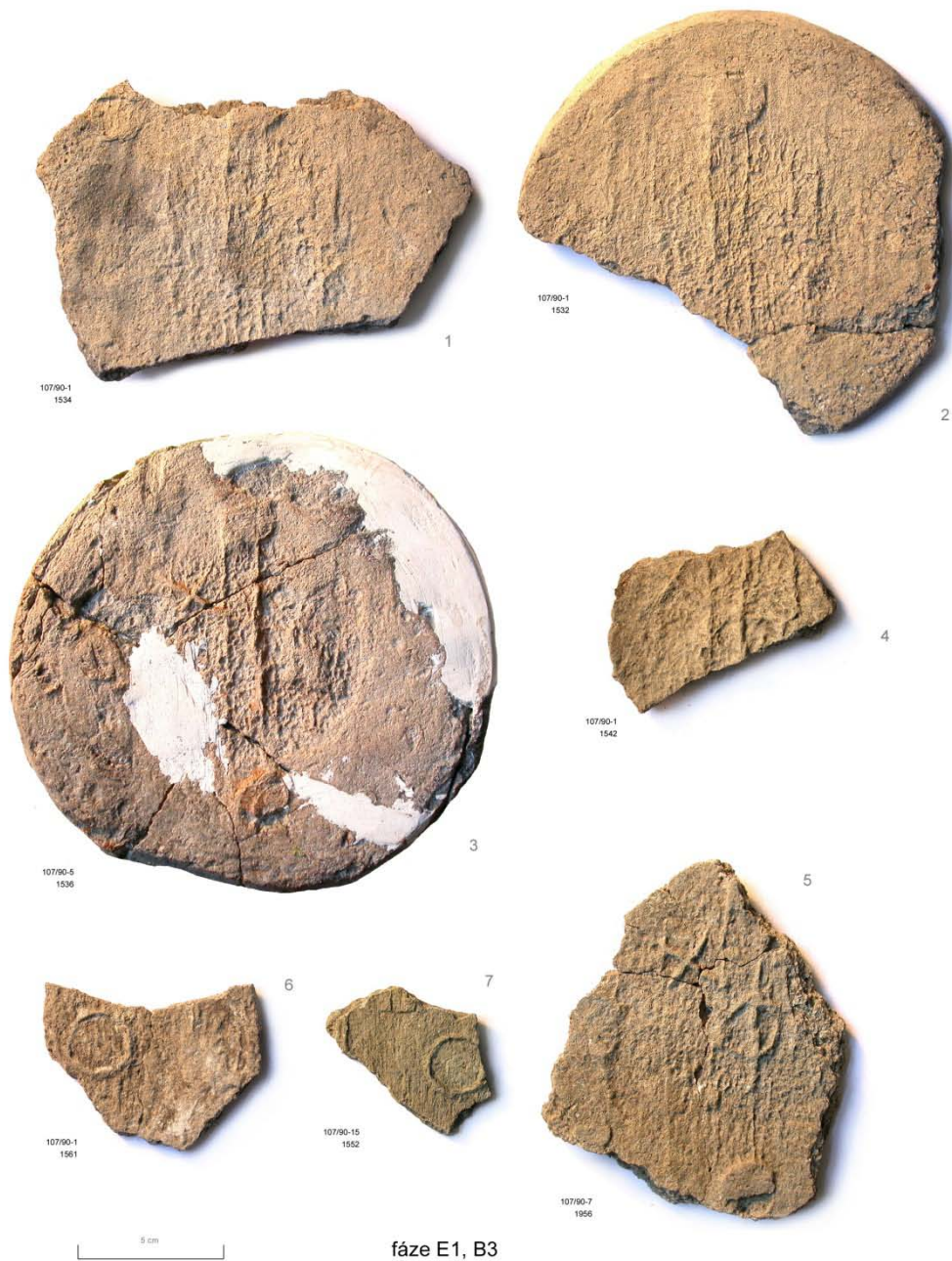

Obr. 42 – Výběr keramiky fáze D. Soubor z odpadní jámyv blízkosti kovářské dílny, doplněno o skleněný halštatský či laténský korálek s očky z téhož objektu

Obr. 43 – Výběr materiálu fáze E1. V nálezově bohatém souboru z objektu B3 se objevují i méně frekventované tvary či prvky – akvamanile, pokličky či misky a ucha

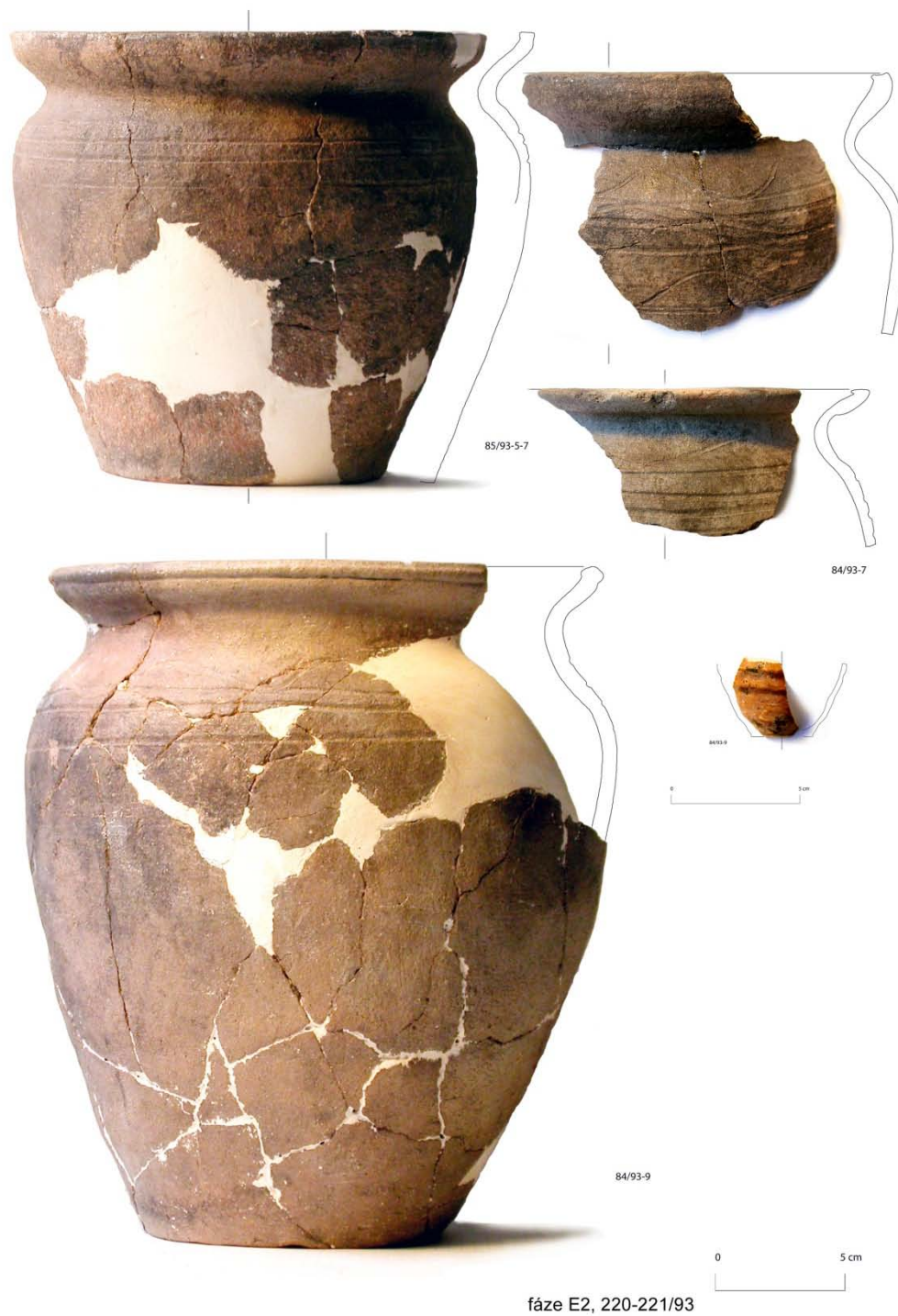

Obr. 44 – Výběr keramiky fáze E1. Tentýž soubor poskytl i početnou kolekci značek, u nichž lze sledovat postupné obohacování původního motivu

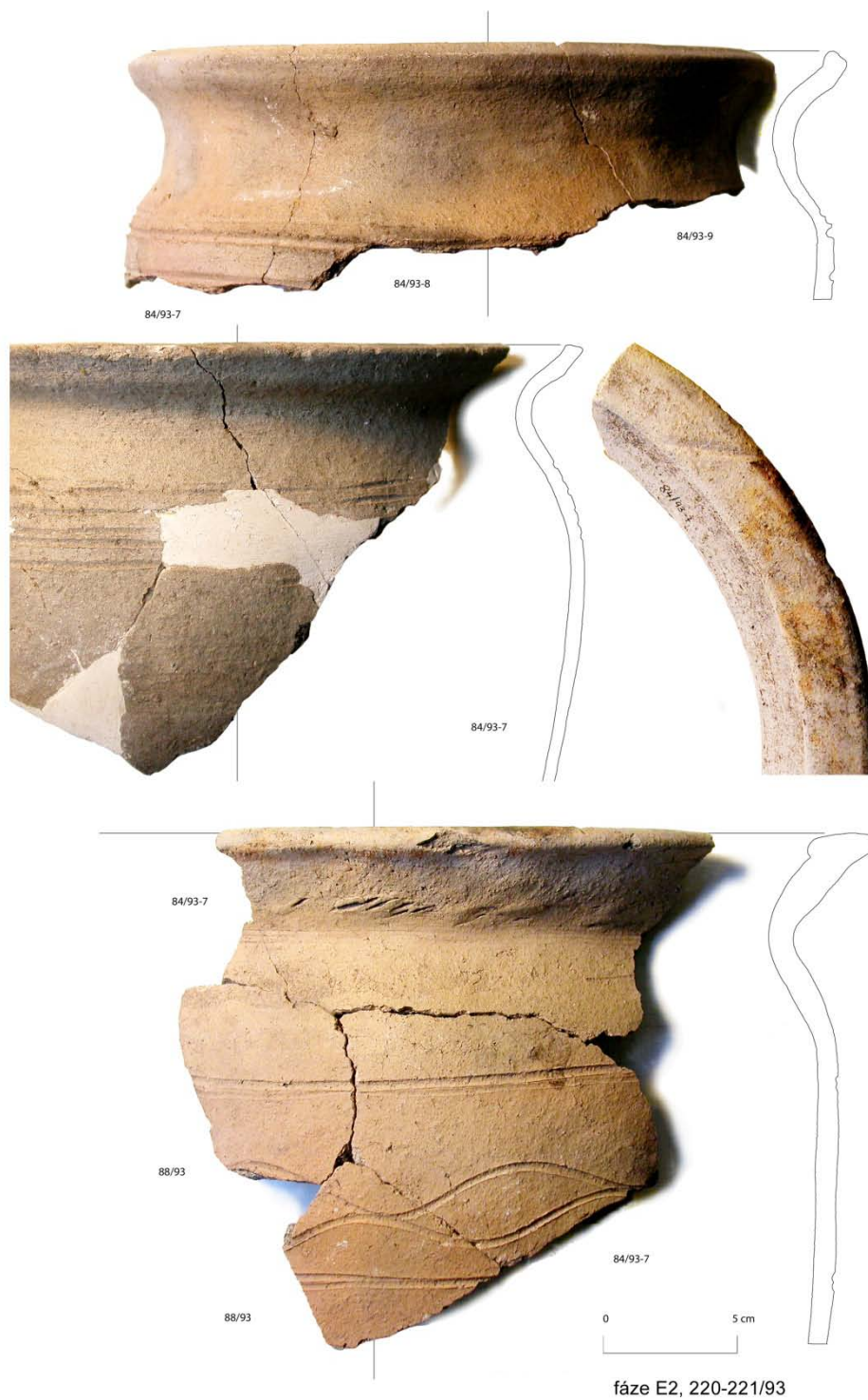

Obr. 45 – Výběr keramiky fáze E2, odpadní jáma v usedlosti

Obr. 46 – Výběr keramiky fáze E2, odpadní jáma v usedlosti. Kromě majoritní místní produkce se ojediněle objeví fragmenty importované světlé, případně glazované keramiky z jemně plaveného materiálu

Obr. 47 – Výběr keramikyfáze E2, odpadní jáma v usedlosti, výběr z větších tvarů tzv. zásobnic

1647

1648

5 cm

fáze E2, Q1

Obr. 48 – Výber keramikyfáze E2, studna

5.1. Středohradištní regionální keramika a její deskripce jako metodologická otázka

V následujícím textu se budeme podrobněji věnovat jakémusi estetickému vrcholu či, dejme tomu „barokizaci“ vývoje regionální keramiky. Ten ostatně můžeme sledovat nejen v Podkrušnohoří a různou měrou je „vznik regionálních okruhů“ (k termínu Šolle 1979, 521) nalézán a definován téměř při každém zpracování rozsáhlejšího nálezového fondu. Podstatná je zde výrazná obecná regionalizace keramické výroby, která se stala vlastně jedním z rysů tzv. středohradištního období, nikoli podrobný popis jednotlivých typů, budící nedůvěru historického bádání (srov. Třeštík 1997, 58).

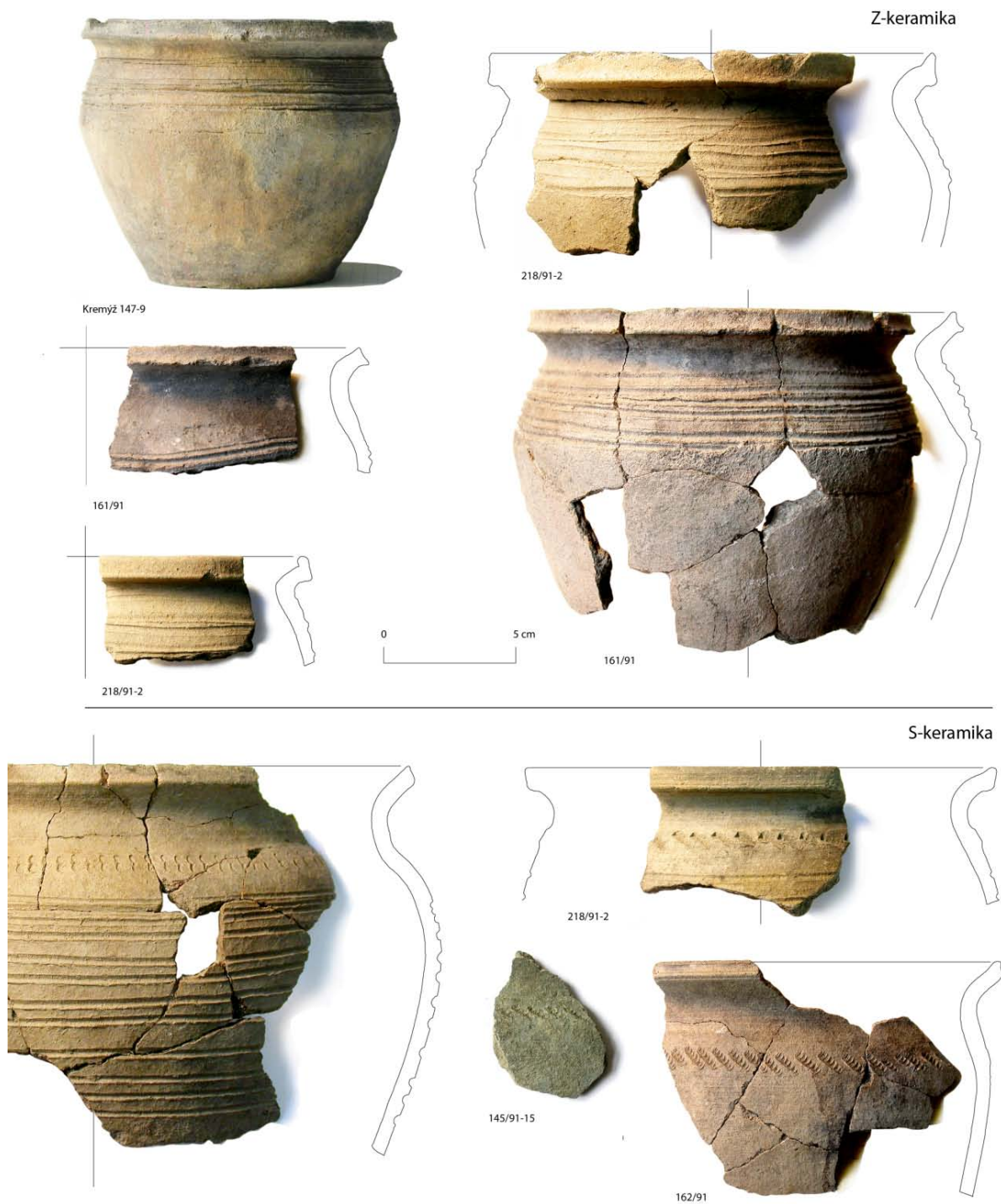
Základním východiskem pro kategorizaci keramických nálezů je pochopitelně systém deskripce, jehož krajní póly představuje každý fragment jako samostatný jedinec na jedné straně a na straně druhé široké vymezení volných kategorií, slučujících fragmenty do povšechně vymezených celků. Stejně tak je pochopitelné, že systém deskripce je pouze individuální a převedením na alfanumerický systém na objektivitu a exaktnosti nezíská, jinými slovy, z chybně popsaného souboru lze matematickými metodami získat pouze formálně, nikoli obsahově správný výsledek. Při hodnocení keramiky z lokality Hrdlovka poskytovalo již široký základ dosavadní zpracování keramiky z Poběhlí (nově Rusó 1994, Klápště 1994, Bubeník-Meduna 1994), navazující v základních rysech na starší, dílem analytické analytické práce (Váňa 1965, Zápotocký 1978).

Specifickým keramickým tvarem regionu byl označen „zabrušanský typ“, který si svou typickou kolkovanou výzdobou usnadňuje cestu do archeologických publikací.

Již v době definování zabrušanského typu bylo poukázáno na volnější vymezení typu, který v pojetí Z. Váni (1965) představuje vlastně pouze průnik množin dvou morfologických prvků – keramiky zdobené kolkem a keramiky dvojkónické. Nádoby pouze dvojkónické, zdobené téměř výlučně „rýhami“ byly označeny později M. Zápotockým (1978, 288) jako typ žalanský a označeny za mladší na základě absence kolkované keramiky na eponymní lokalitě.

Upřednostníme-li při stanovení hodnotících prvků technologii výzdoby, pak lze zjistit, že „kolek“, kterým byly zdobeny nádoby zabrušanského typu je tímtež nástrojem, kterým byly zdobeny nádoby typu žalanského, tedy „dvojitým rydlem“ a není tedy důvodu, shledávat v užití výzdobného motivu chronologický rys. Podporu tohoto tvrzení nabídly některé slabě kontaminované nálezové celky z Hrdlovky (viz výběr z katalogu), kdy se vyskytují „nerozšlapané“ fragmenty obou „typů“ – uvozovky jsou již na místě – pospolu. Detailní pohled na stratigrafii výzdoby umožnil sledovat i shodný postup při zdobení nádob: jako první byla vedena spodní linie,

při dostatečně velké zdobné ploše pak linie horní a následně střední, v případě omezené plochy pouze spodní a „střední“ linie a v některých případech z ne zcela jasných důvodů byla užitá jako výzdobný prvek pouze linie spodní. To vede k definici volně vymezené keramické skupiny, kterou pracovně označíme jako Z-keramiku s jednoduchou mnemotechnikou: z-dola zdobená, se z-alomenou výdutí a ostatně i z-abrušanského a ž-alanského typu v jednom. Vedle této keramiky lze nově definovat druhou, minoritní keramickou skupinu, která svým tvarem a výzdobou může být snadno zaměnitelná s částí keramických tvarů středního Pohří a při přejímání informací pouze z publikací může vést k nepřesným závěrům o distribuci keramiky. Užití kolku a technologie srovnatelná s Z-keramikou (viz dále) ji však poměrně přesně přiřazují ke keramice Pobělí. Základní rozdíl této keramické skupiny je v morfologii okrajů i celých nádob esovitého profilu a zejména v pojetí výzdoby. Volnější plocha plynule profilovaných nádob nabídla ke zdobení sice prostor větší, který neumožňuje sledovat stratigrafii výzdobných prvků, v některých případech však opět „nedozdobené“ nádoby umožňují jako první (a jediný) výzdobný prvek označit horní pás nejčastěji hřebenových vpichů. E-s-ovitý profil a s-hora vedená výzdoba tedy vedou k označení této keramické skupiny jako S-keramika. Pro úvahy o chronologii je opět důležité, že se obě keramické skupiny vyskytují ve stejných objektech, resp. ve stejném prostoru. Místní původ Z-keramiky přesvědčivě doložil rozbor keramické hmoty, u S-keramiky totéž naznačují předběžná hodnocení (Šrein 2011).

Obr. 49 – Základní keramické skupiny fáze C

Zde do typologických úvah vstoupila poněkud netradičně přírodověda. Při dokumentaci kolkovaných nádob byly nápadné dva rysy kolků – motivická shoda a zároveň nepatrné rozdíly v detailním utváření pracovní plochy nástroje.

Obr. 50 – Výběr ze sortimentu otisků zabrušanských“ kolků.

Pokud by výrobce neustále vytvářel či obnovoval pracovní nástroj, tedy že by se stopa pracovní plochy výrazně měnila, příp. že zachycujeme pouze zlomek keramické produkce se vzhledem k početnosti nalezených zlomků nezdá příliš pravděpodobné.

Pravděpodobnější variantu nabídla představa o jednorázovém a snadno dostupném, a tedy neobnovovaném nástroji. Po vyloučení otisků rostlin se podařilo sérií experimentů s pravděpodobností blízkou jistotě identifikovat „nástroje“, resp. „typické zabrušanské kolky“ mezi osteologickým materiálem (Obr. 51).

Jinými slovy, užívali hrnčíři místních dílen vynálezu stejně prostého jako účinného a do jisté míry nenapodobitelného – zvířecích kostí a zubů, což zajistilo spolu s pečlivou úpravou povrchu části Z-keramiky vzhled „luxusního zboží“.

Obr. 51 – Rekonstrukce zdobení tzv. zabrušanského typu

Pro typologické úvahy z toho vyplývá především zjištění o nutnosti klást větší důraz na technologii, tedy „obsah“ tvaru, resp. výzdobného prvku, nikoli jeho pouhou formu. Stejný důraz v sobě nese i sledování stratigrafie výzdoby, tedy opět „technologického procesu zdobení“ – můžeme mluvit třeba o výzdobných „školách“, kdy určující je opět nejen kompozice výzdoby jako taková, nýbrž chronologická posloupnost řazení výzdobných prvků. Ta se totiž může, jak jsme viděli u Z-keramiky, lišit od našeho tradičního pojetí popisu s počátečním prvkem nahoře. Pro Z-keramiku byl určujícím a někdy jediným prvkem výzdoby prvek dolní, tedy horizontální dvojlínie na maximální výduti nádob. Tímto prvkem byla zároveň vytvářena v některých případech iluze dvojkóničnosti nádob, kterou vzbuzuje středové, často ostré vyvýšení mezi oběma liniemi. Jedinou možností, jak výše uvedené úvahy spolehlivě ověřit, zůstává pouze podrobnější pohled na nádoby, pocházející z jednoho hrncířského kruhu. Zde ovšem raně středověké Pobělí nabídlo pouze dvě dvojice dochovaných hrncovitých nádob z hrobových či starších neurčitelných nálezů (obr. 39). První dvojice, dle počtu identických značek v sídlištních situacích, nabízí obraz relativně rozšířenější či početnější keramické produkce, jejíž distribuci jsme schopni sledovat pouze mezi Krušnými horami a Středohořím. Produkční centrum budeme hledat v blízkém okolí Hrdlovky, resp. hradiště v Zabrušanech – mineralogicko-petrografický rozbor identifikoval místní materiál ze dvou den (vzorek č. 1015, 1016). Mezi oběma nádobami (Obr. 52) můžeme shledat dva základní rozdíly: ve formování, resp. zdůraznění výduti, kterého je u první z nádob dosaženo již zmiňovaným první dvojlínií. Její spodní linie je hůře čitelná, zčásti přetřená strmým přihlazováním spodku nádoby. Dvojlínie je poměrně dobře dešifrovatelná ve vyšších partiích výzdoby a nástrojem ze stejnou stopou je zdobena i miska s identickou značkou z Hrdlovky. Druhým rozdílem je stopa nástroje, kdy oproti ostré dvojlínii první nádoby nese druhá zdánlivě chaotickou změť horizontálních linií - i zde však nalezneme stopu dvojlínie.

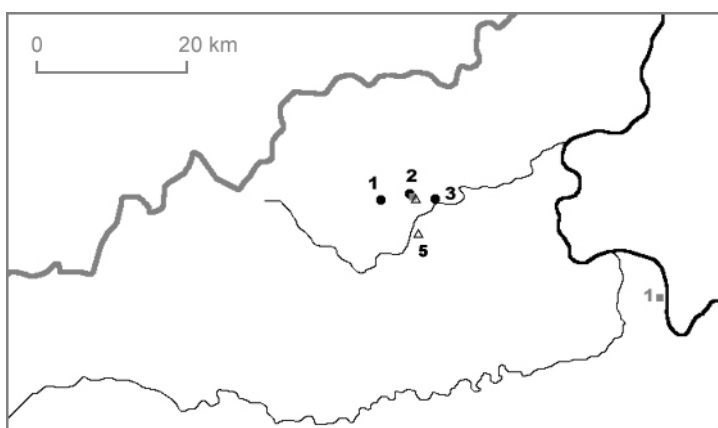
Obr. 52 – Nálezy nádob s identickými značkami z Poběhlí, značka kříže „3+3“. Červenými čísly označeny vzorky, podrobené mineralogicko-petrografické analýze. Rozměr den dává současně nahlédnout do tvarového sortimentu nádob. Kromě „univerzálních hrnců“ různých rozměrů vycházely z jednoho kruhu i nízké misky. Naleziště Křemýž a Zabrušany označeny jménem, zbývající fragmenty pocházejí z Hrdlovky

U druhé dvojice nádob, dokládající nadregionální přesah distribuce keramiky (obě naleziště dělí vzdušnou čarou přibližně 35 km – obr. 54), již tak výrazné rozdíly neshledáváme (Obr. 53). Obě jsou zdobeny navíc nástrojem s jednoduchou stopou, kterou lze sledovat po spirále, tedy šroubovicí, u nádoby z Libotenic je zřetelný i horní konec stopy. Ta se s dvojlínií vylučuje, nástrojem s dvojitou stopou nelze zřejmě pro jeho šířku vést linii diagonálně (totéž pochopitelně platí i pro nástroj s troj- a vícenásobnou stopou, tedy tradičně nazývaný „hřeben“) a nás posouvá k úvahám o hranicích popisu fragmentů keramiky, kde onu možnost sledovat celý průběh výzdoby postrádáme. V systému deskripce je tedy účelné sloučit do kategorií jak mírně odlišné prvky, které se objevují na nádobách ze stejného kruhu (odlišné stopy u první dvojice), tak prvky, které nejsme schopni na fragmentech jednoznačně identifikovat (rozdíl mezi „oběžnými rýhami“ dvojlínií a šroubovicí). Zjednodušeně řečeno, pro deskripci nádob uvažovaného časového horizontu z Pobělí je postačující třídění na Z- a S-keramiku, kdy určující kombinací prvků je kompozice a stratigrafie výzdoby a její poloha k výduti nádob.

Obr. 53 – Nádobý s identickými značkami svastiky. 1 – Libotenice (okr. Litoměřice, M. Litoměřice, inv. č. 4518), 2 – Zabuřany (okr. Teplice, M. Teplice, inv. č. 6133/556)

Obr. 54 – Distribuce nádob s identickými značkami v severozápadních Čechách. Tmavá – značka kříže „3+3“ s rozezklaným ramenem, šedá – svastika, prázdná – dvojitá svastika. 1 – Hrdlovka, Teplice, 2 – Zabuřany, 4 – Křemýž, 5 – Bílina (vše okr. Teplice), 6 – Libotenice (okr. Litoměřice)

5.2. Keramika tzv. zabrušanského typu v dnešním Sasku jako historická otázka

Pokusíme-li se na úrovni pracovní hypotézy hodnotit nálezy keramiky zabrušanského typu na území dnešního Saska, setkáme se okamžitě s nutností pracovat pouze s výběrem a ten je omezen téměř výlučně na onu část materiálu, jemuž vstup do publikací zajistila kolkovaná výzdoba. Za současného stavu nelze jednoznačně odlišit keramiku do Saska importovanou a keramiku zde případně napodobenou. S ohledem na složení keramických souborů z nalezišť v Sasku, kde zabrušanský typ (dále jen Z-keramika) vždy představuje morfologicky zcela odlišné formy se lze s velkou pravděpodobností přiklonit k první variantě. Hlavním argumentem bude pochopitelně ona „nenapodobitelná“ výzdoba Z-keramiky, provedená zvířecími zuby či kostmi. Pro posouzení míry kontaktů je však dělení na importy a kopie irelevantní a nabízí možnost pracovat i s pouze vyobrazeným materiálem.

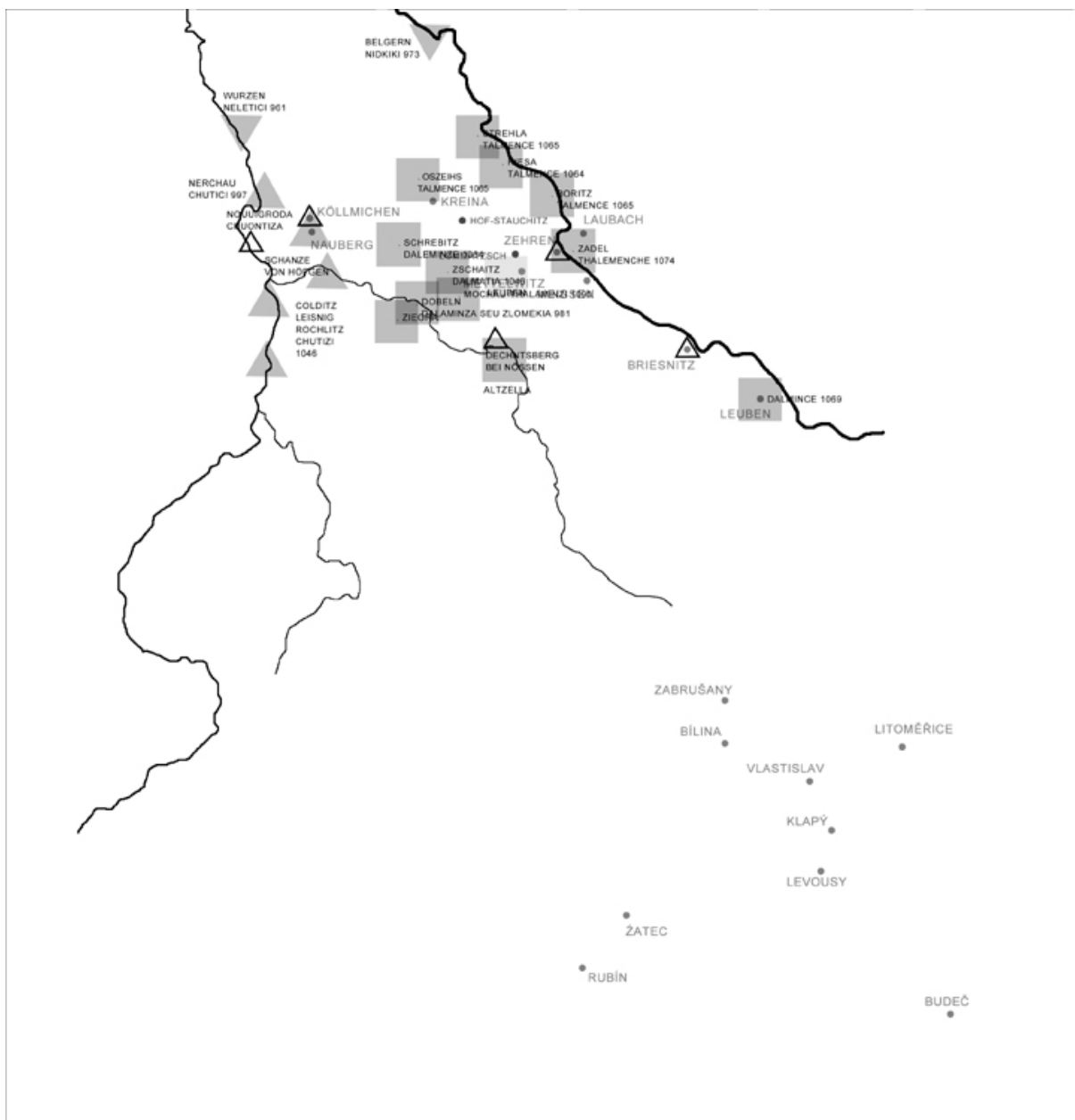
V současnosti eviduje literatura na území Saska 11 nalezišť Z-keramiky, jmenovitě Laubach, Dresden - Briesnitz, Leuben, Meissen (Míšeň), Nossen, Zehren - Burgberg, Kreina, Kollmichen,

Nauberg, Mettelwitz a Kretzschau - Groitzschen.² Kromě nálezů ze sídlišť Laubach, Leuben a Kreina a Nossen je v sedmi zbývajících případech nálezovým kontextem hradiště. To je základní rozdíl mezi topografií nalezišť v Sasku a Čechách, kde většinu nalezišť představují otevřená sídliště a pohřebiště. Soustředíme-li náš zájem pouze na srovnání publikovaného materiálu z hradišť, pak z území Čech známe nálezy z „eponymních“ Zabušan, dále lokalit Bílina, Vlastislav, Klapý, Litoměřice, Levousy, Rubín, Dřevíč a Budeč, tedy z devíti nalezišť a její distribuce je nerovnoměrná – zajímavá je zejména její absence v materiálu z Drahúše a Žatce, tedy ve středním Poohří, geograficky blízkém regionu výroby, stejně jako její nepatrné zastoupení v okolí Prahy, charakteristický „kolek“ nalezneme pouze na Budči.³ Už toto základní vyčíslení v sobě obsahuje otázku po příčinách tak relativně četného výskytu Z-keramiky na území dnešního Saska.

---

² Většina nálezů je vyobrazena ve 4. svazku kompendia *Corpus archaologischer Quellen zur Fruhgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik* (dále jen *Corpus*), dokumentující stav pramenné základny k polovině 80. let 20. století. Fragmenty, které je možno ztotožnit se Z-keramikou: Laubach, Bez. Grossenhain, Kr. Dresden (*Corpus* 4, 105/4:6), Briesnitz, Bez. Dresden, Kr. Dresden (*ibid.*, 115/1:5), Leuben, Bez. Dresden, Kr. Dresden (*ibid.*, 115/11:4), Meissen, Bez. Meissen, Kr. Dresden (*ibid.*, 116/34:11, další viz pozn. 3), Nossen, Bez. Dresden, Kr. Meissen (*ibid.*, 116/51:1), Zehren, Bez. Meissen, Kr. Dresden (*ibid.*, 116/75:30, 31, 34, 35), Kreina, Bez. Oschatz, Kr. Leipzig (*ibid.*, 151/15:2), Kollmichen, Bez. Grimma, Kr. Leipzig (*ibid.*, 153/41:69, 73, 74) a Nauberg, Bez. Grimma, Kr. Leipzig (*ibid.*, 153/61:13). K nálezovým okolnostem viz příslušný komentář v textové části dle čísel lokalit. Seznam doplňuje fragment z Mettelwitz, Bez. Meissen, Kr. Dresden (Coblenz 1970, Abb. 12:25, snad i 12:27, v *Corpus* 4, 116/40 není vyobrazeno) a Kretzschau-Groitzschen, Kr. Zeitz (Brachmann 1978, Abb. 31:i). Nejasný je nález i jeho okolnosti z lokality Jessen, Bez. Dresden, Kr. Meissen. U vyobrazeného fragmentu není zcela zřetelná charakteristická výzdoba (*ibid.*, 116/18:7).

³ Zabušany, okr. Teplice (Rusó) Bílina, okr. Teplice (Váňa 1976, obr. 8:1, 5, 9, 21:7, 8) Vlastislav, okr. Litoměřice (Váňa 1968, např. obr. 52:1, 57:1, 68:1, 2) Klapý, okr. Litoměřice (Zápotocký 1965, obr. 39:10), Litoměřice, okr. Litoměřice (*ibid.*, obr. 40:13), Levousy, okr. (*ibid.*, obr. 56:11), Rubín, k.ú. Dolánky a Pšov, okr. Louny (Bubeník 1988, Tab. XIII:2), Dřevíč, k.ú. Kozojedy, okr. Rakovník (Bubeník 1988, Tab. XXXVI:3), Budeč, k.ú. Kováry, okr. Kladno (Váňa 1995, obr. 34:9, Bartošková 1997, obr. 12:1). K nálezům mj. z otevřených sídlišť a pohřebišť viz především Váňa 1961, 474-475, Zápotocký 1965, 250-252, obr. 22, kde příslušné soupisy lokalit. Do přehledu nejsou zahrnuty nové nálezy Z-keramiky ze Žatce, za jejichž znalost děkuji P. Čechovi. Rozhodující zde byla publikace nálezů a v této souvislosti je nutno zdůraznit absenci Z-keramiky v mnohočetných souborech, předložených J. Bubeníkem (1988).

Obr. 55 – Distribuce Z-keramiky na hradech v Čechách a dnešním Sasku (body). Prázdným trojúhelníkem vyznačena hradiště, opevněná hradbou s čelní kamennou plentou. Šedé značky – regionální příslušnost hradů: trojúhelník – Chutizi, čtverec – Daleminci

Míšeň

Klíčovým je v této souvislosti materiál z míšeňského hradu, kde nové vyhodnocení představilo Z-keramiku jako jednu z výrazných složek nálezového souboru a nabídlo i základní chronologickou osnovu, napojenou na dendrochronologická data i údaje písemných pramenů.

Autor zpracování (Schmid-Hecklau 2003) při typologické analýze keramiky postupoval paralelně dvěma cestami – hodnocením jednotlivých morfologických a technologických prvků (profilace nádob, okrajů, typ výzdoby, barva, výpal atd.) na straně jedné a přiřazováním fragmentů k jednotlivým již definovaným keramickým typům na straně druhé. Oběma způsoby došel k potvrzení existence těchto základních typů keramiky dnešního Saska a severozápadních Čech v míšeňském souboru.

Vysvětlení by ovšem zasloužilo, proč se autor nepokusil některou z majoritních keramických skupin označit za „míšeňský“ typ či okruh, tedy za místní či regionální keramickou produkci namísto vytváření nových variant stávajících typů. Stejně tak postrádáme podrobnější úvahu na téma možných importů z dnešní Horní Lužice.

Při úvahách o „západosaských“ typech keramiky (typ „Rotha“, „Groitzsch“, „Kohren“ a spornou „Standbodenkeramik“, viz Schmid-Hecklau 2003) v míšeňském souboru by bylo jistě zajímavé uvážit podrobněji i další dvě skupiny nálezů. První představují kónické misky („Schalen“), které by mohly, byť jako minoritní tvar, napomoci k stanovení míry kontaktů s územím mezi Sálou a Muldou, kde shledáváme jejich největší rozšíření (Brachmann 1978, 106-110). V katalogové části jich nalezneme pouze 6 (Schmid-Hecklau 2004, Abb. 272:5-7, 277:14,15, 279:16). Sledováním druhé skupiny, tzv. „Wellenbandverzierte Keramik“ (Brachmann 1978, 129-135) by bylo možno naopak v obecné rovině posoudit intenzitu kontaktů s územím západně od Sály.

Zajímavý je i nízký podíl den se značkami v míšeňském souboru, celkem 15,6% (Schmid-Hecklau 2004, Tab. 40, 340) jestliže by jeho podstatnou část měla tvořit keramika původem ze severozápadních Čech – ta je totiž, s výjimkou středního Poohří, opatřena značkami přibližně ve 30% nádob (Zápotocký 1965, 254-258). Keramika z Poohří, na které značky naprostou většinou neregistrujeme, přitom tvoří dle autora přibližně 13,8% (pouze typ „Hradec – Rubín“, „Libočany, Var. A“ a „Libočany, Var. B“, Schmid-Hecklau 2004, Tab. 5, 313) a procento jejího výskytu tedy nepoměr v zastoupení značek příliš neovlivní. V katalogu značek i jejich motivů (ibid., Abb. 288, Abb. 56) nenalezneme ani jeden z charakteristických motivů značek Bílinska, „ruka“ či „kříž s rameny 3+2 v kruhu“ (k nim Klápště 1994, 95).

Konkrétní případ, který s našimi úvahami souvisí, představuje vymezení starší keramiky litoměřické – autorem předložených 5 variant (1-5) s pěti subvariantami (4.1, 4.2, 5.1-5.3) typu „Litoměřice, Var. A“ (ibid., 169-171, Abb. 86) totiž nemají analogie pouze na Litoměřicku, ale víceméně v celých Čechách i Horní Lužici i v Posálí („Wellenbandverzierte Keramik“) a naopak „litoměřický typ“ ve smyslu vymezení M. Zápotockého (1965, 252-254) či v autorově typáři schází.

V obrazové části práce lze nalézt pouze jediný zlomek „litoměřického typu“ s charakteristickým okrajem a výzdobou (Schmid-Hecklau 2004, Abb. 274:9, horizont SH 2). Charakteristický okraj typu se zřejmě skrývá pod variantou „Topfränder; schwach profiliert“/ „leicht nach aussen verdickt, ausgebodene Randinnenkante und lange Randlänge“, varianta 5.D (ibid., 110, Abb. 45) či „schwach profilierte Schüsselränder“/ „leicht nach aussen verdickter Randabschluss“, varianta 18.D (ibid., 113, Abb. 48). Okraj varianty 5.D je pouze 1 (hor. 1/3, ibid., 325, Tab. 16), okraje varianty 18.D jsou 2 (hor. SH 2, ibid., 326, Fortsetzung Tab. 16), dohromady mohou tedy „litoměřickému typu“ příslušet 3 okraje z 2935, tj. 0,10%. Široce vymezenému typu „Litoměřice, Var. A“ dle autora přitom náleží ze všech horizontů 219 z 2139 k typům přiřazených fragmentů, což je 10,2% (ibid., 313, Tab. 4, 5), tedy stokrát tolik(!). Pro posouzení míry kontaktů labskou vodní cestou je to poměrně značný rozdíl.

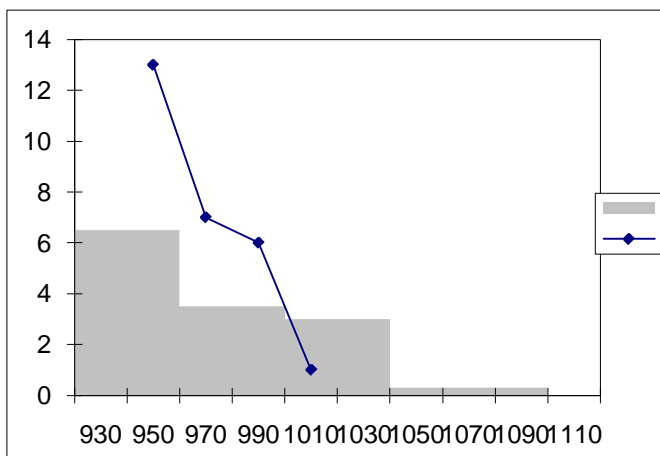
Lze tvrdit, že pouze Z-keramika je jediným jasně vymežitelným a zřejmě nejčastějším typem, který lze jednoznačně spojovat s keramikou dnešního českého území. V souboru z míšeňského hradu je Z-keramika zastoupena celkem 36 zlomků s dochovaným okrajem nádob (Schmid-Hecklau 2004, 313, tab. 4), 20 je možno nalézt v obrazových tabulkách.⁴ U většiny zlomků je znám nálezový kontext, z něhož vyplývá maximální výskyt Z-keramiky -13 zlomků v 1. horizontu (SH 1), datovaném „kurz vor 930 – um 960“. V následných horizontech vykazuje Z-keramika sestupnou tendenci v četnosti – 7 zlomků v horizontu SH 2 „um 970 – kurz nach 990“, 6 v SH 3 „kurz vor 1000 – um 1030“ a 1 v SH 4 „um 1030 – um 1090“, v dalších (SH 5.1-5.3, „kurz nach 1090 – um 1200“) se již nevyskytuje. 9 zlomků je bez přesné stratigrafie, i zde však převažují horizonty 1-3 bez možnosti konkrétního přiřazení. (ibid., 313, Tab. 4, datování viz 32, Abb. 6). Součtem tak představuje ve všech horizontech zabrušanský typ 1,7% všech zdobených okrajových zlomků (ibid., 313, Tab. 4, 5).

---

⁴ Schmid-Hecklau 2004, Abb. 270:10,11 – horizont 1, Abb. 271:12 - hor. 1, Abb. 274:3,4,5,7,8 - hor. 2, Abb. 275:17,18,23 - hor. 3, Abb. 277:1 - hor. 3, Abb. 283:3 - hor.1/3, Abb. 283:4 - hor 1/3, Abb. 283:5 - hor. 2/3, Abb. 284:1 - hor. 1/2, Abb. 284:10,13 - hor. 2/3, Abb. 285:3 - hor. 3/ohne Befund, Abb. 286/1 - hor. 2/3. V jiné tabelaci ovšem autor uvádí sumu 25 fragmentů „Muster bei Randscherben“, zdobených kolkem (Stempel), dle vzorníku se jedná o „zabrušanský kolek“ a na další „Muster bei Wandungsscherben“ 6 fragmentů, tedy součtem 31 zlomků, což je z 4519 zdobených fragmentů (1931 Wandungsscherben a 3488 Randscherben) pouze 0,57%. V přesnější stratigrafii pochází 5+3 z 1. horizontu, 5+1 z 2. horizontu a 6+0 z 3. horizontu, v následných již nejsou kolkované střepy zastoupeny (ibid. 328, Tab. 17 - Randscherben a 330, Tab. 19 - Wandungsscherben). Poměr mezi zdobenými fragmenty s okrajem a fragmenty z těl nádob je (nejen) v případě uvedených typů neobvyklý a vede k otázce, kolika výběry soubor z Míšeň prošel.

Jakkoli tvoří frekvence výskytu Z-keramiky v míšeňských horizontech logickou, v tomto případě sestupnou křivku, přesné napojení na předložené výsledky archeologického a dendrochronologického rozboru nutí k opatrnosti (srov. Kotková 2005, 590-591). Dle publikace poskytl horizont osídlení SH 1 vzorky pouze ze dvou fází dřevěné komunikace (HBW 1 B1 - starší a A1 - mladší), dřeva z nejstarších staveb jí lemujících připisuje autor již horizontu SH 2. Nabízí se pochopitelně otázka, proč je SH 1 reprezentován pouze komunikací a SH 2 stavbami, které ji respektují, pro řešení počátků osídlení je však relevantní pouze datování vzorků. To poskytlo z komunikace 7 vzorků dubu - 5 jich pochází z fáze B1, 2 z fáze A1. Nejstarší z fáze B1 je datován „po 928“ a z téže fáze dřevěné cesty pochází nejmladší vzorek, datovaný k roku 957 ₋ (?)10 let. Tento vzorek je však také prvním, u něhož je dochována běl (Splintgrenze), a je tedy prvním přesnějším chronologickým údajem. Dodejme, že první vzorek (jedle) s dochovanou bělí i podkorními letokruhy (Waldkante) pochází až ze druhého horizontu SH 2 (dům C 24) a je datován k letům 982/83, nejmladší vzorky z SH 3 (dům C 24) jsou datovány shodně k letům 1006/7, nejmladší vzorek z SH 4 (dům C 48) je datován k roku 1084 (Schmid-Hecklau 2004, 31-42) a vzorek fáze SH 5, opět z cesty (E4, HBW 2, A01) k letům 1097/98.

Pro konec výskytu Z-keramiky na míšeňském hradě z toho lze velmi zhruba vyvodit pouze to, že kolem roku 1000 se zde již neužívá. To poměrně dobře koresponduje s jednou z variant vysvětlení absence Z-keramiky v souboru z lokality Chlumec – Horka, dle níž by v době existence tamního hradu a celnice již tato keramika nebyla v oběhu (Rusó 1994). Chlumec ležel na frekventovaném průsmyku Krušných hor a jakýkoli pohyb keramiky mezi Čechami a Saskem v tomto koridoru by se musel v souboru z lokality Horka projevit. Clo v Chlumci je připomínáno v tzv. břevnovském falzu spolu s dalšími, mj. v Litoměřicích a v Ústí nad Labem k roku 993: „Nachlumcy, .., Lutomirich, Navsty super Albiam.“ (CDB I, č. 375, 349, k věrohodnosti údajů Žemlička 1993). K roku 1040 je připomínán „castrum Hlumece“ (Kosmas II, 9) a k roku 1057 opakuje tzv. zakládací listina litoměřické kapituly údaj o dvou cestách: „unam per silvam ad Hlumece.. alteram per aquam Vzhti“ (CDB I, č. 55, 55). V první polovině 11. století tedy již nepochybně chlumecká cesta sloužila, a absence Z-keramiky v klíčovém bodě této cesty tedy znamená, že zhruba po roce 1000 už po ní nebyla transportována.

Obr. 56 – Chronologie nálezů Z-keramiky z výzkumů 1959-1963 v Míšni (Meissner Burgberg) dle publikované tabulace (Schmid-Hecklau 2004).

A (šedá plocha): počty fragmentů, modelově rozpočítané dle periodizace A. Schmid-Hecklaura do intervalů po dvacetiletích v rámci fází SH1 (930-960), SH2 (970-990), SH3 (1000-1030), SH4 (1030-1090), SH5 pouze částečně.

B (křivka): sleduje počet střepeň dle nejmladších přesnějších dendrochronologických dat jednotlivých fází SH1 (957), SH2 (982/3), SH3 (1006), SH4 (1084)

Pochopitelně se nabízí otázka, zda se kontakt s Čechami po roce 1000 v horizontech SH 5.-5.3 v Míšni nemohl projevit se stejnou intenzitou jako v předchozích horizontech zastoupením Z-keramiky. V úvahu by připadala především keramika „bílínského okruhu“ (Bubeník – Meduna 1996, Abb. 4:A-G), kterou A. Schmid-Hecklau zřejmě zahrnuje pod typy „Litoměřice, Variante B“ a „C“ (2004, Abb. 86, 87). První tvoří součtem 6,3 a druhá 30,9% ve všech horizontech, a „Variante C“ je tak nejpočetnější skupinou míšeňského souboru (ibid., Tab. 5).

Při podrobnějším pohledu ovšem musíme omezit výběr na „varianty variant“.

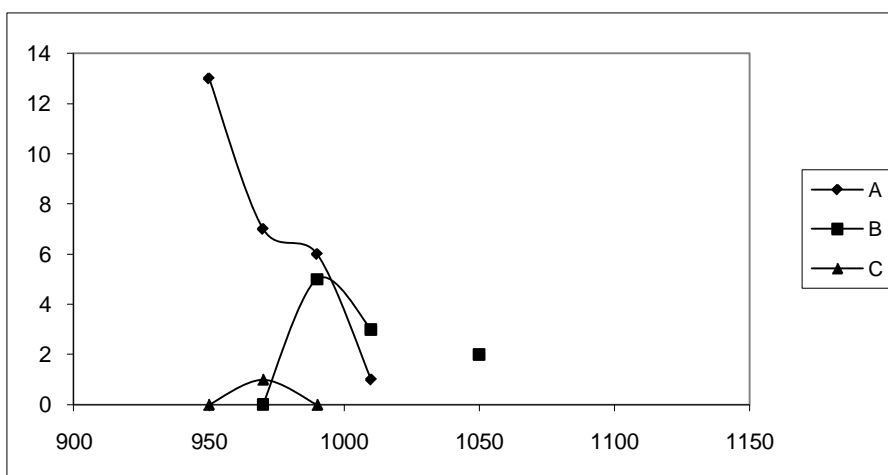
Jako první lze zhruba hodnotit keramiku „Litoměřice, Var. B, Var. 4“ (ibid., Abb. 86), v níž je zahrnuta část „bílínského okruhu“, zdobená hustou šroubovicí, jejímž markantem je ostré okružní s hustě přesekávanou horní hranou, vytvářející iluzi torování. Fragmentů varianty 4 je pouze 10 v horizontu SH 5.3, 4 jsou bez přesných nálezových okolností (ibid., Tab. 7), což je součtem pouze 0,65%. V obrazových tabulkách lze považovat za keramiku „bílínského okruhu“ 15 zlomků, z nich pouze 2 (!) mají výše popsaný okraj. Dodejme, že ve stratifikovaných případech pochází 5 zlomků

z horizontu SH 3, 3 zlomky nalezneme v horizontu 4 a 2 fragmenty jsou hruběji vztaženy k horizontům mladším.⁵

Druhou možnost hodnocení nabízí keramika „Litoměřice, Var. C, Var. 4“ (ibid., Abb. 87). Té by mělo být 124 fragmentů, z toho převaha (88) opět v horizontu SH 5.3, součtem tedy 5,79%.

V rámci této skupiny je českého původu pouze keramika s okrajem typu 44.D (ibid., Abb. 53), tedy masivním okrajem s dovnitř seříznutou hranou. Ten je ovšem pouze 1 bez přesných nálezových okolností (Tab. 16) a lze jej nalézt i na vyobrazení (ibid., Abb. 288:1).

Můžeme tuto úvahu uzavřít pracovní hypotézou, dle níž i ve fázích osídlení, v nichž Z-keramika mizí (SH 3, 4) či již není zastoupena (SH 5.1-5.3) tedy po roce 1000, lze sledovat sestupnou tendenci v zastoupení z Čech importované keramiky.

Obr. 57 – Nálezy keramiky Pobělí a Litoměřicka z výzkumů 1959-1963 v Míšni (Meissner Burgberg) dle publikované tabulace a katalogu (Schmid-Hecklau 2004).

A: Z-keramika (nesporné, dle tabulace), B: pravděpodobná keramika bílinského okruhu (dle katalogu), C: keramika litoměřického okruhu („litoměřický typ“, dle katalogu). Nálezy jsou vyneseny dle dendrochronologických dat jednotlivých fází (Obr. 56).

Graf může odrážet a) tendence vývoje jednotlivých typů, b) jejich výskyt na míšeňském hradě. Jeho vypovídací schopnost je limitována především výběrem keramiky pro katalog, podobný trend lze sledovat i ve větších četnostech, uvedených v tabulacích (Schmid-Hecklau 2004)

⁵ Schmid-Hecklau 2004, Abb. 277:7-11, 279:12-14, 287:5-8, 10-12. Přesekávaný okraj viz Abb. 287:5, 8.

Vrátíme-li se k základnímu tématu našich úvah, pak ovšem nezbývá než konstatovat, že zpracování výzkumu dovoluje uvažovat pouze o maximálním výskytu Z-keramiky - jako jediného jasně vymezeného českého importu - a to v počátečních fázích zachyceného osídlení v areálu míšeňského hradu. Ty jsou však vymezeny a datovány tak, že s prvním spolehlivějším dendrochronologickým datem se pohybujeme až kolem poloviny 10. století (957 ± 10 let). To pochopitelně vybízí ke srovnání s oním tradičně přijímaným vročením⁶ počátků hradu „na jedné hoře u Labe, hustě stromovím zarostlé“ (Thietmar I, 16) a v dalších úvahách i o jeho roli v počátečních etapách existence – obojí totiž představuje základní pilíře představ mocenského vývoje na hranicích tří formujících se států.

Počátky Míšně?

Rok 929 jako datum založení Míšně není v písemných pramenech nikde uveden a do literatury vstoupil pouze jako kombinace několika základních údajů, a bude tedy účelné je stručně zrekapitulovat.

Na přelomu let 928-929 vytáhl Jindřich I. Ptáčník proti Slovanům. Začátkem dubna 928 pobývá ještě v Dortmundu (DHI, č. 18, 53-54), následující listinu vydává až v červnu 929 v Nabburgu (ibid., č. 19, 54-55). Mezi těmito daty se tedy odehrálo tažení, na kterém se většinou shodují říšské analý, obvykle s lapidárním sdělením o Jindřichově vítězství nad Čechy (podrobně Třeštík 1997, 389-418 s prameny). Tzv. Continuator Reginonis jako jeden z mála⁷ zaznamenal k roku 928 navíc: „Heinricus rex Boemos hostiliter invasit, et praestante Deo fortiter superavit... Hyems magna nimis.“, kromě vítězství nad Čechy tedy „neobyčejně velkou zimu“. Ta již spolehlivě spojuje přelom let 928-929 s podrobným - ovšem nedatovaným - popisem války z pera kronikáře Widukinda, kdy mráz umožnil na počátku tažení přejít zamrzlou Havolu a dobýt Brennaburg (Brandenburg), ústřední hrad Havolanů, „fame ferro frigore“ - „hladem, železem a mrazem“ (Widukind I, 35). Jindřichovo vojsko se následně obrátilo k jihu „contra Dalamantiam“, proti Dalemincům, a oblehlo hrad „Gana“ či „Kietni“. Po téměř třítydenním obléhání byli poraženi i Daleminci a Jindřichovo vojsko se přesunulo: „Post haec Pragam adiit cum omni exercitu, Boemiorum urbem..“ a po rychlém vítězství nad Čechy „Igitur rex Boemias **tributarias faciens** reversus est in Saxoniam.“, tedy po zavedení, resp. potvrzení tributu se král v oblíbené

⁶ K datu 929 se přiklání bez výhrad všichni v textu citovaní autoři. Odlišné mínění pouze G. Labuda, který klade počátky Míšně k letům 930-931 (2002, 262).

⁷ Podobně i tzv. Annales Einsidlenses k roku 928: „Heinricus rex Boemos fortiter superavit. Hiems magna nimis...“ (MGH V, Scriptorum III, ed. G. H. Pertz, Hannover 1839)

Widukindově formuli „vrací do Saska“. Zmínku o tributu pak kronikář použije hned v následující kapitole: „Cumque vicinae gentes a rege Heinrico **factae essent tributariae**, Apodriti, Wilti, Hevelli, Dalamanci, Boemi, Redarii,..“ (Widukind I, 36).

O ničení hradů, obsazování území a budování hradů nových v souvislosti s popisem tažení Widukind nemluví – naopak je zřejmé, že v případě Čechů k němu nedošlo a u Havolanů zůstala u moci domácí dynastie. Přibližně po deseti letech od zimního tažení bylo totiž nutno Brandenburg opět dobýt, tentokrát Istí a následně se „omnes barbarae nationes usque in Oderam fluvium“ zavázali k placení tributu (Widukind II, 21).

Jediný, kdo ví o založení Míšně, je tedy pouze kronikář Thietmar z Merseburgu. Ani on nezná datum a navíc ani nespojuje stavbu hradu se zimním tažením. Čteme pouze, že: „Anno dominicae incarnationis DCCCCXXI imperator effectus est.“ a v následující pasáži: „Hic montem unum iuxta Albim positum et arborum densitate tunc occupatum excoluit, ibi et urbem faciens, de rivo quodam, qui in septentrionali parte eiusdem fluit, nomen eidem Misni imposuit; quam, ut hodie in usu habetur, presidii et impositionibus caeteris munit. Ex ea Milzenos suae subactos dicioni **censum persolvere coegit.**“ „Poté nechal vyklučit jednu horu poblíž Labe, hustě stromovým zarostlou a vybudovav tam hrad, nazval jej Míšeň podle říčky, tekoucí na její sevení straně. Hrad opatřil posádkou a dalšími opevněními tak, jak je to dnes zvykem. Z ní podrobil Milčany a donutil je k placení tributu.“ (Thietmar I, 15, 16). Text dále pokračuje popisem dobytí hradu „Liubusua“, kdesi v dnešní Dolní Lužici (ibid., I, 16). To lze spojit pouze s tažením v roce 932, kdy: „Heinricus rex fuit in Losicin“ (Annales Weissemburgenses, 55, tvar „Lonsicin“ v Annales Hildesheimenses, 54), jiné prameny o Jindřichově tažení do Lužice neví. Při důsledném lpění na Thietmarově chronologické konstrukci by tedy mělo k výstavbě Míšně dojít v letech 931-932.

Na tomto místě se ovšem nabízí otázka, nakolik je tato Thietmarova konstrukce pouze snahou spojit stavbu či zničení⁸ jemu osobně známých hradů s Jindřichem I.. Text vypadá věrohodně a lze mu podlehnout stejně snadno jako Kosmovu líčení vzniku Vlastislavi. Topografii Míšně totiž Thietmar dobře znal, minimálně ze svého tamního pobytu v rámci vojenské strážní povinnosti v roce 1012 (ibid., VI, 79) a 1017 (ibid., VII, 39), stejně jako znal ruiny hradu „Liubusua“, kde v roce 1012 zajišťoval rekonstrukci opevnění (ibid., VI, 59).

---

⁸ Symbolická rovina této snahy vylíčit a současně obhájit činy legendárního panovníka může být vyjádřena i závěrečnou větou pasáže: „Si quid in regno suimet, ut multi dicunt, is predatus sit, huic Deus clemens ignoscat.“ „Jestliže se dopustil, jak mnozí říkají, plnění v časech svého panování, nechť mu to odpustí Bůh milosrdný!“ (Thietmar I, 16).

K pochybnostem o Thietmarově informovanosti však vybízí hned úvod převzatého textu, v němž Jindřich v roce 931 „imperator effectus est“ – Jindřich I. se totiž nikdy nehonosil císařským titulem. Podstatnější pro stanovení Thietmarovy věrohodnosti je ovšem jeho sdělení, v němž nechává krále z Míšeň podrobit Milčany a donutit je k placení tributu. Zde si přímo protiřečí – o Milčanech je totiž sám přesvědčen, že byli podrobeni „z odvěké volnosti“ až míšeňským markrabím Ekkehardem I. (985-1002), který: „Milzenos a libertate inolita servitutis iugo constrinxit.“ (ibid., V, 7, 229). Ostatně ani to by nebylo zcela přesné, neboť plat z území Milčanů byl potvrzen míšeňskému biskupství v roce 971 (viz dále). Thietmar navíc téměř doslovně přebírá při popisu Jindřichových činů Widukindovu pasáž o tributární závislosti Slovanů, dle merseburského kronikáře Jindřich I.: „Has regiones **sibi fecit tributarias**: Boemiam, Deleminci, Apodritas, Wilti, Hevellun et Redarios.“ (ibid., I, 10). V Thietmarově pojetí jde o rekapitulaci Jindřichových životních úspěchů, o Milčanech zde však nemluví a Dalemince považuje pouze za tributárně závislé. Stručně řečeno, je Thietmarova zmínka, na níž stojí kombinace vedoucí k datování výstavby míšeňského hradu (ať již k roku 929 či 931-932), v přímém rozporu s jeho vlastním textem, a není tedy věrohodná.

Prvním spolehlivým dokladem existence Míšeň je až rok 968, tedy datum založení tamního biskupství spolu s merseburským a žičským (Zeitz) jako sufragánátů nově konstituovaného arcibiskupství magdeburského. Ze série listin jmenujme dokument papeže Jana XIII. z příslušného roku, upravující vztahy v nové arcidiecézi (CDS II 1, č. 7, 10-11), stejně vročenou listinu Oty I. s vymezením hranic míšeňské diecéze (D OI, č. 449, 608-609), či příjmů biskupství tímtež panovníkem o tři roky později (D OI, č. 406, 552-553, k dokumentům Labuda 2002, 123-148). Až od přelomu 60. a 70. let 10. století tedy začíná hrát Míšeň jasnou úlohu v otonské politické a duchovní správě. To pochopitelně neznamená, že nemohla stát již dříve. To ovšem předpokládá, že byla součástí jakéhosi funkčního systému správy, a to zase vyplývá z předpokladu jiného, totiž že celé území mezi Sálou a Labem bylo již v první polovině /resp. druhé třetině/ 10. století přímou,⁹ nikoli pouze tributárně závislou součástí říše A tento předpoklad stojí především na důvěře v ono nepřesvědčivé líčení počátků Míšeň.

---

⁹ Definitivní podmanění Srbska je kladeno před rok 906 (Třeštík 1997, 357). Nepřímým dokladem by mělo být zmizení Srbů jako „politické jednotky“ z pramenů v roce 897 a ohrožení Daleminců Sasy v roce 906 (ibid., 546, pozn. 59). Není ovšem jasné, co si pod oním „podmaněním“ představit. Jestliže Srbové platili Francké říši tribut již v 7. století (viz výše), pak v koncepci dvoustupňové závislosti by tedy museli být ve druhé etapě již včleněni do otonské říše a mezi lety 897-906 by mělo dojít k obsazení srbského území. Doklady pro to ovšem chybí.

Obsazení srbského území?

Pokusme se tedy stručně načrtnout postup včlenění dnešního Saska do otonské říše bez onoho „magického“ data či dat.

Předně je nutno stručně vymežit pojmy geografické – v 9. a 10. století nebylo území mezi mezi Sálou a Labem nazýváno Saskem. To byl pojem vyhrazený pro jihovýchod dnešního Dolního Saska včetně západního okolí Magdeburgu, ten ovšem současně ležel v kraji (pagus) „Nordthuringe“. Kraj jižně od Magdeburgu na levobřeží Sály, mezi řekami Wipper a Unstrut byl označován jako „Hasega“ (Hosgau) a rovněž byl počítán k Sasku. Ústřední lokalitou byl Allstedt (místo častého pobytu panovníka) a následně Merseburg. Jižně od řeky Unstrut ležela „Thuringia“, Durynsko s ústředním Erfurtem. Mezi Sálou a Labem byly odlišovány dva územní celky – převážnou část zaujímal území Srbů, „Zribia“, jehož pojmenování je od 10. století nahrazováno jmény jednotlivých srbských regionů (Meduna 2006). Zhruba mezi Freibergskou Muldou a Labem leželo území Daleminců, někdy označované jako „Dalamatia“, v němž bychom našli Míšeň.

Stejně tak je nutno vymežit základní terminologii koncepce dvoustupňové závislosti podmaněných území (Sláma 1988, 72-84). V souladu se stávající představou budeme rozlišovat a) tributární závislost (poplatnost), která neznamena zásah do systému podmaněného území, naopak bylo žádoucí udržet oboustranné oboustranné „dobré vztahy“ vládnoucích složek pro zajištění pravidelného toku poplatků, b) přímé obsazení území, spojené s faktickou či právní likvidací místní nobility a restrukturalizací správního systému dle modelu anektující strany (pro sledovanou oblast Coblentz 1984, Spehr 1994, Schrage 1999, Lubke 2000 s lit.).

Jakýsi mezistupeň obou základních forem představuje dislokace vojenských posádek na podmaněném území, zjevně pro větší důraz při vybírání tributu. To bylo většinou pouze dočasným řešením a obvykle končilo po několika letech jejím vybitím či útekem. Z dobových zmínek lze uvést českou posádku v Krakově (Kosmas I, 34, k roku 999), polskou posádku v Praze (ibid., I, 35-36, k roku 1001-1002) či Žatci (Thietmar VI, 11, k roku 1004). V těchto případech byly posádky ovšem vkládány do již stojících hradů. Pro analogie ostatně stačí nahlédnout do soudobého tisku. Pro zjednodušení schématu budeme tento mezistupeň považovat pouze za jednu z forem tributární závislosti.

Výchozím stavem našich úvah bude přibližně rok 900. Srbové byli v této době již téměř tři století tributárně závislí na říši – prvním dokladem je zmínka ve Fredegarově kronice k roku 631

(Fredagar IV, 68) a přijetí srbských předáků „pod přísahu“ císařem Arnulfem roku 897 znamenalo zřejmě opětovné uznání tributu (Annales Fuldenses, 131), není ovšem pochopitelně zřejmé, zda tributární závislost byla kontinuální. Východně od Srbů sídlící Daleminci byli až do přelomu let 928/929 nezávislým útvarem. Východofrancká říše za vlády Ludvíka Dítěte (900-911) neměla zájem na expanzi za Sálu a saské vévodství zase vojenskou sílu, která by byla schopna obsazená území udržet. Pokusme se tedy sledovat doklady obou forem závislosti slovanského území mezi Sálou a Labem v chronologické posloupnosti a pro přehlednost odděleně.

Tribut

Představu pouze **tributárně závislého** srbského (slovanského) území 1. poloviny 10. století lze opřít o několik nepřímých dokladů. Neobvyklé bylo chování Jindřicha I. někdy ve 20. letech, když po prohrané bitvě s Maďary našel útočiště „in urbem, quae Bichni vocatur“ (Thietmar I, 15, 22). Obyvatele hradu Puchau na Muldě,¹⁰ tedy ve slovanském území, z vděčnosti nad záchranou života obdařil blíže nespecifikovanými právy a hojnými dary: „ibique mortis periculum evadens, urbanos maiori gloria, quam hactenus haberent vel comprovinciales hodie teneant, et ad haec muneribus dignis honorat.“ (Thietmar I, 15, 22). Panovníkův vděk se zde obrací k celé korporaci obyvatel hradu, jejichž pomoc zřejmě nemusel chápat jako samozřejmost, neuchyluje se na „svůj“ hrad. O několik let později, v líčení událostí předcházejících Jindřichovu vítězství nad Maďary v bitvě „iuxta locum qui dicitur Riade“ roku 933 Maďaři vybízeli Dalemince, „své staré spojence“ k opětovné spolupráci. Ti však, pamětlivi nedávných porážek, předhozením tlustého psa před maďarské vyslance razantně odmítli: „Avares.. Et iter agentes per Dalamantiam ab antiquis opem petunt amicis. Illi vero scientes eos festinare ad Saxoniam Saxonesque ad pugnandum cum eis paratos, pinguissimum pro munere eis proiciunt canem.“ (Widukind I, 38) Jde o poněkud neobvyklou formulaci kronikáře, který nechal Dalemince porazit o několik let dříve (ibid., I, 35). Ještě neobvyklejší je představa, že by se takové vystoupení odehrálo pod správou míšeňského hradu.

Widukind nabízí i následný doklad při popisu okolností vzniku a funkce „merseburské legie“, spojené s líčením tažení Boleslava I. proti „sousednímu podkráli“ kolem roku 936. Jindřich I. tehdy usazoval a vyzbrojoval bojeschopné zloděje a lupiče v podhradí Merseburgu s úkolem „chránit vlastní obyvatele a k barbarům se vydávat na loupeže“: „Rex quippe Henricus.. unde quemcumque videbat furum aut latronum manu fortem et bellis aptum, a debita poena ei

---

¹⁰ Zde a dále v textu jsou lokalizace hradů přejímány z práce Billig 1989, 142-157. Zde i základní pramenná rešerše.

parcebat, collocans in suburbano Mesaburiorum, datis agris atque armis, iussit civibus quidem parcere, in barbaros autem in quantum auderent latrocinia exercerent. (Widukind II, 3).

Merseburg, „quod est in Saxonum, Turingionum et Sclavorum confinio castrum“ (Liuprand II, 28), 51), byl pohraničním hradem na Sále ve východním cípu saského kraje Hassega, a není obtížné odhadnout, koho měl Jindřich na mysli pod označením „barbaři“. Je však těžké si představit, že by merseburské zloděje vysílal na loupeže do „svého“, resp. obsazeného území plundrovat vlastní majetky. Aktivita hraničářské domobrany, složené doslova i obrazně z „lidí na okraji“ se tedy měla obracet maximálně do poplatného území.

Další, již konkrétnější doklad nalezneme v kronice Thietmarově: „Equidem, quia de Conrado duce, qui gener cesaris iuxta Lech fluvium occisus est, pauca dixi, non incongruum esse reor, quedam tunc a me indiscussa aperire. Post longum tempus imperator ad Merseburg veniens, a quodam proditore com perit exuvias eiusdem a Sclavis in Zuencua sub Cuchavico seniore sibi multum dilecto haberi; et cum auxilio illius hos in singulari prelio devictos suspendi precepit predaeque maximam partem restituit. Sed hoc ignoro, utrum hanc eiusdem interemptores sumpserit, an sic casu accidente, necis eius inculpabiles, invenerit; et quia hoc ullatenus celare presumpserunt, digna morte poenas persolverunt.“ (Thietmar II, 38). Text sděluje, že zbroj či kořist (exuviae) vévody Konráda, padlého v bitvě na Lechu v roce 955, byla nalezena u Slovanů na hradě „Zuencua“ (Zwenkau u Lipska), jimž vládl „senior Cuchavico“. Na zásah císaře následoval soudní souboj („Boží soud“) a trest nad viníky, aniž – jak Thietmar dále výslovně poznamenává – by bylo zřejmé, zda se ke své kořisti dostali zabitím Konráda, či ji pouze našli. Čtenáři dává dále kronikář morální poučení o jednoznačnosti viny, spočívající v ukrývání cizí věci a nám nabízí navíc i možný doklad účasti tamních Slovanů v bitvě s Maďary (není ovšem zcela jasné, na které straně).

Pro posouzení titulatury „senior“ v Thietmarově pojetí nomenklatury slovanských velmožů lze nalézt několik dalších dokladů. „Seniorem“ je český panovník Boleslav I. (IV, 55, k roku 965) i polský Boleslav Chrabrý (VI, 26, k roku 1005), jehož třetí ženou měla být „Emnildis, edita a venerabili seniore Dobremiro“ (IV, 58, k roku 1001). Postavení Dobremirovo prozrazuje jak sňatek jeho dcery, tak adjektivum „ctihodný“ (byl tedy křesťanem). K roku 1018 kronikář popisuje výpravu Luticů proti „Mistizlavum seniore“, vládci „Abotriti et Wari“, Obodritů a Warů (VIII, 5). „Seniorem“ byl i vyhnaný kyjevský vládce Svatopluk, který se navrátil v témže roce s pomocí svého tchána Boleslava Chrabrého do sídelního města a Kyjev „Zentepulcum seniore sum.. suscepit“, Svatopluk je „seniorem Kyjeva“ (VIII, 32).

Na druhé straně ovšem Thietmar používá titul „senior“ v terminologii lenních vztahů. „Seniorem“ je tedy i míšeňský markrabí Ekkehard II. (VIII, 20-23, k roku 1018, další doklady viz rejstřík, 623-624). V mravoučné pasáži příslušného textu prozrazuje další roviny chápání titulu: „Pýcha seniorů lenních podněcuje šílenství jejich vazalů.. takoví senioři nechtějí nikoho uzнат za sobě rovného v tom kraji“ (VIII, 23). „Senior“ je zde tedy nejen lenním pánem, nýbrž z vůle panovníka i správcem území.

U „seniora“ Cuchavico budeme tedy především na rozpacích, zda jej považovat za jednoho z vládce místní dynastie, či za Otou dosazeného správce. V každém případě však ještě po polovině desátého století vystupuje slovanský velmož v **nejvyšší**, císařem respektovaném postavení u Chuticů, v jednom z nejrozsáhlejších srbských regionů („civitate Zwenkouua.. in regione Chutizi“ - D OII, č. 89 k roku 974).

Jde však o poslední zmínku o slovanském velmoži tak vysokého postavení a v následujících obdobích se dozvídáme již pouze o Slovanech v nižších správních funkcích. Kontrast v porovnání s osobou „seniora“ Cuchavico lze dobře ilustrovat na Thietmarově zmínce při popisu obrany nově opevněného hradu „Liubusua“ v roce 1012. Správa hradu byla tehdy svěřena „nešťasnému strážci“ slovanského jména Scih, jehož přívlastek kronikář vzápětí vysvětluje: „kolikrát dostal nějaký hrad do své péče, pokaždé ho ztratil, ne však svou zbabělostí, nýbrž vždy nešťasnými okolnostmi.“ „Infelix custos Scih.. Is namque urbem, quamcumque umquam ad tuendum accepit, non ignavia sui, sed infortunio miserabili semper amisit.“ (Thietmar VI, 80). Scih byl tedy „pouze“ jedním z dočasných velitelů hradních posádek.

Zřejmě tento v ojedinělých zmínkách sledovatelný pokles bude klíčem k otonské strategii sociální restrukturalizace, při níž byla slovanská nobilita odsouvána na druhořadé „úřednické“ funkce. V tomto okamžiku již budeme uvažovat o strukturální změně jako důsledku přímého obsazení slovanského území, i když nejpočetnější složku výkonné moci v něm tvořili úředníci a vojáci slovanského původu.¹¹

---

¹¹ Od 11. století lze sledovat mezi Sálou a Labem i nástup pozemkové držby úřednické vrstvy Slovanů. V roce 1028 věnuje Konrád II. majetky „fidei nostro Dirsiconi“ (D KII, č. 122), v roce 1031 „fidei nostro Szuuizla“ (D KII, č. 174), Jindřich IV. 1081 „fidel(i) .. Chitele“ (D KIV, č. 328). Do této skupiny zřejmě patřil i „liber homo Bor.. natione Sclavus“ který daroval míšeňskému biskupství pět vesnic „in provincia Nisanen“ v roce 1071. Výmluvný je ve zlistinění Borovy donace i výčet družiny míšeňského markrabího Echeberta: „Hugoldo, Friderico, Marichone, Witigone, Chitolone, Spittiso, Zuezlauo, Boliboro, Rotaso, Zidezlauvo, Minichone, Pribizlauo, Zulizlauo, Wizlau, Mazelino, Wirchizlauo, Mizboro et filio eius Naziwog, Coso, Borizlauo, Johano, Tammone“ (CDS II 1, č. 32).

Ve roce 961 zachycujeme první dar příjmů (desátků) z rozsáhlejšího území, věnovaný Otou I. magdeburskému kostelu sv. Mořice, jmenovitě ze dvou regionů „Neletici“ a dále „Quezici,.. Siusile,.. Zitici“ a „Nudzici“ (D OI, č. 231, 316-317), dle příslušných vyjmenovaných hradů až k dnešnímu Wurzen na Muldě a klášter při kostele sv. Jana Křtitele v Magdeburgu získal příjmy z hradů „in provintia Sclavorum Nizizi nominata“, zde již jako „in comitatu fidelis nostri Vdonis“/?/ (D OI, č. 231), tedy z velké části Polabí. V roce 973 potvrdil Ota II. dar svého otce magdeburskému arcibiskupskému kostelu, příjmy mj. z „provintiis vel pagis subnominatis, hoc est Siusli, Citice, Sirmunti, Cholidiki, Neletiki iuxta Mildam flumen, Nidkike in quo Belgora (Belgern), parvum Neletiki ubi Turguo stat (Torgau), Citice iuxta Albiam, Chuntici, Uuolauki in quo Broto (Broth), Nidkike..“ a následují území za Labem až k Havole (D OII, č. 30, 39-40) – tím výčet poplatných území obsáhl již celé území Srbů.

Součástí spolupráce byla zřejmě i christianizace slovanských velmožských rodin, která jim zajišťovala značnou míru autonomie, „celoplošné“ christianizační úsilí bylo urychleno až v roce 968 zřízením biskupství v Merseburgu a Zeitschen (Žiči).

Zajímavý je v této souvislosti nepoměr mincovních nálezů 10. století (3, z toho 2 sporné) a 11. století (14, 4 sporné) na území mezi Sálou a Labem, naznačující počáteční dlouhodobý nezájem všech tamních složek společnosti o monetární systém (k tématu Brachmann 1978, 215-228, Coblenz 1984, 60). Pouze ilustrativně - české území poskytlo z doby vlády Boleslava II. 15 mincovních nálezů (Tomková 2000, obr. 2).

Ještě na konci 10. století tedy mohli představovat Srbové potenciální nebezpečí: Sclavi insuper omnes, exceptis Sorabis, a Saxonibus defecerunt“ - Nadto všichni Slované, s výjimkou Srbů, odpadli od Sasů (Annales Quedlinburgenses, 72, k roku 994).

Obsazení

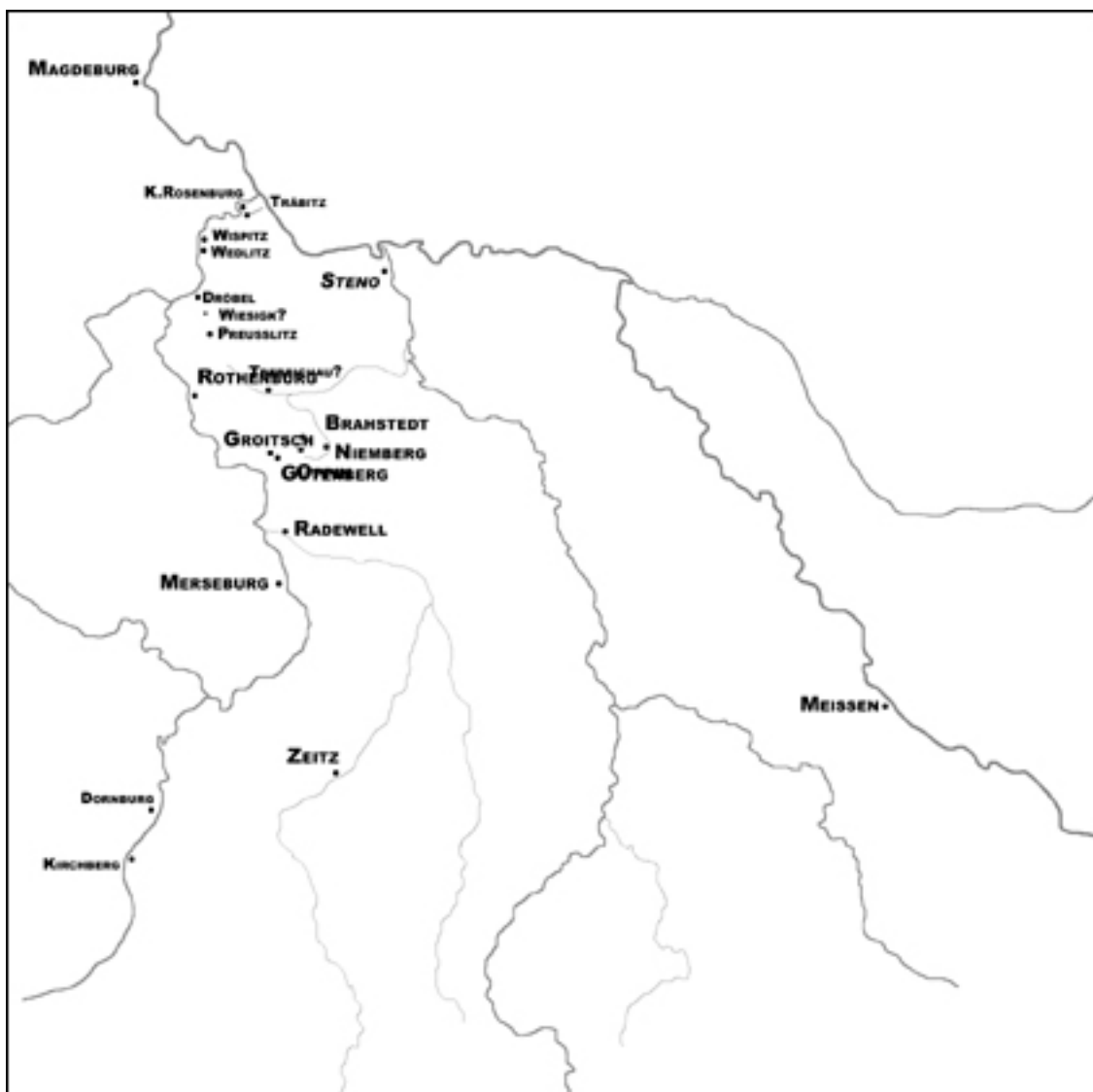
První doklad **přímého obsazení** slovanského území se objevuje v roce 945, kdy markrabí Gero I. získává: „trans Salam fluvium in comitatu Thietmari inter paganos sitam in pago lingua Sclavorum Zitice nominato, villae videlicet Tribunice vocatae totam marcam cum omnibus appenditiis et adiacentiis suis“ (D OI, č. 65, 146), v témže roce se dostávají do majetku markrabího jménem Cristan statky: „... in pago Seromunti in comitatu eiusdem Cristani in loco qui dicitur Steno et in loco Quina (D OI, č. 64, 145). Tentýž rok následují další dary vesnic: „inter Sclavos prope fluvium Fona vocatum in pago Serimuntilante..“ (D OI, č. 69, 149), v roce 951 již několik vesnických marek

v témže kraji (D OI, č. 134, 214-215).¹² O rok později získává velmož Billing poprvé i hrad na slovanském území: „Tarata marcam cum castello Grodista et Thobragora marcam“ (Groitsch a Gutenberg na Sále, D OI, č. 152, 231-232). V roce 961 se objevuje další hrad, „urbs“, původně beneficium velmože Wicharta „Sputinesburch sitam in pago Nudiczi“ (Rothenburg na Sále), poprvé jmenovaný jako správní jednotka „burgwardo“ (D OI, č. 230, 315-316, k burwardům viz Billig 1989). K témuž roku získává magdeburský kostel sv. Mořice „urbem videlicet Giuiconsten cum salsugine eius ceterasque urbes.. aquis salsis et insulsis“ a ve struktuře obyvatel se objevují „mancipiis Teutonicis et Sclavanicis“ (Halle-Geibichenstein, spolu s hradem „Zputneburg“/„Zputinesburg“, D OI, č. 232a/b). K roku 973 se dozvídáme již o třech tamních hradech „Gibikonstein et Dobrogora et Rodobile.. cum salina sua..“ (nově Halle-Radewell, D OII, č. 31, 41). O „židovských salinách“ na Sále nad Nienburgem se zmiňuje i Ibráhím ibn Ja'kúb (Ibráhím, 7). Kromě nevelké vzdálenosti od posálské hranice hrála zřejmě roli v pořadí obsazování slovanského území ložiska soli na území „Neletici“, kam poslední jmenované hrady příslušely. Od 60. let 10. století se objevují v názvech hradů adjektiva „nový“, což spolu s podvojnými názvy může dokládat jejich výstavbu či přestavbu. K roku 966 známe „Nova Urbs“ (Niemberg u Halle, D OI, č. 329), k roku 978: „castello scilicet quodam Sclavonice quondam Budizco nunc autem Theutonice Grimmslovo“ (Grimschleben na Sále, D OII, č. 174) a nedaleko „castrum Northuringe, quot nunc Nienburg dicitur“ (stejnomená lokalita, Chron. Mont. Ser. MG SS XXIII, 154, k roku 975). Druhý ze jmenovaných byl přestavěn tak, že jej projíždějící Ibráhím ibn Ja'kúb popsal stejnými slovy jako Prahu: „.. a odtud do Núb Gh. rád dvě míle. A to je tvrz postavená z kamene a malty..“ Vnímavý cestovatel zaznamenal slovanský název (Ibráhím 7, 414), i když hrad sám byl na saském území. Jeho pravděpodobnou přestavbu je zde vhodné zaznamenat jako ilustraci celkové strukturální změny multikulturního prostředí na obou březích Sály. Veškerá restrukturalizační aktivita se ovšem až do sklonku 60. let 10. století soustředí pouze k dolní Sále nad Merseburgem a Muldě, severně od říčky Fuhne.

---

¹² Lokalizace majetků v kraji Serimunt je převzata z práce G. E. Schrage (1999): „Tribunice“ – Träbitz (D OI, č. 65), „Steno, Quina“ – Stene (zan.), Dessau-Grosskühnau (D OI, č. 64), „Vuizekani, Podblozi, Zachliandorp, Pohchutikie“ – Wiesigk (zan.), Preusslitz, Zechlitz, Bochitz (D OI, č. 69), „Viussepici, Uuitoouulici, Uuitolici, Trebucoouici, Neozodizi (?), Drogobulesdorp, Sublici“ – Wispitz, Wedlitz, Wedlitz, Trebbichau, Dröbel, Zieglitz (zan.) (D OI, č. 134).

Obr. 58 – Majetky říšských feudálů východně od Sály do roku 968 včetně. Je zřejmé, že Míšeň byla naprostý solitér

Přelom po roce 968

Před rokem 973 získal magdeburský kostel sv. Petra a Pavla a sv. Mořice tři hrady „in orientali parte Albiae fluminis sita, Pechoue scilicet, Gummere et Loztoue“ (Pechau, Gommern, Lostau, konfirmace daru Oty I., D OII, č. 30). K roku 974 je vročen údaj Thietmarův, dle něhož Otta II obdaroval „do toho času chudé biskupství merseburské“ mj. hradem Zwenkau, lesem mezi Sálu a Muldou spolu s krajem Siusli et Plisni a několika lokalitami bez bližšího určení: „Suencuam civitatem.. tradidit.. et foresto inter Salam ac Mildam fluvios et Siusuli atque Plisni pagos iacenti,

Chorin et Niriechua, Bucithi et Cothug ac Borintizi et Gunthorp permisit/affirmans“ (Köhren, Nerchau, Pausitz, Taucha, Portitz a Gundorf, lokalizace dle ed., 99, Thietmar III, 1).

Následují dary klášteru v Memleben v roce 981: „castella.. et loca in partibus Sclavonie Doblin et Hwoznie nuncupata in pago Dalminze seu Zlomekia vocato iuxta fluvium Multha dictum et alia quedam in ripa Eluie fluminis Pretokina, Clotnie et Wozgrinie vocata in pago Nikiki vel Mezumroka dicto in comitatu Ditmari comitis“ (Dobeln, Niederwartha, Pretsch, Kloden, „Wozgrinie“, D OII, č. 195). Tentýž den získal klášter: „castella in partibus Sclavonie Olsnic, Domuki et Zuetie dicta in pago Scitici nuncupato in comitatu Geronis comitis iuxta occidentalem partem Alpis fluminis“ (Elsnig, Domnitzsch, Zwethau, D OII, č. 196).

Stručně řečeno, nelze před přelomem 60.-70. let 10. století nalézt jednoznačný doklad **přímého obsazení** slovanského území mezi Sálou a Labem.

Představa osamocené Míšně jako jakési otonské „ztracené varty“, oddělené více než stokilometrovým pásem slovanského území od hranic říše a odolávající zde po několik desetiletí není příliš přesvědčivá.

V míře nezbytně nutné jsme si načrtli základní argumenty proti poněkud zjednodušenému pohledu na vývoj slovanského území mezi Sálou a Labem. Je-li naší základní otázkou snaha o definici kontaktů mezi tímto územím a Čechami, pak nálezy z Míšně umožňují pouze konstatovat, že od poloviny 10. století po počátečním nástupu dochází k rychlému úbytku keramiky ze SZ Čech a tato tendence mohla trvat přibližně půl století. Samotná Míšeň svými nejasnými počátky tedy k dalším úvahám za současného stavu poznání nepřispěje, a bude tedy účelné pokusit se sledovat výskyt Z-keramiky v širším prostoru.

Z dnešního Saska známe jedenáct nalezišť Z-keramiky. V osmi případech pocházejí z výšinných opevněných sídlišť, z nichž sedm lze považovat za raně středověké hrady: Dresden - Briesnitz, Meissen, Zehren - Burgberg, Kollmichen, Nauberg, Mettelwitz a vzdálený Kretzschau – Groitzschen.¹³ Otevřená sídliště představují Laubach, Leuben a Kreina, lokalita Nossen je sporná.¹⁴ Už tento vysoký podíl hradišť na celkovém počtu lokalit nás opravňuje - bez ohledu na její relativně nepatrný počet - k úvahám o výběrové distribuci sledované keramiky.

---

¹³ Poslední jmenované představuje solitér jak typově (Brachmann 1978, 238, pozn. 100), tak vzdáleností od předchozích lokalit a dále se mu nebudeme věnovat. Hodnota tamního nálezu Z-keramiky spočívá především v maximální zjištěné vzdálenosti, na kterou byla Z-keramika distribuována. Vzdušnou čarou (!) je mezi lokalitami Kretzschau-Groitzschen a Zabuřany 150 km.

¹⁴ Lokalita Nossen. Opevněný areál o rozměrech 60 x 160 m poskytl sice materiál 8.-9. století, na základě „většího množství“ vrcholně středověkého materiálu se autor hodnocení W. Coblenc domnívá, že opevnění vzniklo až v této druhé fázi jako refugium (Corpus 4, č. 116/51).

Při podrobnějším pohledu na jednotlivá hradiště zjistíme dvě základní odlišnosti. První je ve velikosti opevněné plochy a jejím členění, druhá v datování.

Ve velikostních skupinách hradišť jsou výrazná hradiště typu „Ringwall“ (termín dle Corpus 4) ve smyslu uzavřené opevněné plochy o průměru kolem 50-60 m – Dresden - Briesnitz, Zehren-Burgberg, Kollmichen a Nauberg. K této části může být připojena další opevněná plocha (Zehren-Burgberg, 90 x 120 m), u ostatních nebyla identifikována. Zařazení Míšeň je otázkou, rozměry opevněné plochy rekonstruované dle konfigurace terénu mají být 150 x 220 m, vnitřní členění je nejasné. Samostatně stojí hradiště Mettelwitz (Zothainer Schanze) o rozměrech 150 x 340 m s vyčleněnou plochou akropole 100 x 160 m.

Všechna hradiště by měla být osídlena v 10. století. V tomto věku definitivně končí pouze existence hradiště Mettelwitz (9.-10. stol.) a zaniká starší fáze hradiště Dresden-Briesnitz. Zde se datování opírá i o nález řezenských feniků mincí Jindřicha I. a II. (948-976) v obvodu („im Bereich“) starší fáze opevnění (Coblentz 1966, 194).

Do téhož století je kladen vznik hradišť Míšeň (Meissen), Zehren – Burgberg a Nauberg. Lokalita Zehren - Burgberg poskytla z valu vzorek, datovaný C14 Berlin +-960 (Coblentz 1989, 5-15), lokální kontinuitu dokládá sousední hradiště Zehren - Spitzhauser (8.-9. století). Do 10. století spadá i těžišť osídlení lokality Kollmichen s počátky v 9. a zánikem v 11. století. Nejpozději v 11. století by mělo být obnoveno i opevnění hradiště Dresden – Briesnitz.

Písemné prameny nejstaršími zmínkami dokládají Míšeň (968, CDS II 1, č. 7), Zehren (1003, „Cirin castellum“, Thietmar V, 36), Nauberg (1028, „Nouuigroda“, D KII, č. 122) a Briesnitz (1071, „in burcwardo Bresnice“, CDS II 1, č. 32).

Ze stručného náčrtu lze vyplývá základní dělení, kdy na straně jedné stojí relativně velké hradiště Mettelwitz, na straně druhé lokality Dresden- Briesnitz, Míšeň, Zehren – Burgberg, Kollmichen a Nauberg, které spojuje buď podoba („Ringwall“) či evidence v písemných pramenech.

Dalším společným rysem těchto hradišť je typ fortifikace. I když informace pocházejí zčásti ze starších výzkumů (viz tab.), lze uvažovat o dřevo-hlinitém opevnění s čelní kamennou plentou u Dresden – Briesnitz (starší fáze), Zehren – Burgberg a Kollmichen. V případě Míšeň není zřejmé, zda opevnění přísluší pravěku, či ranému středověku (Schmid-Hecklau – Strobel – Westphalen 2004, 9-11, 14). U lokalit Nauberg a Mettelwitz není typ opevnění znám.

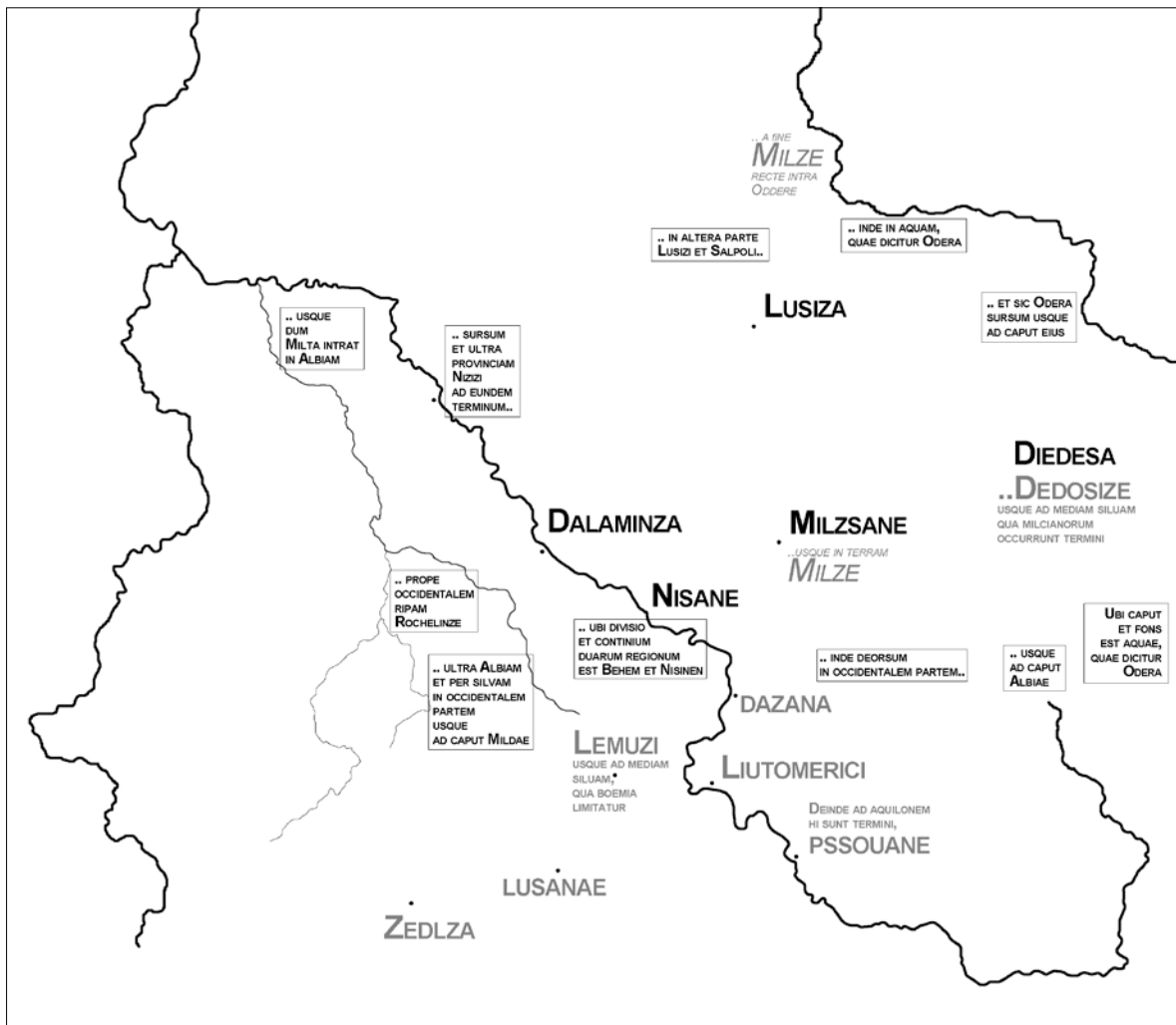
Je nepochybné, že fortifikace je klíčovou informací o stavebníkovi i stavebním kolektivu daného hradu (Sláma 2006a). V případě opevnění s čelní kamennou plentou 10. století je velmi pravděpodobné, že alespoň stavebník či stavební kolektiv byli obeznámeni s fortifikační technikou

českého území a jejich prostřednictvím byla exportována do okolních zemí (pro území severně od Čech nově Jaworski 2005, 193-197). Uvažovaný typ fortifikace je dlouhodobým zdrojem otázek i na námi sledovaném území a bádání uvažuje o dvou směrech původu. Kromě českého, resp. původně velkomoravského je zdůrazňován i podíl obecně západoevropských opevňovacích technik (Coblentz 1966, Schmid-Hecklau 2003), řešení pochopitelně spočívá v detailnějším pohledu na příslušnou lokalitu. V oblasti dnešního Saska uvádí literatura devět hradišť s tímto typem opevnění. Čtyři nalezneme mezi Sálou a Muldou: Grimschleben, Landsberg, Schraplau a Rotha – Fuchsberg, pět mezi Muldou a Labem: Dresden – Briesnitz, Zehren – Burgberg, Kollmichen, Nossen – Dechantsberg a Hofgen (Coblentz 1966). Z-keramika pochází tedy ze tří z pěti, v širším pojetí devíti hradišť, jejichž fortifikace může být českého původu.

Topografickým vymezením se dostáváme k dalšímu společnému rysu, který s výjimkou Kretschau-Groitzschen spojuje zbývajících deset lokalit. Hradiště i venkovská sídliště s nálezy Z-keramiky jsou (bez oné výjimky) pouze mezi Muldou a Labem. Jejich rozšíření je shodné se západním a severozápadním vymezením míšeňského biskupství a marky a současně s územím Daleminců a zvláště nápadné je respektování hranic v onom severozápadním směru, kde nepokračuje ani suchozemskou, ani labskou cestou. Tato kombinace nám otevírá prostor k následným úvahám, které označíme pouze a výslovně za pracovní hypotézy.

Hranice míšeňského biskupství máme vymezeny k roku 968. Začínají „kde je pramen řeky řečené Odra, odtud jakoby přímo až k pramenu Labe, odtud dolů k západu kde je dělení a hranice dvou území, Čech a Nišanů, na tom samém místě za Labe a lesem k západu až k pramenu Muldy a tak dolů krajinou po obou březích (po obou stranách) téže řeky, totiž blízko západního břehu Rochlitz a tak až k ústí Muldy do Labe.. a tak proti proudu (Labe) a přes (po oné straně) provincii Nizizi k jejím hranicím..“: „ubi caput et fons est aque que dicitur Odera, inde quasi recta via usque ad caput Albie, inde deorsum in occidentalem partem ubi divisio et confinium duarum regionum est Behem et Nisinen, ibidem ultra Albiam et per silvam in occidentalem partem usque ad caput Milde et sic deorsum ambas plagas eiusdem fluminis, scilicet prope occidentalem ripam Rochelinge et sic usque dum Milta intrat in Albiam, nes non ob hoc diximus in occidentali plaga, quia multe ville pertinent ad orientales urbes, et sic sursum et ultra provinciam Nizizi ad eundem terminum..“ (D OI, č. 449, popis pokračuje dále a uzavírá se u pramenů Odry). Dokument je označován za falzum a měl by odrážet v popisu západní hranice až stav konce 10. století (Labuda 2000, 124 -148).

K roku 971 se dozvídáme, co takto vymezené hranice zhruba obsahovaly, když Ota I. věnuje míšeňskému biskupství: „tributi pars decima quod in quinque provinciis, hoc et Dalamiza, Nisane, Diedesa et Milzsane et Lusiza, quicquid ad nostram imperialem utilitatem pertinere videtur“ (D OI, č. 406). Kromě nám již známých Nišanů na Labi měla desátá část tributu plynout i z území Daleminců (kde byla Míšeň), Dědošanů, Milčanů a Lužičanů. Po dočasném zániku merseburského biskupství v roce 981 se hranice míšeňské diecéze posunuly k západu, kdy jí připadly vsi, které „quae ad Gutizi orientalem pertinet ac fluviis Caminici Albique distinguuntur“ (Thietmar III, 16), měly tedy příslušet východním Chuticům a být ohraničeny řekou Kamenicí (Chemnitz) na západě a Labem na východě. To je poměrně volné vymezení, zcizené území bylo menší a jeho rozsah prozrazuje zmínka z roku 1046: „in burchwardo Rochidez et Lisnich et in burchwardo Grobi et Bolechma et in burchwardo Cholidistcha.. situm in Misnensi marchia et in pago Chutizi dicto“ (D HIII, č. 162), tedy jasně určitelné Rochlitz, Leissnig a Kolditz v míšeňské marce a v kraji Chuticů. Hranice na Labi je vymežitelná k roku 983, kdy biskupství připadlo „theloneo.. a civitate quae dicitur Belegora ad eiusdem Misnensis ecclesiae portum“ (D OII, č. 184), tedy až k dnešnímu Belgern.

Obr. 59 – Srovnání popisů hranic pražského a míšeňského biskupství

Citovaná Thietmarova zmínka o „východních Chuticích“ má ovšem v jeho díle téměř doslovnou paralelu. Dle ní by mezi Kamenicí a Labem mělo být ovšem pouze jedním krajem, nazvaným dle posvátného pramene: „**Glomuzi** est fons, non plus ab Albi quam duo miliaria positus.. Et haec provincia ab Albi usque in Caminizi fluvium porrecta vocabulum ab eo trahit derivatum.“. Kraj a současně jeho obyvatelé zná pod dvěma jmény: „... in provintiam, quam nis Teutonice **Deleminci** vocamus, Sclavi autem **Glomaci** appellant“ (Thietmar I, 3). K roku 1003 prozrazuje i alternativní zápis jména: „Totus his pagus, qui **Zlomizi** dicitur..“ (Thietmar V, 36). Dvojitý název pak známe ještě jednou k roku 981: „... in pago **Dalaminzi** seu **Zlomekia** vocato“ (D OII, č. 195). To jsou všechna znění slovanského jména kraje a obyvatel, která byla z raně středověkých pramenů známa. Po celé toto období bylo užíváno různých podob germánského označení, od „Demelchion“ (Moissacká

kronika k roku 805) přes „Talaminzi“ tzv. Geografa bavorského (Descriptio) přes „Dalamentsan“ krále Alfréda Velikého (Orosius) z druhé poloviny téhož století až k pestrým variantám 10. a 11. století včetně jména „Dalmatia“ (1046, D KIII, č. 156). Slovanský název je zachován v dnešních jménech několika osad severně od Míšně: Alt-, Nieder-, Oberlommatzsch a Lommatzsch, jejichž vrcholně středověký a novověký zápis kolísá (Lompnitz/ Lommatzsch). U první ze jmenovaných je doložen další jazykový vývoj slovanského jména ve 13. století: „Alden**lomazh**“ a „Aldel**amaz**“. Samotné jméno Glomuzi, Zlomizi atd. je považováno za předslovanské (Blaschke 1957, 81). Za předslovanské je ovšem považováno i jméno, se kterým se setkáváme poprvé a naposledy jako jménem obyvatel v tzv. zakládací listině pražského biskupství. Jak konfirmační listina z roku 1086, tak její text včleněný do Kosmovy kroniky znají pouze téměř shodné varianty, zřejmě již nebylo v době zlistinění jasné, na co si biskupství činilo nárok: „**Lemuzi**“ (CDB I, č. 94), „**Lemuzi**“, „**Lemuci**“, „**Lemusi**“ či „**Lemuczi**“ (Kosmas II, 37). Jako jméno osady „**Lemusi**“ je doloženo na počátku 13. století (Profous 1949, 614, tam i mladší doklady). Zdá se, že jsme si počestěním v „Glomače“ a „Lemuze“ položili bariéru tam, kde v raném středověku neexistovala, jinými slovy, že Thietmarovi „**Glomuzi**“ a „**Zlomizi**“ a „**Lemuzi**“ z roku 1086 **jsou jedno a to samé jméno.**

Z toho ovšem vyplývá i jednotný „gens“, etnikum či kmen, ať již ho nazveme jakkoli.

Nejjednodušším vysvětlením by bylo prohlásit Glomuze a Lemuze za dvě části téhož kmene.

Analogie nabízí citovaná listina v případě Charvátů: „Chrovati et altera Chrovati“ (Kosmas II, 37) či doložená existence několikaletých Neleticů – u ústí Havoly „Nieletitzi“ (946, D OI, č. 76), na Sále a Muldě „Neletici.. altera regio Neletici“ (961, D OI, č. 231) a „parvum Neletiki“ u Labe (973, D OII, č. 30, tam i Neletici na Muldě).

Tomu by mohla napovídat formulace listiny, dle níž měly západní hranici pražského biskupství tvořit mj. území „..Zelza et Liusena et Dasena, Lutomerici, Lemuzi usque ad mediam silvam, qua Boemia limitatur.“ (Kosmas II, 37). Hledat „střed lesů, které Čechy ohraničují“ dle pomyslné čerchované čáry na hřebenech Krušných hor nemusí být ovšem zcela přesné, Ibráhímu ibn J´a kúbovi se zdála celá cesta od Wurzen „pustinou“. Dalším argumentem pro rozdělený kmen může být absence Nišanů ve výčtu území pražského biskupství – ti by totiž leželi mezi Děčany a Lemuzi (nebo Lemuzy?). „Nisane“ se ovšem, jak již víme, objevují poprvé spolehlivě až v roce 971 a zřejmě až do tohoto roku nebyli odlišováni od Glomuzů (viz dále).

Navržený kompromis je jistě možným, pak by ovšem část českého severozápadu s ústředním hradem u Zabušan nepatřila ke „kmenu Čechů“ (k němu Třeštík 1997), a to pak znamená nahlížet dějiny tohoto území prostřednictvím i dějin „Daleminců“ západních pramenů. Pro archeologii to pak znamená přehodnotit podrobněji podobnost hmotné kultury dnešního Míšeňska a Bílinska již od časné slovanského období (k tématu Coblenz 1984). Do načrtnuté představy zapadá i rozšíření typu fortifikací s čelní kamennou plentou a vlastní téma našich úvah, tedy distribuce Z-keramiky.

Jak topografie fortifikací, tak Z-keramiky můžeme ovšem spojit i s dalšími alternativními interpretacemi. Ty vycházejí z možnosti ztotožnění Glomuzů a Lemuzů nejen v jedno a to samé etnikum, nýbrž i jedno a to samé území v dnešním Sasku a to znamená, že popis hranic pražského biskupství zachycuje nárok na dnešní Míšeňsko. Popis sám je znám pouze z konfirmace Jindřichem IV. z roku 1086 (Kosmas II, 37, CDB I, č. 94). Nejjednodušším vysvětlením by mohla být formální aktualizace této části průběhu hranic k roku zlistinění, tehdy bylo zřejmě Míšeňsko, „Lemuzi“, českým „lénem“ (dle Kosmy před rokem 1087 a 1088 včetně, II, 39, k tématu Žemlička 1997, 104-106). To ovšem nevysvětluje výskyt některých „českých“ fortifikací a keramiky na Míšeňsku o století dříve.

Při dalším směru našich úvah budeme předpokládat, že zlistinění dokládá skutečný stav nároků pražského biskupství i českého státu 10. století.

Je zřejmě nemyslitelné, aby pražské biskupství (973-976) vzneslo nárok na sídelní místo biskupství míšeňského (968) v tak krátkém intervalu, který dělil dobu jejich definitivního vzniku. Je však možné, aby tak učinil český panovník nedlouho před či po tomto intervalu?

Boleslav II. nebo I.?

Na přelomu července a srpna roku 984 se přesouval bavorský vévoda II. Svárlivý na své cestě za poručnictvím čtyřletého krále Oty III. přes Čechy do Saska. Boleslav II. „vždy ochotný být mu ku pomoci“ poskytl Jindřichovi vojsko pod vedením velmože jménem „Wagio“ a nechal jej doprovodit „ a finibus suis per Niseni et Deleminci pagos usque ad Mogelini“, „od svých hranic přes kraj Nišanů a Daleminců až do Mügeln“ (Thietmar IV, 5). Zde, na hranicích Míšeňska, se Jindřich setkal s vojsky saské šlechty a pokračoval dál přes Magdeborn u Lipska („Medeburun“) k Merseburgu vstříc své politické porážce.

České vojsko se vracelo přes Míšeň, kde Wagio Istí vylákal velení hradu k rozmluvě do kostela mimo hradby, „Rycdagus, eiusdem civitatis custos“ byl zabit a hrad, obrazně řečeno, přijal

Boleslava jako svého pána a vládce: „Urbs autem predicta Bolizlavi mox presidio munita eundem cito dominum et habitatorem suscepit.“ (Thietmar IV, 5).

Boleslav vzápětí vypuzuje i míšeňského biskupa Volkolda. Český zábor zřejmě netrval dlouho. Thietmar pouze lakonicky sděluje, že se Boleslav vrátil zpět na své majetky: „Bolislavo ad propria remeante, sedem propriam revisit“. Mělo se tak stát po úmrtí rovněž vypuzeného markrabího Rykdaga (985, jiná osoba), kdy na jeho místo nastoupil Ekkehard I., stejně jako Rykdag spřízněný s polskými Piastovci (Thietmar IV, 6). To odhalilo i politickou neprozíravost záboru v oblasti polského zájmu a anexe přispěla k nástupu piastovské spolupráce s otonskou říší (Lubke 2000, 213-214, Sláma 2006, 43).

Zdá se totiž, že samotné obsazení Míšně bylo pouze vyústěním Boleslavovy aktivity a jeho zájem obsáhl nejen centrum, nýbrž celý region. Všimneme-li si podrobněji začátku příběhu, pak český panovník vysílá vojsko „od svých hranic“, ale pohybuje se téměř suverénně na území Nišanů i Daleminců. Vypuzení míšeňského biskupa mohlo být následně počátkem snahy připojit obě území pod českou diecézi (Lubke 2000, 213).

Pak by ovšem nároky pražského biskupství měly odrážet stav k letům 984-985. To však příliš pravděpodobné není, neboť je-li popis hranic v celém rozsahu intaktní, pak obsahuje i východní území Volyňska na Bugu a Styru, ztracené již v roce 981 (Sláma 2006b, 42). V popisu navíc chybí případní Nišané, známí od roku 968, resp. z pravé listiny z roku 971. To znamená, že „Lemuzi“ v popisu obsazení jsou stopou nároku před tímto datem, a tedy nároků českého státu ještě před definitivním vznikem pražského i míšeňského biskupství. Pak by panovníkem s těmito státními ambicemi byl pouze Boleslav I.

Shrneme-li si stručně předchozí úvahy, pak nezbývá než konstatovat zřetelné hranice vypovídacích schopností písemných pramenů a zjevně nastíněný směr další práce archeologické, podpořené do značné míry nezávislými výpověďmi přírodovědných analýz. Řešení, resp. precizace nastíněné hypotézy je schopna přispět nejen ke konkrétním dějinám česko-srbského či česko-saského pomezí, nýbrž v metodologické rovině k jasné definici hmotných projevů kontaktů dvou dynamických celků.

5.3. Nádoby s válcovitým hrdlem ze severozápadních Čech

Nálezy nádob s válcovitým hrdlem ze SZ Čech se dočkaly publikace již na počátku 50. let 20. století. Z. Váňa shrnul tehdejší informace v rukopisném sborníku (1957), který byl zdrojem informací o SZ Čechách přibližně jedno desetiletí (srov. Koutecký 1964, Brachmann 1968), než Z. Váňa předložil upravenou verzi textu jako část studie o vlastislavském hradišti (1968). Mezitím byla objevena nádoba s válcovitým hrdlem roku 1961 v Želenicích, okr. Most (Koutecký 1964), publikována byla i nádoba ze Zabušan, poloha „Forsthaus“ (Váňa 1976, obr. 49: 6) a starší nález z Libkovic, okr. Most zveřejnil Z. Váňa ve studii o „starém Bělsku“ (1977, obr. 4:2, 399, 406, 422). V současnosti evidujeme v SZ Čechách 7 katastrů s nálezy keramiky s válcovitým hrdlem – k výše uvedenému přehledu doplňme Bílinu (Váňa 1953) a Hrdlovku. Z lokalit v literatuře uváděných (Váňa 1968) je nutno vypustit Obrnice, okr. Most – u zde nalezené nádoby vzniklo válcovité hrdlo „olámáním“ okraje a není zřejmé, zda se tak nestalo až v rámci posedepozitních procesů (muzeum Louny, č.i. 490)¹⁵ a zpochybnit bude třeba i nálezy z Chlumce, řazené mezi „vzpřímené okraje“ řady 400. V souborném katalogu (Rusó 1988) nelze tři v tabelaci uváděné okraje spolehlivě identifikovat. K nádobám s válcovitým hrdlem nepatří zřejmě ani okraj z Házmburka, který Z. Váňa řadí k tzv. třetí skupině těchto nádob, které mají „válcovité hrdlo s ven vyhnutým okrajem“ (1957, 29, 32, 1968, 129-130).

Věnujme nyní pozornost těm nádobám či jejich fragmentům, jejichž typologie či nálezový kontext umožňuje za stávajícího stavu publikace či revize alespoň základní chronologické úvahy (Obr. 60).

Bílina, okr. Teplice

Zlomek nádoby (Váňa 1953, obr. 214: první sloupec, třetí řádek), KM Teplice, č. i. 77737 – mírně přetažený, slídnatý, světlá řada. Výzkum 1952, sonda IIB/52, jáma „b“ (Váňa 1957, 29, tab. III: první sloupec, druhý řádek)

Zlomek nádoby (Váňa 1953, obr. 214: druhý sloupec, třetí řádek), KM Teplice č. i. 74143 – světlá řada, přetažený, hladký. Výzkum 1952, kulturní vrstva v sondě IA/52 (Váňa 1957, 28-29, tab. III: druhý sloupec, první řádek)

---

¹⁵ Za možnost studia materiálu děkuji B. Štauberovi. Nelze rozhodnout, zda byl okraj olámán či odorán, a tedy ani interpretovat jako dodatečné napodobení nádob s válcovitým hrdlem

Oba fragmenty mají výrazně profilované zesílené hrdlo s prožlabeným okrajem. Při hodnocení nálezů z bílinského hradiště bude nutno vyčkat celkového zpracování,¹⁶ rámcovou dataci nabízí samo hradiště, jehož vznik lze klást do intervalu 40. let 10. století – rok 1040, zůstává ovšem otázkou možné starší osídlení v areálu přemyslovského hradu (souhrnně Rusó 1994, 60 n. s literaturou). Pouze velmi volně spojíme tedy uvedené zlomky nádob s těžištěm osídlení bílinské ostrožny v 11.-12. století, větší důraz při úvahách o časovém zařazení lze klást spíše na dokonalejší technologické provedení.

Hrdlovka, okr. Teplice

Zlomek nádoby, č. přír. 206/91, č. sáčku 523. objekt P 70, fáze C, kontaminováno mladším materiálem.

Libkovice, okr. Most

Nádoba (obr. 1:X) ze starších hrobových nálezů na katastru obce (Váňa 1977, obr. 4:2, 422), KM Teplice, č. i. A 35 C, B 126 – 46/ 85.

Vlastislav, okr. Litoměřice

Nádoba (Váňa 1957, obr. 143: 7, Váňa 1961, obr. 4: 4, Váňa 1968, obr. 52:1), příkop v sondě I/55. Záchytné body pro chronologické úvahy obsahuje vlastní nádoba s válcovitým hrdlem. Výzdobu „zabrušanským“ kolkem v kombinaci s užitím výzdoby hřebenové můžeme řadit ke starší fázi vývoje tohoto regionálního okruhu, v 10. století.

Nádoba (Váňa 1968, obr. 71:1), z ohniště F 60, překrytého destrukcí valu (Váňa 1968, 66), doprovázená lahví „pomoravského“ typu a hrncem „žalanského typu (Váňa 1968, obr. 72:1, 2). Pro chronologické úvahy může nabízet oporu doprovodný materiál, kdy „moravská“ keramika se objevuje v regionu v souvislosti se založením přemyslovských Litoměřic (obecně Bubeník – Meduna 1992, 186), tedy v 10. století.

Další publikovaný zlomek (Váňa 1968, obr. 57: 6) ze splachových vrstev před bránou nelze na základě publikovaných údajů hodnotit.

---

¹⁶ Za možnost studia materiálu děkuji P. Budinskému a A. Rusó

Zabrušany, okr. Teplice

Zabrušany, hradiště. Zlomek (Váňa 1952, obr. 158 vlevo dole, Rusó 1992, obr. 20: 9369), získaný v roce 1951 Z. Váňou při výzkumu vnitřního valu. Průvodní materiál různé věrohodnosti (Rusó 1992, obr. 20-27) obsahuje keramiku zabrušanského okruhu, v publikaci (Váňa 1952) je vyobrazena nádoba (o. c. obr. 159: vlevo) a větší slepený fragment zásobnice (o. c. 160: dole), které mohou patřit i okruhu bílinskému. U všech zlomků ze zabrušanského hradiště je nutno (charakteristika souboru viz Rusó 1992) spokojit s konstatováním, že pocházejí velmi pravděpodobně z doby existence hradu, tedy do širokého rozpětí 9. – 11. století.

Zabrušany, poloha „Forsthaus“. Nádoba, získaná roku 1907 z „popelovité vrstvy“ (Váňa 1976, obr.XY).

Žatec, okr. Louny

Větší fragment nádoby (Čech 1999, obr. 4:1). Nalezena při záchranném archeologickém výzkumu P. Čechem v poloze „Podměstí“.

Želenice, okr. Most

Nádoba, získaná D. Kouteckým při záchranném výzkumu kostrového hrobu v roce 1961 (Koutecký 1964), č. př. 53/61. Průvodní materiál z kostrového hrobu (zlomek nožíku a přezka), kamenné obložení hrobové jámy.

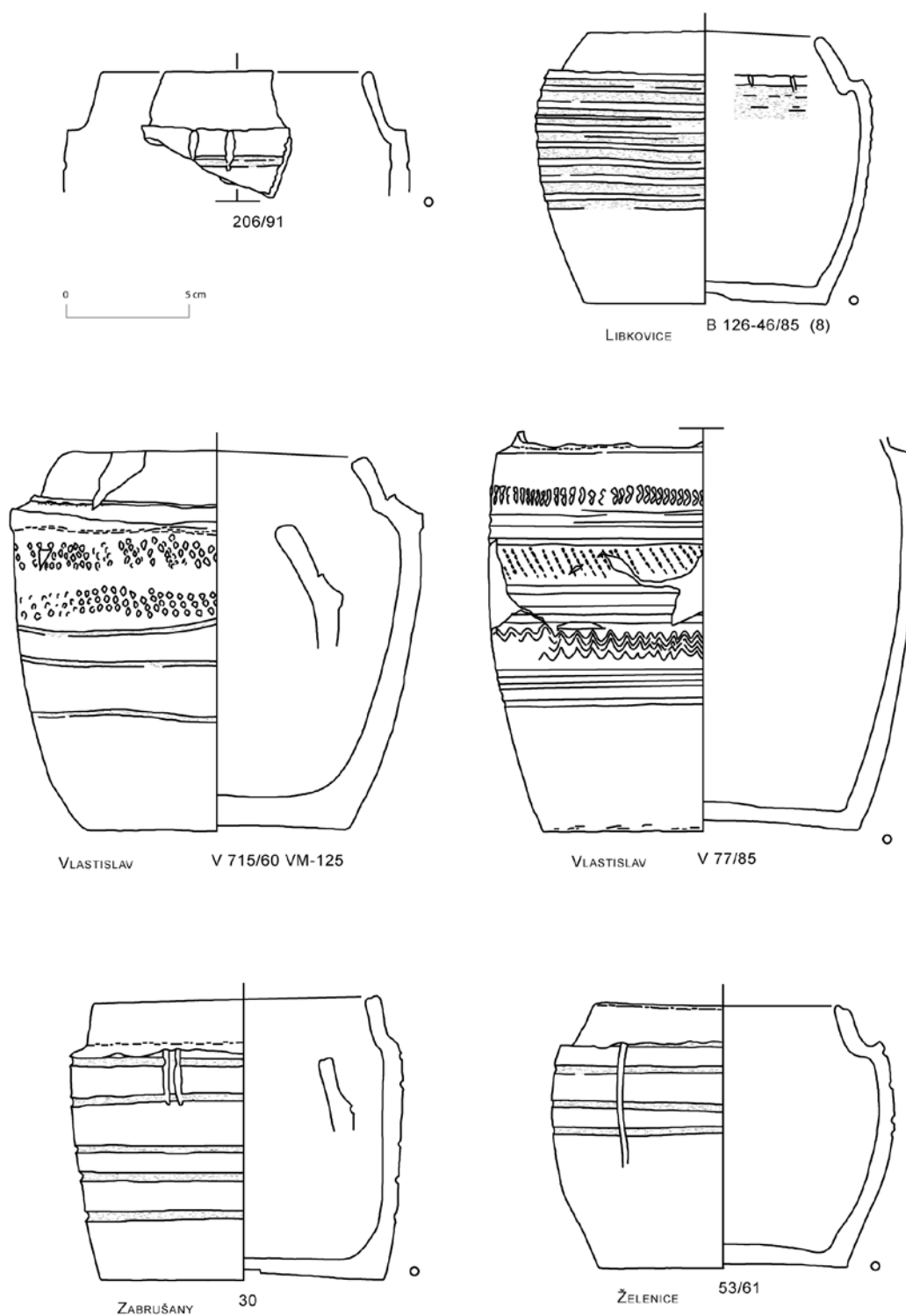
Z uvedeného přehledu je zřejmé, že můžeme odlišit dvě typologické skupiny, vyskytující se v odlišných kontextech:

a) V prostředí starších hradišť (či jejich aglomerací – Zabrušany, Vlastislav), na pohřebištích (Libkovice, Želenice) a i v případě nálezů sídlištního (Hrdlovka) mají nádoby jednoduché hrdlo, které probíhá v linii prodloužení těla nádoby, jednoduše profilovaný je i okraj. Pokud lze hodnotit, jsou nádoby obtáčeny pouze v horních partiích, na dnech nalézáme otisky osy kruhu (Libkovice, Zabrušany-„Forsthaus“). Na základě pouze makroskopického pozorování není keramická hmota odlišitelná od materiálu místní produkce (hladký povrch, slabě slídnatý). Nejdůležitějším sjednocujícím prvkem části těchto nádob je ovšem jedna či dvě kolmé rýhy na podhrdlí, zjištěné na nádobách či fragmentech z Hrdlovky, Zabrušan-„Forsthaus“, Zabrušan - hradiště (Rusó 1992,

obr. 28: 41821), Libkovic i Želenic. Tyto rýhy velmi pravděpodobně označují na nádobách místo, kde při nepravidelně obtočeném hrdle co nejtěsněji dosedala poklička (Váňa 1957), podobně jako na nádobách tzv. bobrzinské skupiny (srov. Schuldt 1964, Abb. 40-43). Tento prvek, resp. doplnění nádob s válcovitým hrdlem pokličkami i nálezy válcovitých pokliček ve stejném prostoru jako nádob s válcovitým hrdlem je severně od českého území ojedinělý (resp. je znám pouze jediný nález nádoby s pokličkou z Lisówa / Leissower Mühle – Knorr 1937, 15-17, datovanou pokladem mincí do druhého desetiletí 11. století). Vzhledem k tomu, že nálezy pokliček v sídlištních nálezech převyšují počet nádob s válcovitým hrdlem, lze předpokládat buď nižší životnost, a tedy častější „archeologizaci“ pokliček nebo nevyrovnaný poměr sídlištních a hrobových nálezů, kam se pokličky dostávaly pouze ojediněle či prostě užitím pokliček i na jiné tvary, než jsou pouze nádoby s válcovitým hrdlem. Tomu by nasvědčovalo rozšíření válcovitých pokliček s kolkovanou keramikou na Míšeňsku, kam se nejspíše dostávaly jako součást „servisu“ (Bubeník – Meduna 1992). V každém případě je nutno chápat opatřování nádob s válcovitým hrdlem pokličkami jako svéráznou lokální adaptaci. Nabízí se možnost, v literatuře již ostatně navržená o jejich svébytném vývoji těchto tvarů na českém území a jejich větším stáří, než je uvažovaný interval konce 10. – poč. 13. století (Sláma 1963, 230). Zdá se tedy, že tato „jednodušší“ skupina nádob představuje jakýsi archetyp dalšího morfologického vývoje a s ohledem na pravděpodobné datování hradiště v Zabušanech a Vlastislavi, příp. i obecného trendu v úbytku keramických milodarů leží na počátku vývoje těchto tvarů. V každém případě předchází dobu maximálního rozšíření těchto tvarů na polském území, a stěží bude tedy místní replikou polských vzorů. Nezbyvá než konstatovat, že tato skupina nádob je pouze jedním z projevů zvláštního keramického vývoje SZ Čech, resp. oblasti Pobělí, kde se v kontaktní zóně mezi prostředím českým a srbským, resp. milčanským kombinuje vyspělá „podunajská“ technologie se severskou morfologií. Míru a podobu kontaktů se severními oblastmi můžeme však definovat velmi obtížně.

b) Druhou, méně početnou skupinu, tvoří nálezy z Bíliny a Žatce – Podměstí. U těchto nádob, resp. fragmentů, nalézáme všechny charakteristické znaky „klasických“ nádob s válcovitým hrdlem – profilovaný okraj a zesílené hrdlo, nasazené v tupém úhlu k linii plecí nádoby. Sjednocujícím prvkem i jejich technologické provedení, kdy lze i na základě makroskopického pozorování sledovat odlišnosti od místní majoritní keramické produkce. Lze tušit, že v případě těchto fragmentů máme před sebou skutečné keramické importy, či dokonalé napodobeniny severských nádob s válcovitým ústím z doby kulminace jejich výskytu v severském prostředí .

Geograficky bližším prostředím, v němž se tyto „klasické“ formy vyskytují, je oblast dnešního Saska. Nálezy ze západní části shromáždil H. Brachmann (1968), východní část doznala zpracování v díle H. Knorra (1937, 70-74) a nálezy, shromážděné v kompendiu (Corpus 4) zaznamenaly pouze dílčí doplnění. Oblastí jejich největšího výskytu je východní část saského území, tedy Milčansko a potomní Budyšínsko. Lze tušit, že nálezy ze SZ Čech mohou pocházet ne-li pravděpodobněji, tedy neméně pravděpodobně z této oblasti stejně jako z území Polska.

Obr. 60 – Výběr z nádob s válcovitým hrdlem regionální provenience ze severozápadních Čech.
Nádoba z Hrdlovky vlevo nahoře

6. Život raně středověké vsi

6.1. Dům, usedlost, ves

Obytný dům, tedy uzavřená stavba, jejímž základním interiérovým prvkem je otopné zařízení, je základním prostorem téměř všech světových populací, raný středověk nevyjímaje (Vařeka 2004). Téměř již klasický zhruba čtvercový půdorys o ploše přibližně šestnácti metrů čtverečních je základní „garsoniérkou“ slovanského světa, odpovídající nárokům dvougenerační rodiny na přečkání chladných nocí i mrazivých dnů, větší architektonické ambice si zjevně raně středověcí vesničané nekladli.

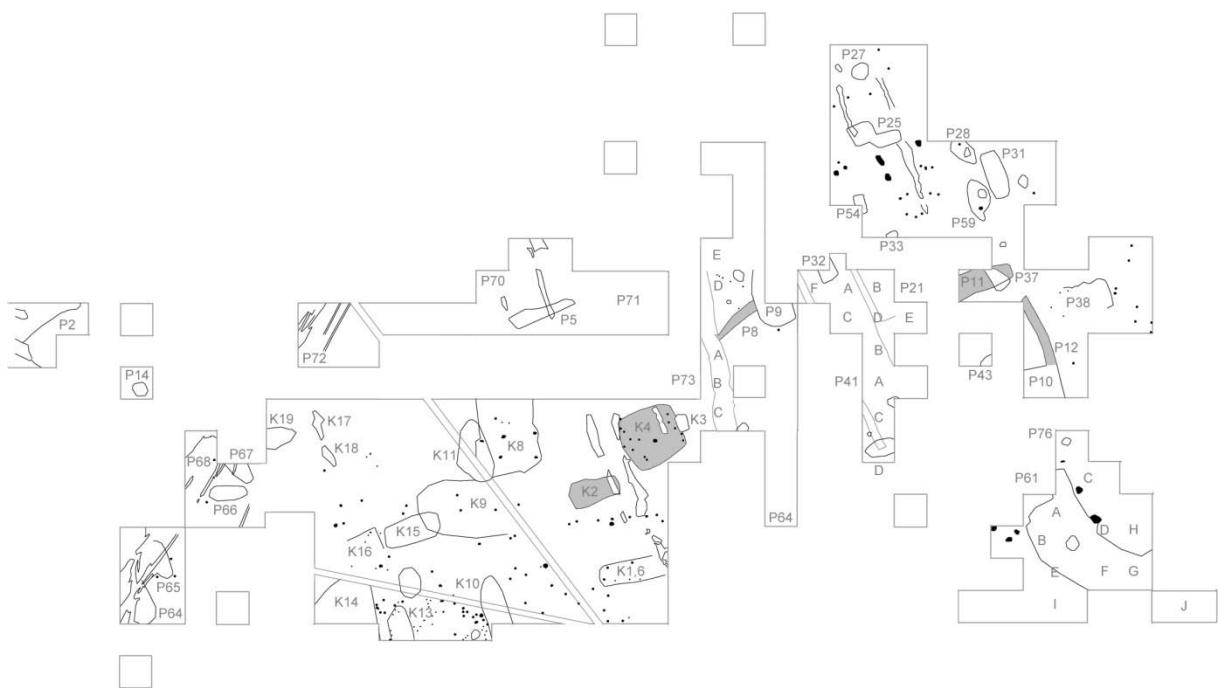
Výjimkou nejsou ani dochované domy na sídlišti v Hrdlovce. Nejsou-li vzhledem k malému počtu přílišným kvantitativním přínosem v pomyslném katalogu staveb, jejich kvalitativní kritéria mohou být inspirativní při výzkumech sídlišť nejen raně středověkých. Při základním třídění můžeme domy dělit na stavby se zahloubeným půdorysem (zemnice či polozemnice) a stavby s upravenou, zarovnanou podlahou či zcela nadzemní, tedy víceméně „nearcheologizovatelné“.

První typ dochovaného půdorysu, zahloubená stavba o přibližně čtvercovém „klasickém“ půdorysu (s nejasnými stopami otopného zařízení) byla na sídlišti zachycena pouze jedna v sektoru G, evidována jako objekt G9 a datovatelná do fáze B. V případě dalších dvou staveb jejich podoba byla méně zřetelná a metoda jejich výzkumu navázala na odkryv druhého typu staveb a s přihlédnutím k jejich chronologickému zařazení do fáze E i širšímu kontextu usedlosti se jim tedy budeme věnovat později.

Při hledání druhého typu staveb byla prvotním impulsem snaha kvantifikovat materiál v jedolité kulturní vrstvě, resp. homogenizovaném souvrství, kdy markantem zde byly nálezy kolkované keramiky. Jejich zaměřením a kvantifikací bylo zřejmé, že koncentrace kolkované keramiky nesouvisí pouze s jedním „objektem“, nýbrž je projevem systému, ukrytého v kulturní vrstvě (k metodě výzkumu viz příslušná kapitola). Na základě následné evidence „nerošlapaných“ střepů v zahloubených objektech lze tento systém klasifikovat jako usedlost fáze C (Obr. 61). Výčet a plán (Obr. 62) zahloubených objektů usedlosti představuje přibližně čtvercový půdorys stavby bez otopného zařízení (K4), snad venkovní ohniště (K2), podlouhlou jámu nejasné funkce a dva žlábků (P8 a P12). Absence jednoznačného půdorysu obytné stavby v jasně vymezeném systému víceméně tvarově uzavřené usedlosti je zde nápadná a bylo by možno jej shledávat v neprozkoumané části plochy. S mnohem větší pravděpodobností je však půdorys nadzemní obytné stavby ukryt ve struktuře materiálu, obsaženém ve vrstvě, konkrétně v koncentraci „nerošlapaných“ zlomků

Obr. 61 – Sektor K a P – distribuce fragmentů kolkované keramiky

Obr. 62 – Rekonstrukce usedlosti fáze C

Obr. 63 – Detail předchozího obrázku, objekt P21 a P41. Zřetelná je pravoúhlá struktura, diagonální k čtvercové síti. „Štětování“ sleduje tvrdá prošlapaná vrstva (tečkovaně), v JZ rohu indikuje vypálená mazanice umístění otopného zařízení

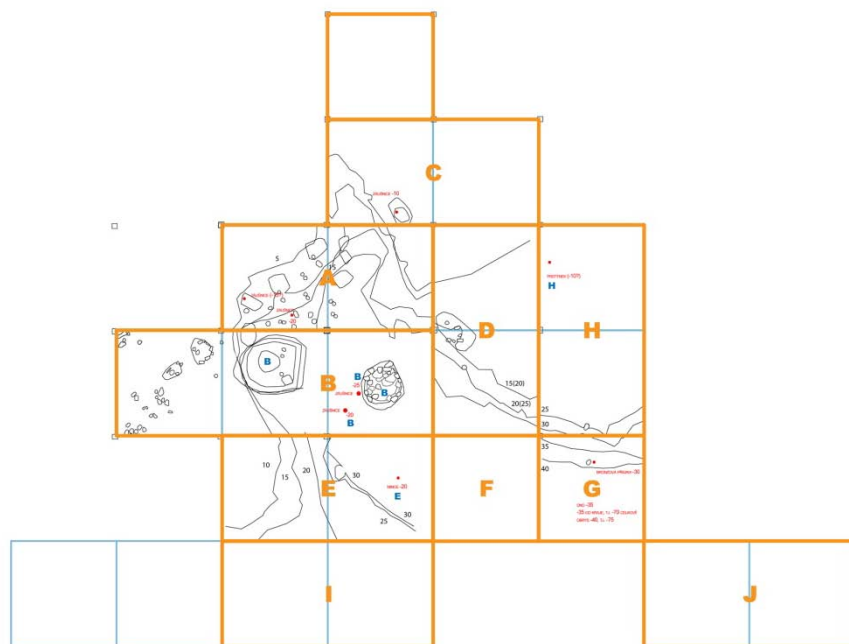
kolkované keramiky a kamenů (P21, P41). Evidence a dokumentace těchto druhů nálezů vymezila pravoúhlý systém kamenného „štětování“, po jehož obvodu se koncentrovala „nerozšlapané“ keramika. V části takto vymezené plochy byla začištěna tvrdá, zřejmě intenzivně pochozí vrstva a v jihozápadním rohu této struktury přecházel kamenný štět v koncentraci kamenů, v níž byla zjištěna propálená plocha, tedy otopné zařízení. Takto vymezený tvar o rozměrech přibližně 3,5 x 4,5 m byl delší stranou orientován ve směru sever – jih a současně oběma osami orientován shodně, jako všechny ostatní zmiňované objekty (Obr. 63). S velkou pravděpodobností představuje tedy tento systém zdánlivě neviditelný nadzemní obytný dům, ústřední stavbu usedlosti, vymezený štětováním a odpadem, hromadícím se podél stěn domu. Rekonstrukce usedlosti tak představuje plošně omezený útvar, obsahující dům, hospodářskou stavbu, venkovní ohniště, odpadní jámu a stopy dalších dvou stavebních konstrukcí, uzavírajících usedlost na jižní a západní straně. Takto vymezený celek přibližně čtvercového orientovaný podle světových stran se pohybuje v rozměrech přibližně 30x30 m, tedy na ploše necelých tří arů. Výraz „pohybuje“ není volen náhodně, nejsme schopni rozhodnout, zda všechny stavby existovaly v usedlosti v jeden časový okamžik, a zda máme před sebou součet několika možných konfigurací v neodlišitelných

mikrofázích, nebo relativně stabilní usedlost s minimem přestaveb. Z metodického pohledu je nutno doplnit, že pro rozlišení mikrofází v nejasně vymezených, „otevřených“ souborech byla testována možnost prokázání synchronicity výskytem fragmentů z jedné nádoby, ať již slepitelných či pocházejících z morfologicky či technologicky ojedinělých nádob v kombinacích výskytu vrstva-vrstva, vrstva-objekt a objekt-objekt (objektem zde míněn zahloubený či jinak ohraničený). V takto vymezených fragmentech pěti nádob z prostoru usedlosti čtyři náležejí fázi C (nádoby A-D). Zajímá nás bude kombinace, v níž vystupuje minimálně jako jedna z nálezcových situací objekt, tedy nádoby A a B. Jejich části se dostaly do objektu P10 a P38, které majoritním podílem nerozšlapané keramiky náležejí fázi D, a představují zde tedy rezidua. Jinými slovy, vertikální i horizontální pohyb střepů byl v intenzivně využívaném prostoru průběžný a nelze ani současnými – z jedné nádoby pocházejícími – fragmenty jasně stanovit případné mikrofáze usedlosti. V případě absence superpozic je tedy nutno pracovat s rekonstrukcí, sčítající objekty do jednoho horizontu. Skeptičtější závěr po revizi materiálu tedy představuje jednodušší model vnitřní struktury usedlosti jako alternativu k modelu dosavadnímu (Meduna 1992).

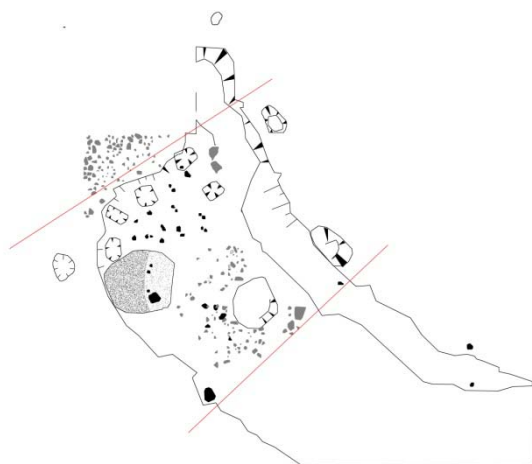
Již zmiňované dva domy typu zahloubených staveb náležejí fázi E. Jako prvním se budeme věnovat domu v těsné blízkosti popisované usedlosti, evidovanému jako objekt P61. Metoda výzkumu byla popsána v příslušné kapitole, pouze stručně shrňme – postupným odkrýváním a dokumentací vrstev byl následně zrekonstruován půdorys obdélné stavby o rozměrech 3,5 x minimálně 10 m, orientované delší osou sever – jih. Vstup do domu byl pozvolnou, přibližně metr dlouhou šíjí v západní části jižní stěny. V interiéru domu, v jeho jihovýchodním rohu, byla umístěna hliněná klenutá pec se čtveřicí jamek, po dvou po obou stranách topeništního otvoru. Podlaha domu byla víceméně vanovitá a do relativní roviny zpevněné štětováním byla upravena pouze v předpecí. Mezi otopným zařízením a vstupem lemovaly stěnu čtyři mělké kúlové jámy, pátá navazovala v pravém úhlu a současně v prodloužení stěny vstupní šíje. Takto vymezený prostor, posetý drobnými kúlovými jamkami, budeme interpretovat jako lavici či lože, resp. obojí. V ose domu, přibližně 3 m od vstupu byla zachycena přibližně 50 cm hluboká jáma o průměru jednoho metru, zřejmě pozůstatek konstrukce, nesoucí střechu. Západní stěnu domu sledovaly vně zahloubené části minimálně dvě kúlové jámy, třetí ve stejné linii byla u začátku vstupní šíje, na východní straně byla zachycena pouze jedna u stěny uvnitř zahloubené části a zřejmě jedna jáma vnější.

Hypoteticky vnitřní jáma spolu s krajní jámou na západní straně a středovou jámou v ose domu tvoří jakýsi předěl. Tomu by napovídalo i to, že se podélná linie domu za touto hranicí mírně stáčí a z vnější strany už nebyly zachyceny další stopy konstrukčních prvků, můžeme uvažovat o jiné

konstrukci nadzemní části. S velkou pravděpodobností lze tedy rekonstruovat stavbu jako obytný dům se dvěma prostory.

Obr. 64 – Dům P61, členění sektorů a vrstevnicový plán

Obr. 65 – Dům P61, tatáž situace, rekonstruovaná v klasické dokumentační podobě interpretuje pravděpodobné dělení stavby na několik částí

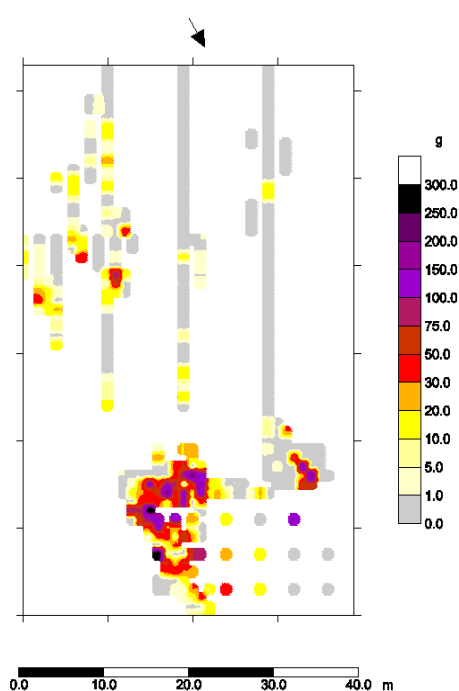
Obr. 66 – Výběr z drobných kovových nálezů z domu P61, v tomto případě soustředěných převážně do hypotetické první, vytápěné místnosti

Záměrně v tomto okamžiku nebudeme sledovat prostorový kontext domu, neboť ve zkoumaných sektorech K a P s intenzivním osídlením téměř všech horizontů by byla rekonstrukce usedlosti velmi fragmentární a soustředíme se na kontext stavby druhé.

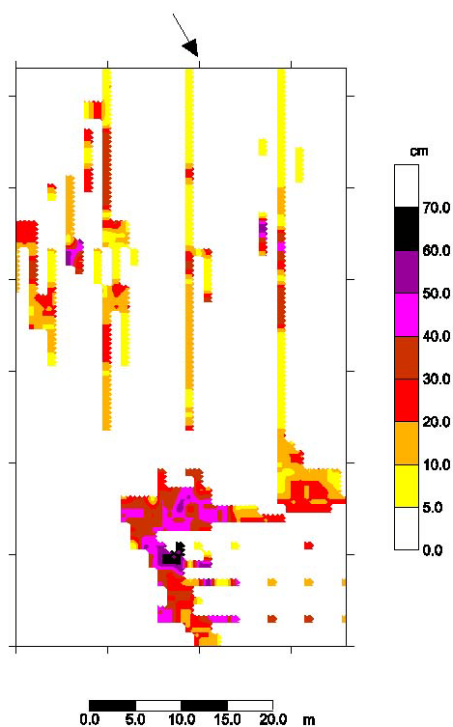
V tomto případě se naskytla mimořádně příznivá situace především v umístění usedlosti na západní straně sídliště, resp. zkoumaná usedlost tvořila jeho západní okraj a byla postavena na místě bez starší stavební aktivity, všechny objekty – zde byla objektem i vrstva – jsou datovány pouze do fáze E.

Soustředíme-li se v první řadě na obytný dům, není ovšem jeho vymezení tak zřetelné, jako u domu P61. Postrádáme základní prvek obytného domu, tedy otopné zařízení v jasně dochované podobě topeniště a konstrukce nadzemní části ohniště či pece. Existence topeniště byla nepřímo signalizována již v průběhu terénních prací za užití magnetometrické metody geofyzikálního měření zvýšenými hodnotami v místě koncentrace keramiky v tzv. kulturní vrstvě. Ani postupným odkrýváním po mechanických vrstvách se však nepodařilo zachytit jeho stopy. Vymezení prostoru přineslo až zpracování materiálu a sledování množství, resp. váhy abradovaných zlomků

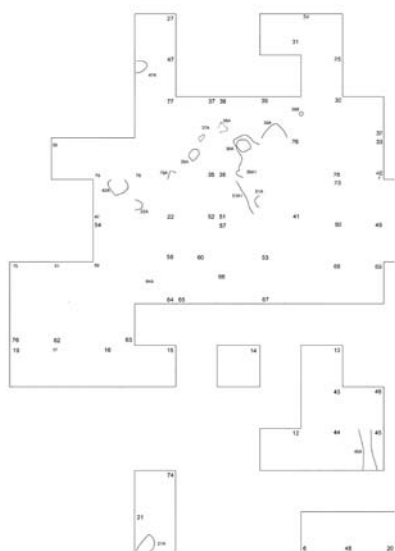
dooranžova vypálené mazanice v rámci jednotlivých zkoumaných čtverců. Následné vyhodnocení představuje plošnou a ohraničenou distribuci přibližně 3 kg mazanice – tedy málo na úvahy o stopách výmazu stěn stavby, ale odpovídající představě o hliněné klenbě pece, srovnatelné s pecí v domě P61 – na ploše přibližně 10 x 10 m a při zvolené metodě zobrazení (Obr. 67) vytvářející pravoúhlý útvar. Ten orientací podle světových stran koresponduje s většinou objektů na lokalitě a současně se koncentrace mazanice soustřeďuje nejen do prostoru s maximem nálezů v kulturní vrstvě, nýbrž i stopami nadzemní konstrukce a sníženým prostorem vnitřní části stavby (Obr. 68, 69).

Obr. 67 – Výzkum 1992 – 1993. V tomto případě je použito pouze geodetického programu pro vyhodnocení dat. Ta představují váhu mazanice v jednotlivých čtvercích plochy a poměrně spolehlivě indikují stopy otopného zařízení (vyhodnocení R. Křivánek)

Obr. 68 – Výzkum 1992-1993. Tentýž program vyhodnotil úroveň hloubku tzv. kulturní vrstvy, tedy bázi zahloubených objektů větších rozměrů, v severní části dobře rozeznáme výrazní nepravidelné snížení, korespondující s distribucí mazanice (vyhodnocení R. Křivánek)

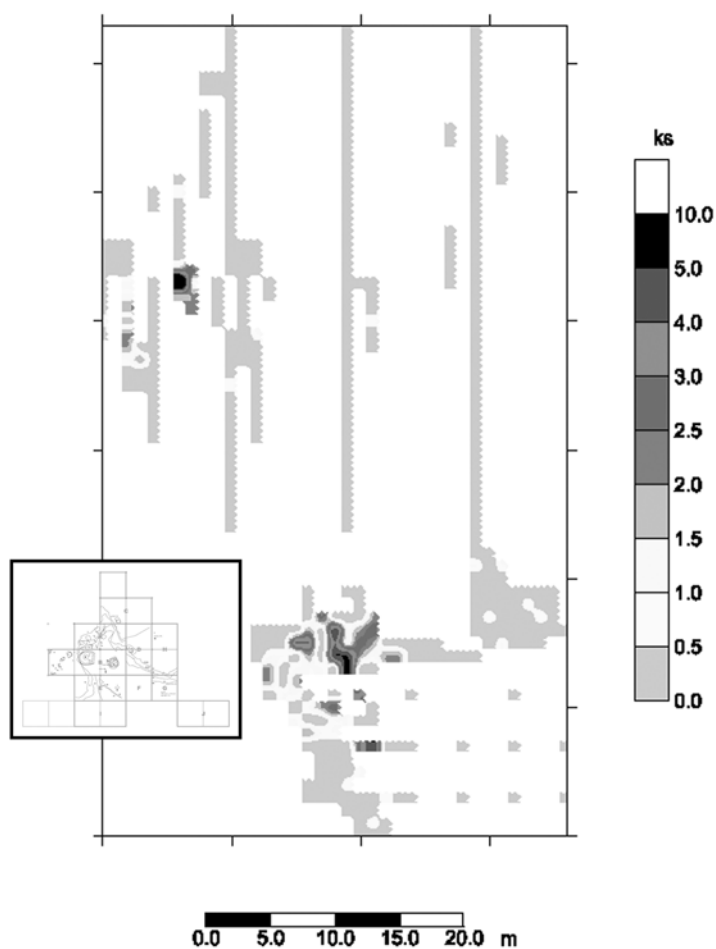

Obr. 69 – Výzkum 1992-1993. Detail severní části zkoumané plochy s vynesím menších zahloubených objektů. Systém jamek nedovoluje rekonstrukci stavby, koresponduje však s rozsahem koncentrace mazanice

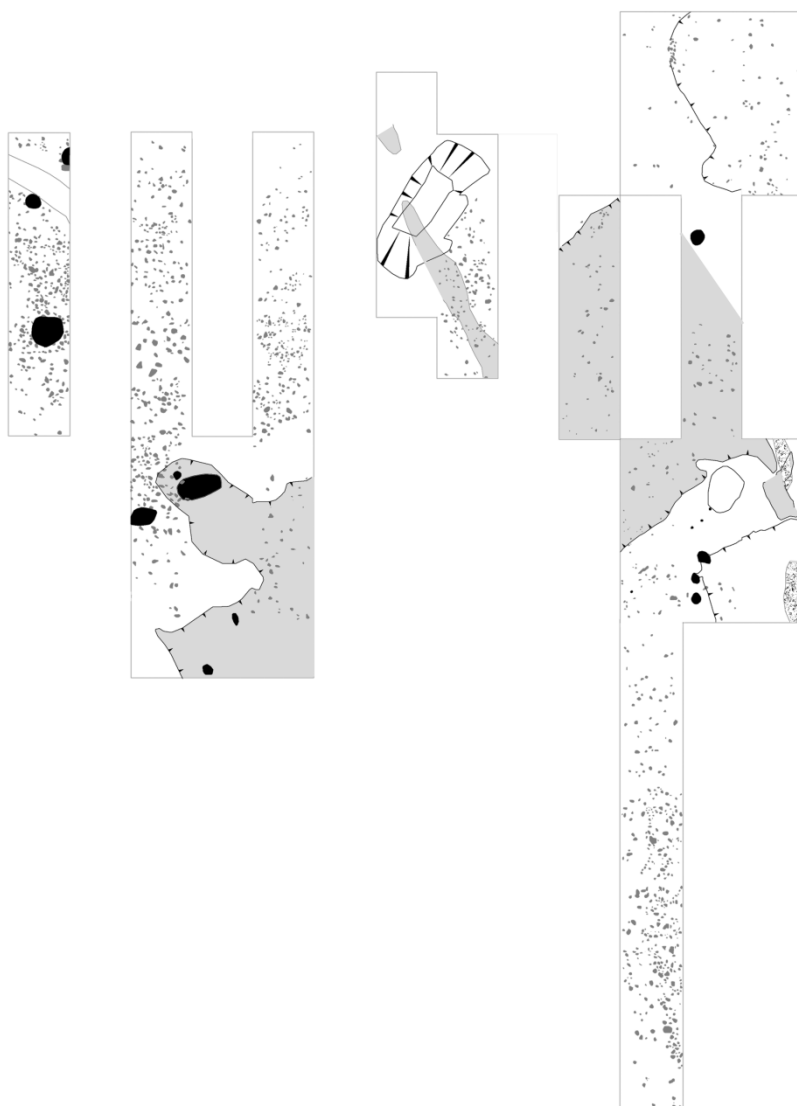

Funkční dělení stavby s koncentrací mazanice, kterou pracovně označíme jako obytný dům, není pochopitelně jednoznačné, i když rozměry koncentrace mazanice a plocha zahloubení dosahují srovnatelných rozměrů jako dům P61. Podobný pohled nabízí i jedna z variant zobrazení multi-proxy analýzy, srovnávající dům P61 a distribuci množství zvířecích kostí v prostoru výzkumu 1992-1993. Opět vidíme zřetelnou koncentraci odpadu, vykreslující tvar, orientaci i velikostí velmi podobný půdorysu stavby P61 (Obr. 70).

**Hrdlovka (TP) - distribuce zvířecích kostí na ploše archeologického výzkumu
(Meduna 1992-4)**

Obr. 70 – Výzkum 1992-1993. Srovnání distribuce zvířecích kostí (podklad L. Kovačiková, vyhodnocení R. Křivánek) a domu P61 ve stejném měřítku

Obr. 71 – Výzkum 1992-1993. Jihovýchodní část usedlosti s rekonstruovanými pravděpodobnými hospodářskými stavbami. V prostředních sloupcích zahloubený objekt 220-221/93, který jako jediný prochází do podložních jíílů

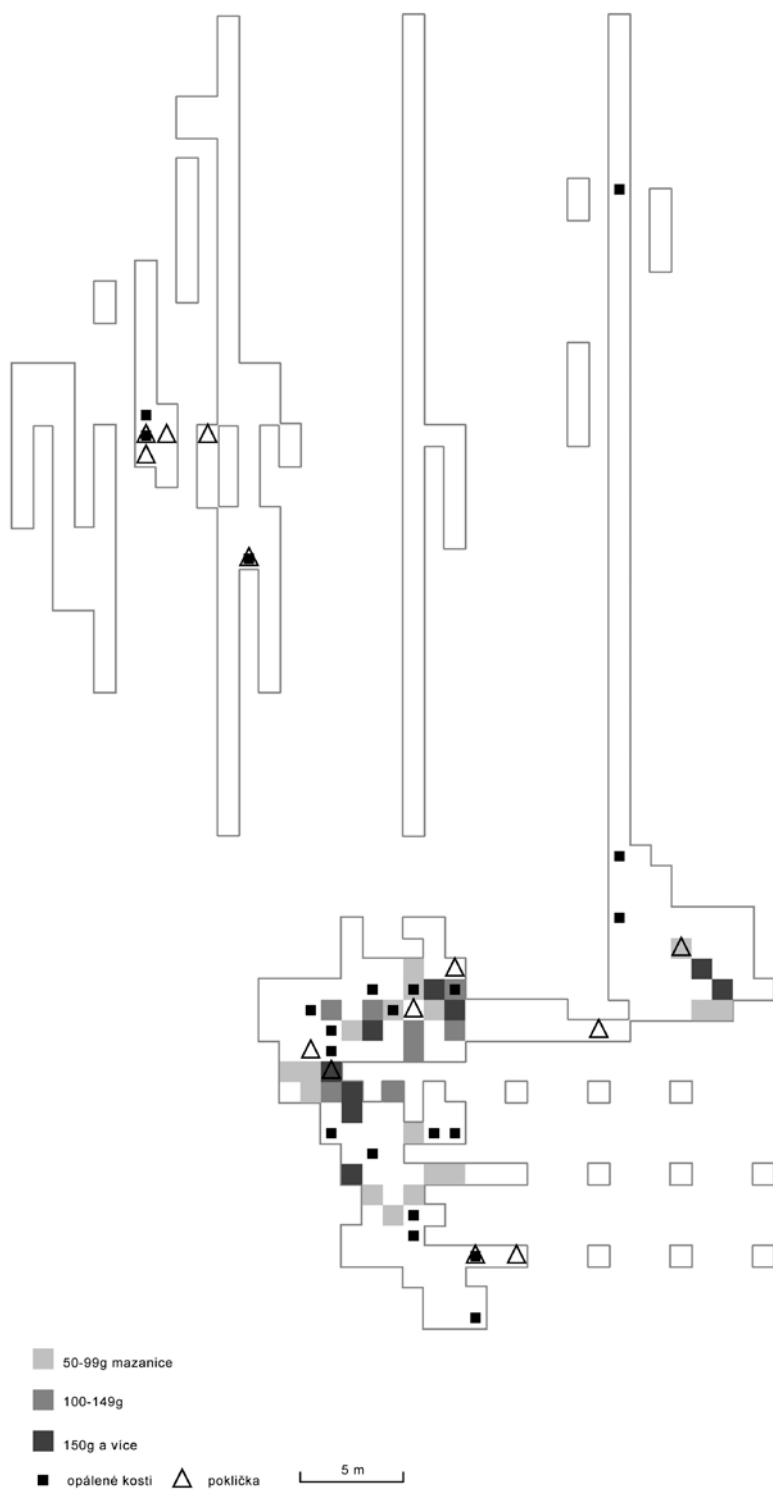
Uvažovaný obytný dům tedy umožňuje stanovit ústřední bod usedlosti. Tu vzhledem k velikosti, resp. rozsahu skryté plochy můžeme rekonstruovat v úplnosti, tedy sledovat základní dělení areálu. Archeologická data jsou v tomto okamžiku omezena na většinou nezřetelné stopy nadzemních staveb či staveb s nepatrně zahloubenou, spíše upravenou či sešlapanou podlahou (Obr. 71), soustředující se v jihovýchodní části zasídleného areálu. V témže prostoru nalezneme i jediný výrazně zahloubený objekt (220-221/93), který můžeme dle obsahu jednoznačně interpretovat jako odpadní jámu či – vzhledem k původně měkké výplni, v níž zůstaly větší

fragmenty nádob (Obr. 45-47) a současně vzdálenosti od obytného domu – jako latrínu. Zmiňme v souvislosti s objektem drobný experiment, kdy byla vybraná jáma o kubatuře 2 metrů krychlových ponechána otevřená v přes zimní období. Do následující sezóny se zcela zaplnila homogenizovanou výplní podložního půdního typu, jílu i kulturní vrstvy, neobsahovala však žádné fragmenty keramiky z okolní relativně bohaté vrstvy.

Z množství kombinačních variant analýzy archeologického a přírodovědného materiálu lze poukázat na distribuci mazanice, tedy indikátoru otopného zařízení, v kombinaci s opálenými zvířecími kostmi, tedy stopou kuchyňské tepelné úpravy a současně s nálezy pokliček (či misek) kuchyňské keramiky (Obr. 72). Jednoznačně se opět koncentrují kosti i keramika v blízkosti uvažovaného obytného domu, resp. po jeho obvodu, menší koncentraci nalezneme v jihovýchodní části, v odpadní jámě či jejím okolí a nepatrný výskyt zachycujeme v severozápadní části usedlosti, kde bylo nalezeno venkovní ohniště. Jeho funkce není zcela jasná, nesloužilo však nejspíše na tepelnou úpravu masa či k vaření, tedy spíše jako základ chlebové pece.

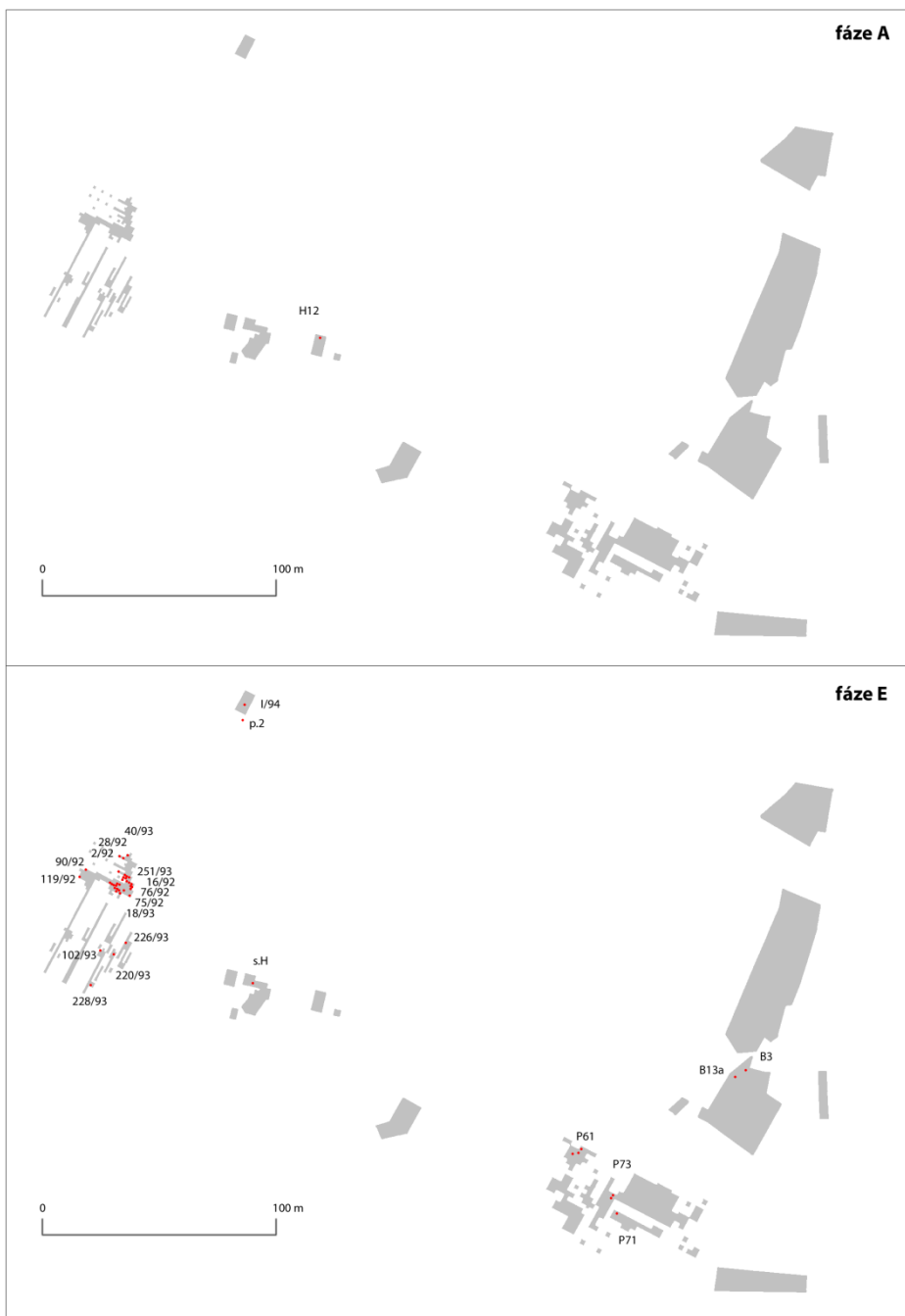
Shodným způsobem vynesena pouze archeologická data, v tomto případě nálezy fragmentů světlé plavené keramiky poskytly trojí sdělení. Tím prvním je opětovné vymezení ústředního prostoru usedlosti z pohledu „malého luxusu“ importovaných nádobek (Obr. 73), ať je interpretujeme jakkoli (Klápště 1994, 97, Beutmann – Kenzer 2004). Druhým je pochopitelně synchronizace objektů či usedlostí, světlá keramika se vyskytuje naprostou většinou ve fázi E2, a nabízí tak vizualizaci počtu pěti zachycených usedlostí v závěrečné fázi sídliště (Obr. 74). Třetím sdělením je pak jistá výzva k obezřetnosti při srovnávání usedlostí jedné fáze na základě inventáře.

Popisovaná usedlost, resp. prostor uvažovaného obytného domu poskytl více čtyři desítky fragmentů této keramiky, zatímco dům P61 pouze tři. Naproti tomu z prostoru domu P61 známe relativně hojně zastoupení drobných kovových nálezů, především esovitých záušnic (čtyři evidované, výběr viz Obr. 66), které v nálezech z druhé usedlosti nejsou identifikovány. Můžeme-li vyloučit chronologický aspekt (oba domy existovaly ve fázi E1 i E2) i funkční (uvažujeme o ústředních stavbách), pak sledujeme již „pouze“ soukromý svět jednotlivých obyvatel...

Obr. 72 – Výzkum 1992-1993. Vyhodnocení váhových kategorií mazanice, opálených zvířecích kostí a fragmentů pokliček upřesňuje funkční členění areálu usedlosti. Kuchyňská příprava probíhala v uvažované obytné stavbě či její blízkosti

Obr. 74 – Srovnání sídliště fáze A a E. V časně slovanské fázi zachycujeme pouze jeden objekt, reziduální nálezy v mladších horizontech nebyly identifikovány. Sídlíště se tedy mohlo skládat pouze z jedné usedlosti. Fáze E je vymezená distribucí fragmentů světlé importované keramiky, jejíž nálezy se soustřeďují do pěti koncentrací, uvažujeme tedy o tomtéž počtu usedlostí

6.2. Sociální a ekonomický život

Archeologický pohled, nezbytnou měrou obohacený o nečetná sdělení písemných pramenů, může nabídnout značně omezené možnosti rekonstrukce raně středověkého sídliště. Čím dál větší měrou se v současné vědě prosazuje vyvážený přístup věd společenských a přírodovědných, v optimálním případě provázející již terénní fáze výzkumu. Připomeňme, že výzkum sídliště v Hrdlovce probíhal v době, kdy přírodovědná sdělení měla často formu jen stručných exkurzů, neboť archeologie jejich potenciál využívala jen zčásti a naopak, přírodovědné obory braly svou účast na zpracování materiálu z archeologických lokalit spíše jako zpestření práce s materiálem recentním. Zpracování materiálu v kontextech, kdy jsou sdělení společenskovední a přírodovědná provázána vzájemnými kauzalitami je nezbytností současné archeologie. Multi-proxy analýza pracuje s výchozí premisou bezprecedentní hierarchie všech informací, bez ohledu na to, který obor vědy se jejich dalšího zpracování ujme. Příčinné souvislosti jevů, sledovaných příslušnými vědními obory, prokazují vzájemnou provázanost v složité síti vzájemných kauzalit, které tak lze nahlížet z různých úhlů pohledu či z různých směrů. Při snaze o sjednocení a systemizaci pohledů se nabízejí dvě možnosti, sledovat průběžně vývoj určitého jevu či kombinace jevů několika, nebo se snažit postihnout vzájemnou provázanost většiny jevů. Konkrétní podoba obou možností znamená v našem případě sledovat vývoj kontinuálně po téměř celou dobu trvání sídliště, nebo se snažit postihnout provázanost v jedné chronologické etapě, můžeme hovořit také o dynamickém, či statickém pohledu.

Jisté konkrétní omezení první možnosti vyplývá z relativně dlouhých dvou desetiletí, která dělí dobu terénního odkryvu od dnešního přístupu ke spolupráci archeologie a přírodních věd již ve fázi terénních prací a současně rozdílného množství přírodovědného materiálu z jednotlivých fází, vyplývající i z postupného rozrůstání sídliště i zastoupení jednotlivých fází na zkoumaných plochách. Jinými slovy, nejvíce informací poskytla fáze C a E, data z fáze B a D jsou omezená a z časně slovanského období, tedy fáze A nemáme data k dispozici. Kritika archeologického fondu navíc nabídla ke zpracování přírodním vědám pouze výběr z materiálu a to takový, který bylo možno hodnotit jako minimálně kontaminovaný.

I přes tato omezení lze rekonstruovat základní podobu sídliště a jeho okolí z pohledu paleobotaniky, kdy souhlasně pylová analýza i analýza makrozbytků představila intenzivně

osídlený areál s blízkými polnostmi, ležícími v těsné blízkosti zamokřeného terénu. Detailní pohled přinesl materiál z obou studní fáze E, a to ve dvou směrech. Tím prvním je pozoruhodná rozdílnost materiálu, indikujícího odlišné nejbližší okolí každé ze studní, z nichž jedna dle archeologických zjištění ležela uvnitř intenzivně zasídlené plochy, druhá na jejím okraji, v blízkosti Loučenského potoka. Druhý detailní pohled vyplynul ze srovnání materiálu z doby existence první ze studní (B13a) a doby jejího zaplňování, kdy rekonstrukce vegetace nabízí sugestivní pohled na postupné zarůstání opuštěného sídliště, mimo jiné tedy důležitý závěr pro úvahy o podobě jeho zániku a zúžení možností příčin konce osídlení. Do archeobotanických úvah již menší měrou přispěla archeozoologie při hodnocení zastoupení druhů divokých savců, zcela korespondujících s nezávislými rekonstrukce vegetace, od drobného hryzce vodního po majestátního losa evropského (Kovačiková 2011).

Jednoznačná převaha bylin nad dřevinami a skladba druhového spektra doloženého prostřednictvím makrofosilií i pylu je dokladem odlesnění a pokročilého stupně synantropizace území minimálně ve fázi C (pro obě starší fáze nejsou odpovídající paleobotanická data k dispozici). Okolí zkoumaných objektů bylo ve všech případech silně ruderalizované, z celkového počtu semen a plodů připadají zhruba 3/4 na druhy rodu merlík a kopřiva.

Podrobnější paleorekonstrukci skladby rostlinného porostu a životního prostředí však umožnily jen na makrozbytky i pyl relativně bohatší vzorky ze studní Q1 a B13a ze závěrečné fáze sídliště (E2). Jejich vzájemné srovnání odhalilo rozdíly v poměrech na okraji (Q1) a uvnitř sídliště (B13a). Přesto, že se na obou stanovištích potvrdily intenzivní antropické vlivy, poměrně početná skupina bylin indikovala na okraji sídliště v období vzniku sedimentu, tj. v 2. pol. 12. a v 1. pol. 13. stol., přítomnost víceméně přirozených mokřadů včetně menších vodních nádrží, snad mělčích rybníčků nebo tůňek se stojatou vodou, a to již v nevelké vzdálenosti od studny. Jejich bahnitě okraje a vysychající dna byla porostlá druhově pestrou bažinnou vegetací včetně vysokých ostřic, orobince a rákosu rovněž vysokého vzrůstu. Tůňky a rybníčky mohly pokračovat i v okolních olšinách s příměsí břízy, pylové zrno vrby zůstalo ojedinělé. O pylu většiny ostatních druhů dřevin, zejména jehličnanů a buku soudíme, že jeho původ byl ve větších vzdálenostech, hlavně ve smíšených lesích na svazích Krušných hor.

Diaspory v sedimentu z období kolem poloviny 13. století (E2), archeologicky tedy mladší fáze výplně studny B13a, situované v sídlišti, prezentují především ruderalní porosty v těsném okolí, odkud do studny napadaly, byly splaveny, naváty, případně jinak zavlčeny. Prostředí a rostlinná společenstva je porůstající měla vcelku vesnický charakter, dílem by odpovídala zpustlému dvoru,

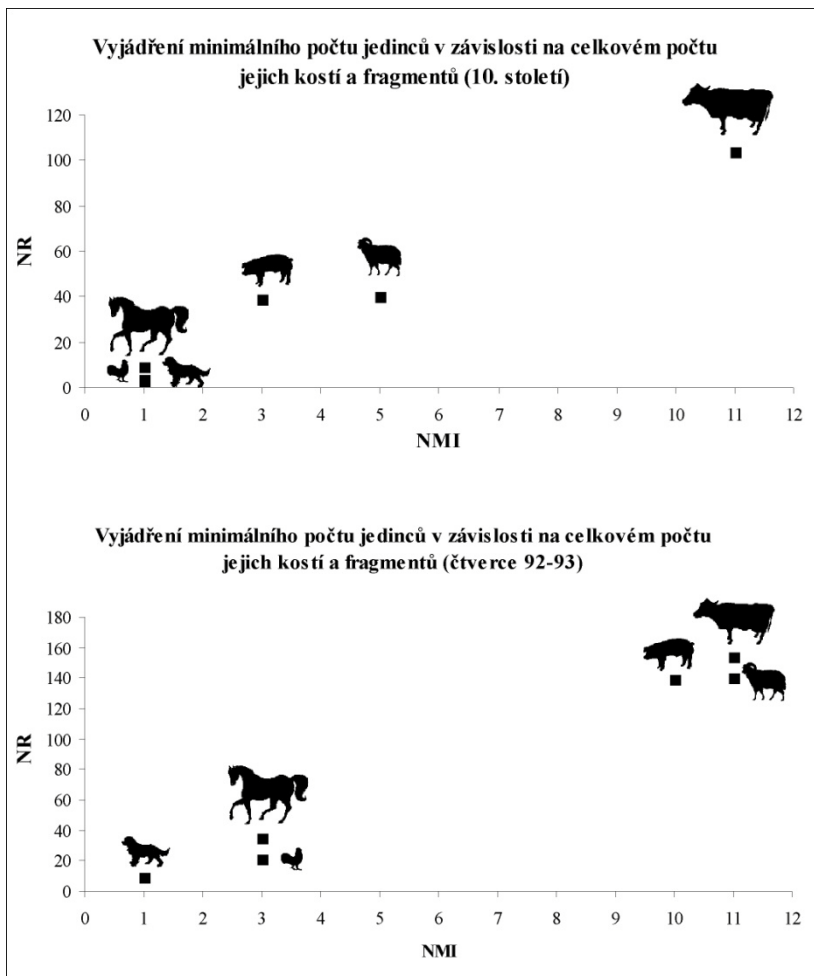

prostoru opuštěné usedlosti se skládkou, smetištěm, močůvkovou stružkou apod. I zde byla půda vlhká a dusíkatá. Minimální počet zbytků užitkových druhů na dně i v obou zkoumaných vrstvách výplně napovídá ukončení funkce studny a patrně i hospodaření v usedlosti.

Pylová zrna obilovin a jejich plevelů, tj. segetálů, sice nejsou v žádném ze studovaných časových období početná, ale přesto dokládají existenci obilných polí v okolí sídliště. Vedle nich zde podle dalších druhů plevelů, doložených analýzami, existovala i menší pole nebo zahrady s okopaninami a rovněž úhory. Pěstována byla pšenice obecná, podle přítomnosti koukolu také ozimá, žito seté, ječmen obecný, proso seté a možná i oves setý. V jakém poměru byly pěstovány, nelze z chudých nálezů makrozbytků ani z částečně nerozlišitelných pylových zrn vyvodit. Z luštěnin mohla být eventuálně pěstována čočka, ovšem jediné semeno nelze s jistotou potvrdit. Z olejnin nebo textilních rostlin se objevila jediné konopě setá, ale ani v tomto případě není většina zlomků nažek s jistotou prokazatelná. Z pěstovaného ovoce se podařilo prokázat jen jabloň pěstovanou a prostřednictvím jediné semene révu vinnou pěstovanou. Skořápky lískových oříšků pocházejí spíše z planě rostoucích keřů lísky, patrně z plodů sbíraných. Taktéž o sběru malin, ostružin a jahod lze podle nepatrného počtu zachycených diaspor jen spekulovat. Obdobně usuzujeme i o mrkvi a řadě dalších zaznamenaných rostlin, které nalézaly zvláště ve středověku využití jako léčivky nebo technické plodiny. V případě sídliště se zdá, že osamocené diaspory pocházejí povětšinou z rostlin rostoucích v blízkosti objektů a jejich výskyt v nich je spíše náhodný (Čulíková – Jankovská – Meduna 2008).

Hlavní těžiště archeozoologických výsledků již spočívá v realizaci obou možností pohledů na sídliště, dynamickém i statickém. Zde jsme limitováni opět především absencí materiálu z fáze A, po archeologické kritice souborů (byl vybírán pouze materiál z minimálně kontaminovaných objektů) měl podíl z celkového množství materiálu více než 5.000 kusů osteologického materiálu pro jednotlivé fáze kvantitativně rostoucí tendenci, nejvíce materiálu připadá na fázi E.

Shrneme-li stručně základní sdělení archeozoologie k hospodářským zvířatům, pak hlavním trendem ve vývoji složení stáda je postupná preference vepřového a skopového dobytka, kulminující ve fázi E, kdy zaznamenáváme prudký vzestup chovu koně, zatímco zastoupení hovězího dobytka je víceméně stabilní (Obr. 75). Soustředíme se na dva druhy, prasata a koně.

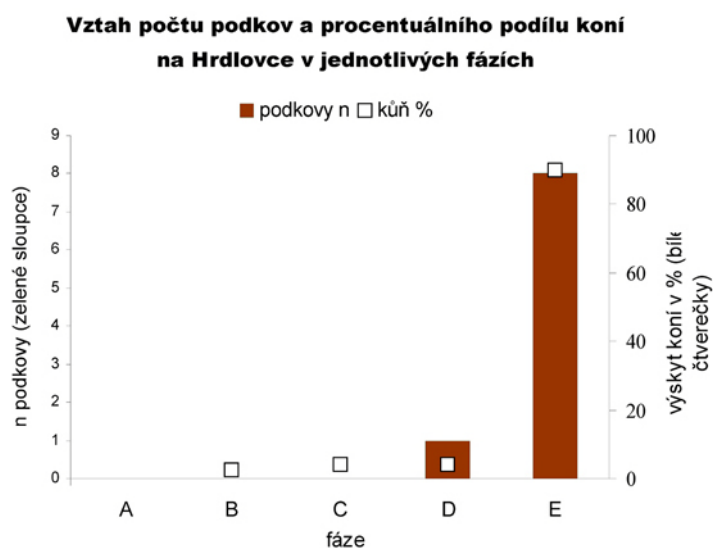

Obr. 75 – Vyjádření minimálního počtu jedinců (NMI) v závislosti na celkovém počtu jejich kostí a fragmentů (NR) ve fázi C a E (dle Kovačiková 2011)

Ve fázi E se mění i porážkové stáří prasat, signalizující výběr chovných jedinců na jedné straně a porážku selat na straně druhé. Věk vepřového dobytka je ve všech obdobích fungování sídliště podobný. Většinou byla prokázána zvířata nižšího stáří (0,5-2 roky). O častém porázení půlročních selat, zmiňovaném v písemných pramenech, nelze na základě archeologických zjištění uvažovat. Nejmladšímu zvířeti (1 ks) byly 2 měsíce, ale jedná se vskutku o ojedinělý případ. Ponejvíce byla určena jednoletá prasata, a to především ve fázi E. Na rozdíl od období starších (fáze C a D) kdy bylo nejvíce domestikovaných prasat o půlroku starších (tedy ve věku 1,5 roku). Postupem času se zkracovala doba výkrmu prasat, možná v důsledku zvyšování chovatelské oblíbenosti nad mírně klesajícím chovem skotu. Zjednodušeně řečeno, masná užitkovost prasat zažívala jakýsi „boom“. Přítomnost starších kusů (nad 2,5 roku) se týkala především mladších období (D, E). Zda se jednalo o chovná zvířata, přesně zjistit nelze. Počet samců (kanečků a kanců) jen nepatrně převyšoval

počet samic (prasniček a prasnic), rozložení pohlaví bylo téměř vyrovnané, proto můžeme předpokládat, že zůstávaly ponechány některé samice a samci k reprodukci, chov tedy nepochybně prosperoval (Kovačiková 2011). Systematické sledování zastoupení kostí z jednotlivých masných kategorií odpovědělo na výraznější frekvenci termínu „plece“, resp. „scapula“ v seznamech soudobých naturálních dávek vyčíslením jejich úbytku na sídlišti. Tento úbytek je ve fázi E je poměrně značný, množství řeznický vysoce ceněného vepřového masa klesá oproti předchozím fázím na třetinu až šestinu. Jinými slovy, končily zřejmě vepřové plece mimo sídliště a lze hypoteticky uvažovat o nástupu či změně formy naturálních dávek v souvislosti s převedením vesnice do klášterního majetku.¹⁷

Již zmiňovaný strmý vzestup chovu koně zaznamenáváme ve fázi E a spojujeme především s pracovním využitím. Dle patologických změn (jedinec z domu P61 trpěl bolestivou spondylolýzou páteře, tedy srůstem obratlů) byl užíván k práci či obecně zvýšeně namáhán, není-li nemoc důsledkem nevhodného chovu. S první, pravděpodobnější interpretací koresponduje nástup podkov v archeologickém materiálu, dle archeometalurgických zjištění uzpůsobených zřejmě jako ochrana nohou koní tažných (Obr. 76).

Obr. 76 – Vztah počtu podkov a procentuálního podílu koní

¹⁷ Cisterciáci sami se řadili mezi vegetariány, vepřové maso však mohlo být konzumováno v klášterním infirmáriu. Za informaci děkuji Prof. PhDr. Kateřině Charvátové, CSc.

Nejzachovalejším kusem byla nevelká podkova 116/93-391 s odlomenou patkovou částí vyzdvižená z objektu 239/93 (Obr. 77). K jejímu poškození došlo evidentně v době, kdy byla nošena. Dokládá to lom těsně za posledním podkovákem, kterým byla ke kopytu přichycena. Podobné případy se stávají i v dnešní době. Jde o typ s ozuby, bez rýhy a se třemi otvory pro podkováky na každé straně. Tvarově by odpovídala podkovám užívaným na přední kopyta (maximální délka věnce je kolem 98 mm, max. šířka 99 mm; šířka přední části dosahuje 21 mm, vnější okraj však utrpěl vysokým opotřebením). Na vnitřním okraji nabývá pás podkovy tloušťky až 7 mm oproti průměrným čtyřem. Tato skutečnost může již sama o sobě svědčit o úmyslném zlepšení odolnosti proti opotřebení. Potřeba zlepšovat otěruvzdornost předních částí by byla nejvyšší u koní pracujících v tahu (Hošek – Šilhová 2011).

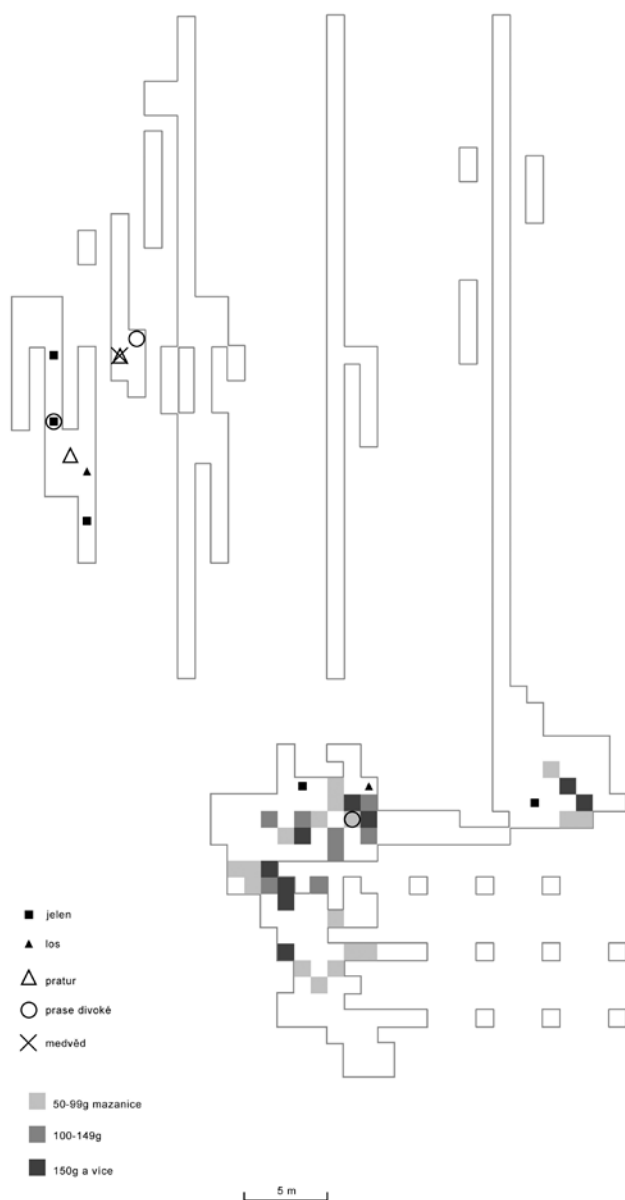
Obr. 77 – Ukázka fragmentů podkov; a - 116/93-391; b - 681/92-2; c - 232/91; d - 195/91-3

Pohled na divokou zvěř představuje postupný úbytek jejího podílu v archeozoologickém materiálu, který je nepochybně odrazem tabuizace lovu, z necelých 5% ve fázi C klesá na necelá 3% ve fázi E. V statickém pohledu na kosti zvěře z usedlosti fáze E je i přes jednoznačný dobový zákaz lovu pozoruhodné spektrum druhů, v němž nechybí druhy „královské“ – medvěd, či pratur, nejhojněji je zastoupen jelen.

To pochopitelně vybízí ke srovnání s údaji písemných pramenů o vysokých trestech za pytláctví či utajený lov, od trestu smrti, změněného v nevolnictví, v 11. století (CDB I, č. 379) po pokutu 300 denárů a jednoho vola na sklonku 12. století za neodevzdání části masa ulovené zvěře (CDB I, č. 399), uvedená částka se rovnala ceně osobní svobody a oba tresty jsou srovnatelné. Třemi stovkami denárů byly trestány krádeže koní a lesní pych – v tomto případě se ovšem jednalo o krádež dřeva do sklonku 12. století, kdy byly sníženy na jednu kopu denárů (CDB II, č. 234), na

počátku století následujícího ovšem znovu zachycujeme pouze obecně vymezenou krádež, trestanou opět pokutou tří set denárů. Jako zvláštní úleva však má být vyplněn pouze dům, v němž byl lup nalezen, nikoli celá vesnice (CDB II, č. 227, Graus 1953, 199-200)

Vyhodnocení distribuce kostí v rámci usedlosti ukazuje koncentraci kostí zvěře stranou od obytného domu (Obr. 78). Kostí domácích zvířat jsou rozloženy víceméně rovnoměrně. Je tedy otázkou, zda k tomu vedly důvody praktické, či zda divoká zvěř byla zpracovávána ve skrytu hospodářských stavení.

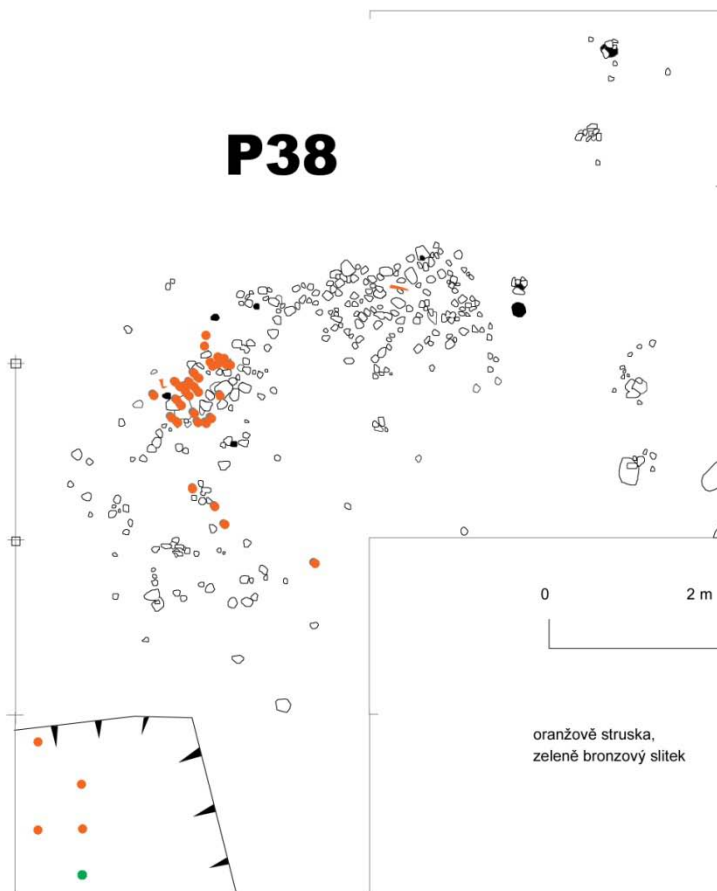
Obr. 78 – Výzkum 1992-1993. Distribuce kostí divoké zvěře

Spíše bodově lze sledovat doklady specializované výroby v hospodářství sídlišť. Ojedinělý je nález fragmentu nádoby se zlomky zlata z fáze C, z prostoru usedlosti, konkrétně ze žlábků na její jižní straně (K8). Zlomek nádoby (Obr. 79) byl zkoumán mineralogicko-petrografickou analýzou, z níž vyplývá, že sklovitý povrch střepu představuje sekundární projev působení vysokých teplot. Keramický materiál je velmi blízký materiálu většiny studovaných střepů nalezených na lokalitě Hrdlovka. Na rozhraní světlé bělavé hmoty a zelenavé skloviny byly nalezeny při velkém zvětšení velice jemné kuličky kovové žluté barvy. Na celém fragmentu střepu byly nalezeny tři další drobnější kuličky zalité ve sklovině. Výzkum chemického složení prokázal, že se jedná o zlato s nízkým podílem stříbra, pozoruhodným podílem mědi, která byla do materiálu zřejmě vnesena při přetavování olovené skloviny, která určitý podíl mědi původně měla. Keramický fragment je tedy zcela nepochybně z nádoby používané ke kovolijectví (Šrein 2011).

Obr. 79 – Fragment nádoby s natavenými kuličkami zlata

Z následující fáze D máme doloženu kovářskou dílnu. Konkrétní archeologická podoba představuje lehkou nadzemní stavbu o rozměrech přibližně 6 x 2 m, orientovanou delší stranou západovýchodním směrem (P38). Z jižní strany, kde byla stavba výrazněji opatřena štětováním, vybíhá přibližně v polovině strany nepřilíhající zřetelné topeniště, zčásti lemované hromadou strusky. Severovýchodně od půdorysu stavby byla zachycena část jámy, resp. pravoúhlý roh objektu (P10), obsahující ve výplni i strusku a bronzový slitek (Obr. 80). Z prostoru nadzemní stavby pochází mimo jiné dvojice nožů, které byly zahrnuty do metalografické analýzy. Stručné hodnocení je představuje víceméně jako průměrné, tedy nikoli honosné, ale ani nikterak špatné. Čepel 232/91-4 je výkovek standardní konstrukce, 232/91-6 s ocelovým břitem i hřbetem dokonce až nadstandardní (o pásované čepel v tomto případě nejde). Jejich ocelové břity mají velmi dobrou tvrdost, v rámci fáze D dokonce nejvyšší - jako jediné by vyhověly dnešním požadavkům na tvrdost nožových čepelí (obvykle mezi 500 až 770 HV). Tuto dvojici nožů tedy nelze považovat za výrobky kováře neznalého nástrojařských technik a omezujícího se jen na drobné opravy a údržbu železných věcí (Hošek – Šilhová 2011)

P10

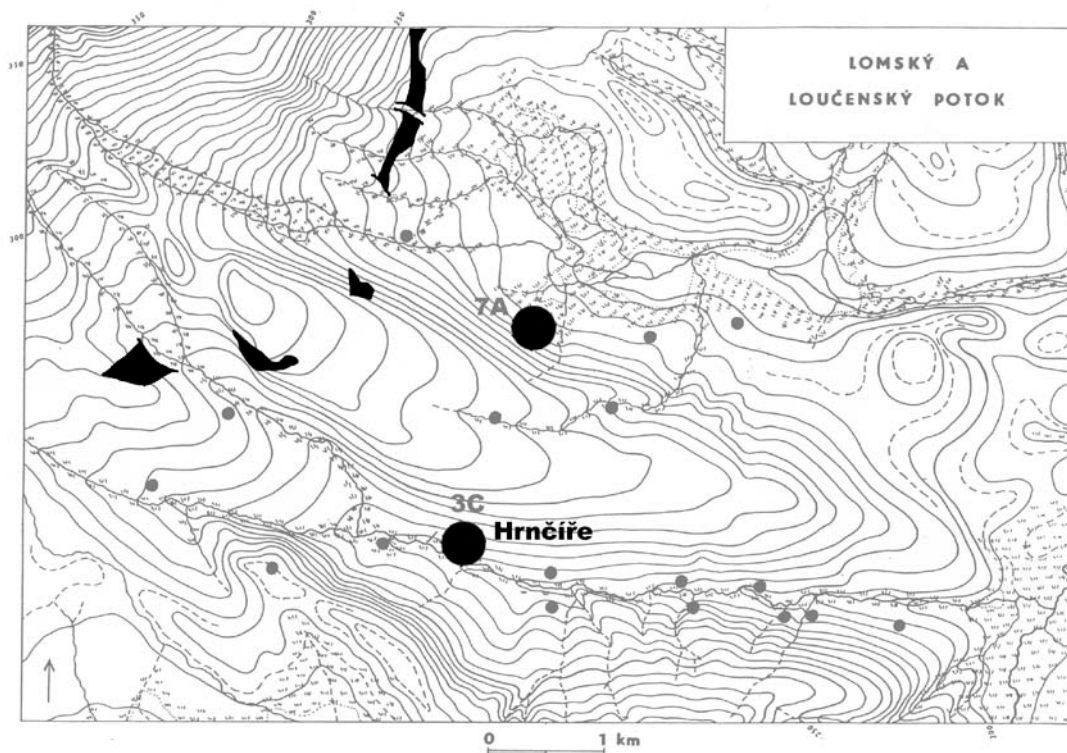
Obr. 80 – Nadzemní stavba P38 (fáze D), kterou můžeme pracovně ztotožnit s kovářskou dílnou

Dynamický pohled na kolekci nožů z fází C – E prokázal nadstandard i v rámci vývoje nožířských výrobků, které se na sídlišťe dostávaly. Srovnávány byly nože z prvních dvou jmenovaných fází s materiálem z dobových hradišť s jistě překvapivým výsledkem. K porovnání s Hrdlovkou jsou pro fáze C a D prozatím nejvhodnější analyzované soubory z přemyslovských hradišť Budeč a Stará Boleslav. Zkoumané nože z Budče a Boleslavi pocházely jak z hrobů, tak ze sídlištních vrstev a datovány byly do 10. až 11. stol. Podíváme-li se na zastoupení honosných čepelí v těchto souborech, zjistíme, že Hrdlovku nikterak nepřevyšují. Na Budči víme o 8 honosných kusech z 21, ve Staré Boleslavi o 3 z 11 a na Hrdlovce o 6 z 12. Ve všech případech jde o soubory nepočtené, nicméně dávají tušit, že honosné čepele budeme moci nacházet i mimo knížecí hrady. Na druhé

straně ani jednoduché čepele železné s měkčím tudíž nekvalitním břitem zřejmě nebudou na Hrdlovce obvyklejší nežli na uvedených přemyslovských sídlech. Hrdlovka se tedy kvalitou prozkoumaných nožů Boleslavi i Budči vyrovnává, v podílech malých čísel tamní nálezy kvalitou dokonce předčí. Nepochybně důležitým a pro další směr bádání určující je změna v detailech konstrukce nožů mezi fází C a E, kterou uvedená analýza i přes relativně malý počet zkoumaných exemplářů (20 kusů) dovoluje definovat (Hošek – Šilhová 2011).

Relativně samostatnou otázkou zůstává specializovaná keramická produkce. Tu na sídlišti nenalzáme a předpokládáme ji v sousední lokalitě Hrnčíře. Ani zde však nebyly jednoznačné doklady výroby nalezeny a je nutné se tedy sledovat možnosti výroby v širším okruhu. Mineralogicko-petrografická analýza 13 vzorků, zahrnujících všechny keramiku ze všech fází sídliště identifikovala v keramické hmotě většiny vzorků (s výjimkou keramiky fáze A) jako ostřivo užité relikty uhelného jílovce a základní tmavá hmota je zbarvena uhelným prachem, který byl patrně primárně přimíšen do sedimentu. V oblasti Hrdlovky je jediným zdrojem uhelná facie lomského souvrství, které je pouze v areálu mezi Lomem, Duchcovem a Libkovicemi. Výchozy pak mají přerušovaný výchozový areál v šířce 50 m a délce 8 km (Obr. 81). Uhlenný materiál je charakterizován především reliktním nekvalitním uhlím, které pochází ze svrchní části lomských vrstev z tzv. Lomské sloje, která v celém regionu nesla označení tzv. letna a toto jméno se objevuje v pomístním označení vlakové smyčky Na letnách, případně jižně Na letné severovýchodně od Libkovic (Šrein 2011). Specifický a lokálně omezený materiál příměsí je velmi dobrým indikátorem místního původu keramiky a v jistém smyslu i stopou cílené prospekce a pochopitelně i odrazem specializované výroby, jejíž konkrétní systém nám však uniká, předchází však uvažovaný vznik tzv. služebné organizace v českém prostředí.

Obr. 81 – Výchozy tzv. letny dle Základní geologické mapy ČSFR 1:25000, 02-341 Bílina a 02-323 Duchcov, doplněno o lokality Hrdlovka (7A) a Hrnčíře (3C)

Nezbytná je na tomto stručná rekapitulace efektivity a doložitelnosti zmiňované organizace v širším kontextu. Budeme-li se zamýšlet nad fenoménem, pro nějž se vžilo pojmenování „služebná organizace“ (Krzemieňská – Třeštík 1964, 1965), nevyhneme se elementární rekapitulaci. Definovat tento systém je poněkud nesnadné – základní rysy jsou vymezeny tak volně, že snahou o jejich doložení se předem stavíme před neřešitelný úkol. Na určitém stupni státního zřízení (už to je ošidné stanovit) Čech, Polska a Uher jsou centrální mocí přidělovány přesně stanovené povinnosti a „služby“ obyvatelům vesnic a tyto služby se následně odrážejí v pojmenování příslušných vesnic podle služby zde převažující. Toponomastika je zde hlavním vodítkem. Do značné míry je zavádějící už souhrnné označení „služby“ – pod nimi se skrývají řemesla či specifické dávky, nebo prostě neumíme dešifrovat jejich význam, byť nám nabízejí zdánlivě jasné vodítko – zuinar, tedy svinář ve stejnojmenné vesnici byl producentem vepřového nad rámec běžných odvodů či pastýřem knížecího bravu? Nebudeme se zde zabývat kritickým hodnocením příslušné teorie i jejího vzniku (Petráček 2003, 33-36, Klápště 2005, 296-315), nabídneme spíše otázku, proč se místní „služebná“ jména vyskytují i mimo uvedené země.

Především překvapí výskyt jmen na území Srbů – míněno je území dnešního Saska – zde doložená jména se vážou na centra burgwardů, tedy „hradské“ organizace otonské říše. Výmluvný je detailní příklad okolí lokality Reideburgu u Halle, kde nalezneme „Podgrodicí“, „Ščenovic-“, „Kobyl-“, „Koňane“ i „Sviňčane“ (Brachmann 1978, 187-196). Téměř paradoxně také území Srbů nabídlo jediný doklad propojení specializované výroby se „služebným“ jménem – v lokalitě „Žornosěky“ byly v 11. a 12. století skutečně vyráběny žernovy (Baumann 1982). Stručně řečeno – odraz služeb v místních jménech není specifikem raných středoevropských států, ale etnickým názvotvorným projevem. Soustředíme-li se na odraz „služeb“ v západoevropském prostředí, hrají zde prioritu především prameny písemné. S pestrým výčtem nevolné služebné čeledi různě hodnocených zaměstnání (povinností, služeb, řemesel) se setkáme hned v počátcích tamních států. Francké zákoníky znají nevolné svinaře, vinaře, kováře, mlynáře, tesaře a sedláře, v mladších verzích se objevují ve výčtu i správci a další dohlížecí aparát (Pactus, Lex Salica č. 42). O několik století později, okolo roku 800, vydává Karel Veliký své Capitulare de villis, kapitulář, stanovující pravidla chodu ideálního velkostatku. Jako služebníci, „ministeriales“, zde vystupují předáci („maiores“), lesníci, pastýři hřebců, sklepníci, celníci. Další z odstavců nabízejí řemeslníky („fabros“): hutník, zlatník, stříbrník, švec, soustružník, tesař, štítař, rybář, pěstitel hus, mýdlař, sládek, pekař, výrobce sítí a další, „jejichž výčet by byl příliš dlouhý“. O všech by měl mít přehled správce příslušného obvodu, velkého tak, aby bylo možno ho obsáhnout jednodenní chůzí (Capitulare, čl. 10, 45, 62, 26). Zřejmě se tedy všechny profese nekonzentrovaly pouze na jednom místě – a ostatně ani nemohly, například hutník s rybářem se málokdy potkávají. Druhý směr úvah sleduje onu linii odlišnosti středoevropských států, kde by služebníci jedné profese měli tvořit převážnou část obyvatel určité vesnice a ta dle ní získat jméno. Vyloučit to pochopitelně nelze. Už víme, že místní „služebná“ jména nejsou specifikem pouze Čech, Polska a Uher. Kromě širšího rozsahu, tedy ve většině slovanského prostředí, jsou navíc rozšířena i vertikálně, tedy v čase – nevznikala jen v raném středověku (na příkladu jména „Skláře“ to dokládá Klápště 2005, 492). Dokladů souhlasné služby či profese v písemných pramenech a místním jménu je však pomálu – v českých pramenech je spočítáme na prstech jedné ruky (Klápště 2005, 307-309) a ještě méně dokladů zmiňuje majoritní podíl příslušného řemesla v dané vesnici, tedy to, co by mělo následně tvořit impuls k jejímu pojmenování. Striktně vzato, známe pouze jeden doklad z Polska, kde latinský opis je ekvivalentem slovanského jména a současně připouští většinový podíl dané profese v jednom místě: „Item in Villa Sagitariorum: Golec cum sociis suis“ a „Item Villa Piscatorum (dnešní Rybitwi) cum his: Vsemir...“ a dalších devětadvacet

jmen, mezi nimi i výmluvný „Piscor“, vypočítává mezi více než šesti desítkami vesnic hnězdenského arcibiskupství k roku 1136 papežská confirmace (CDMP, č. 7).

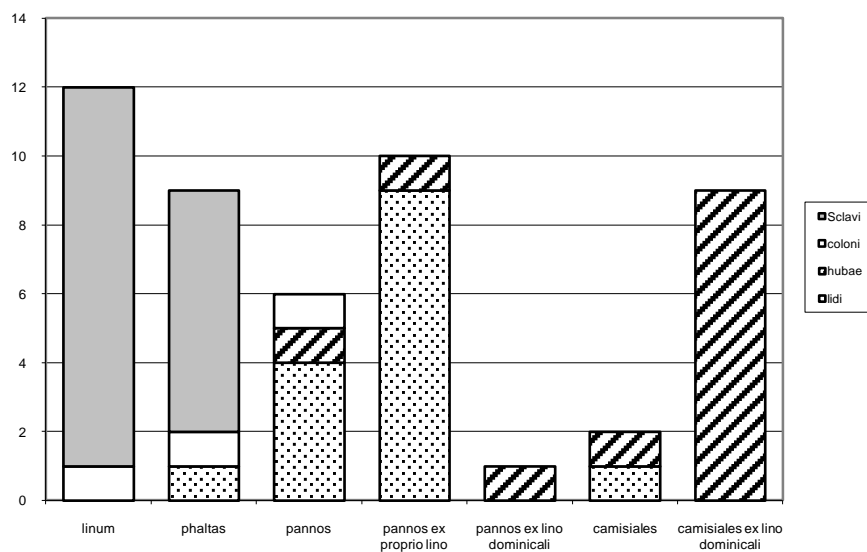
V případě majoritního podílu specialistů na určitém území je vhodné se zastavit u extenzivního systému výroby. Zdrojem nám bude západoevropský pramen, kodex, sepsaný v hessenském benediktinském klášteře Fulda za opata Marcuarda (150-1165) mnichem či konvršem Eberhardem (tzv. Codex Eberhardi, dále jen CE), s Čechami, resp. východní částí Evropy spojený především jednou z kapitol, zachycující slovanské osídlení v dnešním Hessensku a Durynsku a odrážející pravděpodobně stav 9. století (CE, kap. 43, k datování Labuda 1999, s. 114-116).

Příslušná kapitola vyjmenovává více než sedm desítek jmen, která představují venkovské „marky“ (vicináty či opole), přibližně v polovině z nich (35 jmen) žijí Slované. Napočítáme zde více než dvanáct set slovanských rodin, které tvoří přibližně jednu třetinu obyvatel. Poměrně nepatrnou část populace (2%) tvoří Frankové a Sasové, zbývající dvě třetiny jsou pravděpodobně autochtonní obyvatelé, Durynkové. Přes toto etnické dělení prochází dělení sociální – nesvobodní, polosvobodní (lidi) a svobodní (držitelé lánů - hubae). Na další dělicí linii můžeme vložit kategorie ekonomické – poplatníci (tributarii), sloužící (servitores), osadníky - kolonisty (coloni) či ojedinělé rybáře či štítaře. Další dělení, fyziologické, pak odlišuje ještě ženy (mulieres). Kategorie se navzájem doplňují i vylučují dle ne zcela jednoznačného klíče, který ojediněle prozrazují doplňující poznámky (hube... cum triduo seruicio, sclauī coloni, liberorum id est sclauorum).

Všechny kategorie obyvatel jsou zatíženy dávkami, ojediněle službami. Kromě „běžných“ položek, jako prasata, berani, slepice či vejce zaujme poměrně často výčet odevzdávaných textilií, resp. položek celého výrobního procesu, počínaje lnem a hotovými oděvy konče. To by snad nebylo až tak neobvyklé. Povšimneme si však, které kategorie obyvatel odevzdávají které položky.

Slované jsou dodavateli lnu (linum), jemného (?) plátna (phalta) a blíže neurčitelných textilií (kozzos, lodices). Coloni odevzdávají kromě lnu a plátna ještě jiný druh lněné textilie (pannus). Lidi a držitelé lánů, hubae, se podílejí na odvodech pláten a košil (camisiales). Současně je v některých případech u odevzdávaných položek poznamenáno, odkud pocházejí – některá plátna (pannum) mají být z vlastního lnu (ex proprio lino), jiná z panského (ex lino dominicali), naproti tomu košile pocházejí vždy ze lnu panského.

Orientaci v předchozím sdělení usnadní následující graf, kde jsou vyneseny základní kategorie obyvatel a nejčastější položky, vždy pouze na základě prezence v dané marce, tedy bez ohledu na množství odevzdávaných váhových jednotek (liber lini) či kusů textilu (vzdáme se i celkových přepočtů objemu, ten je možný pouze ojediněle - pannos vel lodicem duplicem).

Nejmenšími podílníky na textilní výrobě jsou coloni, mající zřejmě většinou plné ruce práce se vzděláváním nových „obilních“ pozemků. Hlavními pěstiteli lnu jsou Slované a polosvobodní (lidi). Hlavním produktem lidones jsou textilie, „pannos“, které vyrábějí z vlastního lnu. Slované vyrábějí jiný druh plátna, „phaltas“, který může být finálním produktem. „Possessores...soluit sindonem unam, quae vulgo dicitur Phalta“ (příklad uvádějí Du Cange Du Fresne – Carpentier 1778, 280). Sindon, původně řecké slovo, označuje totiž i plátno pohřební – dnes je Sindon synonymem Turínského plátna (Mojzeš 2008). Stejně tak mohou být oba druhy pláten pouze polotovarem, rozhodnout jednoznačně nelze. Slované ovšem oproti lidům vystupují jako dodavatelé „surového“ lnu a při pohledu na graf se nabízí představa, že tento len (jako již „panský“) byl následně zpracováván držiteli lánů (hubae), resp. jejich ženami v hotové „camisiales“. Někdy v textu za počtem žen a odevzdávaných košil následují slova „cum... servicio“ s uvedením počtu služebných dní (2-4). Není však zřejmé, zda lze službu spojit s prací v geniciích.

Jaká však mohla být efektivita takové organizace?

Dle Řehole svatého Benedikta měl každý z bratří nárok na čtyři soupravy oblečení, skládající se z kukuly (kutny) a tuniky. Letní a zimní souprava se doplňovala s denní a noční (chápanou i jako rezervu při praní). Zimní měla být pochopitelně z teplejší, tedy nejspíše vlněné látky (Regula Benedicti, LV, 128-130). Termíny Řehole ovšem neodpovídají přesně terminologii vybíraného oblečení – nevíme, zda si pod camisiales představit tuniku... Přibližně v době, do níž je kladena pasáž urbáře, žilo ve Fuldě a jejich filiích 602 mnichů, v hlavním klášteře pak kolem roku 822 žilo 134 mnichů, kolem roku 928 pak 142, o sedm let později již 116 a v roce 952 pouze 79 řeholníků (Goetz 2005, 133).

Srovnáme-li tato čísla s údaji urbáře, pak zjistíme poměrně výrazný rozdíl mezi deklarovanou potřebou a uvedenými čísly. Bez nároků na kompletní zpracování všech zmiňovaných položek (pracujeme tedy pouze s částí) najdeme každoroční příjem téměř osmi stovek (795) plášťů (palia, zřejmě vlněných) z majetků (possessiones) ve Frísku (CE, kap. 7, č. 35, s. 41-48). Tyto dávky měly plynout Fuldě za opata Hadamara (927-956), tedy v době jejího nejvyššího personálního obsazení. Každý z bratří by tak byl vybaven během jednoho roku novým pláštěm... Vrátime-li se k hessenským a durynským statkům, resp. markám, pak do jejich seznamu jsou vsunuty odstavce s celkovými součty získávaných camisiales (obsahují i marky „neslovanské“). Cílové odběratele části camisiales spolehlivě prozrazuje první z odstavců – z více než stovky dalších kusů jich 14 jde „ad hospitale pauperum“ (CE, kap. 43, č. 30). Dle druhého by pouze opat měl ročně získat součtem více než osm set košil (857, CE, kap. 43, č. 32), tedy během jednoho roku by byli mniši ve Fuldě bohatě zásobeni všemi soupravami oblečení nebo by během tří let byla pokryta potřeba bratří ve všech kláštřích. Na tomto místě se dalších počtů zřekneme – mohli bychom snadno podlehnout Eberhardově nabídce a pracovat s jeho fikcí.

Zůstává však podstatné – organizace extenzivního způsobu získávání textilií, která budí podiv svou etnicko-sociální specializací. Slované a polosvobodní pěstují len a zhotovují různé druhy pláten, držitelé lánů zajišťují šití oděvů Olbřímí manufaktura, snad o několika tisícovkách lidí a v 9. století. Není jasné, v jakém poměru byl tento způsob k intenzivní výrobě v genicích ani to, nakolik byl výlučně fuldským „patentem“, benediktinským způsobem, říšským způsobem či zda jej můžeme předpokládat v modifikaci i v raně středověkých Čechách. V každém případě je však možné se naznačeným směrem otázek vydat.

Stručně řečeno, celý služební systém lze považovat za celoevropský a pochopitelně neomezený pouze na raný středověk. Odraz v místních jménech je záležitostí etnickou, služební jména osad známe i ze srbského prostředí otonské říše. Jak lze doložit ze západoevropského prostředí, mohla být efektivita služebního systému v některých extenzivně realizovaných specializacích, konkrétně textilní výrobě, značná. Zůstává otázkou, nakolik lze tento extenzivní a víceméně latentní systém rekonstruovat v nálezech.

7. Závěr

Raně středověké sídliště v Hrdlovce, s velkou pravděpodobností středověká ves Dubany, jejíž vývoj můžeme sledovat od časně slovanského období po polovinu 13. století, je bezesporu lokalitou významnou z několika hledisek, které nutí přehodnotit pohled na archeologii středověkého osídlení víceméně ve všech etapách vědecké práce.

Hned první úvahou se dostáváme k možnosti nalezení sídliště ve srovnatelné kvalitě zachování původních terénů a tzv. kulturní vrstvy. To, jak víme, bylo umožněno překrytím erozními náplavy a zčásti zřejmě inundací Loučenského potoka či bahnitého dna jednoho z rybníků zdejší soustavy. Obě, jak eroze, tak inundace, následovaly zřejmě relativně velmi rychle po opuštění sídliště a v obou případech je tak rozsáhlá změna krajinného reliéfu pravděpodobně výsledkem činnosti cisterciáckého kláštera v Oseku. Ten zřídil Nový Dvůr na blízkém návrší a plochu mezi tímto a bývalým sídlištěm Hrdlovka přeměnil v plužinu, ještě v 19. století nazývanou „Novodvorská pole“. Stopy první kultivace polností máme zřejmě zachyceny na zkoumaném sídlišti a lze tušit, že v průběhu středověku a novověku orba způsobila odnos zeminy z návrší a překryv plochy sídliště z jižní strany. Ze severní strany sídliště ohraničoval Loučenský potok, dle archeobotanických i archeozologických nálezů poměrně bažinatý, s charakteristickou flórou i faunou a s poměrně vysokou hladinou spodní vody v raném středověku. Následný vývoj vodní sítě budeme opět sledovat ve vrcholném středověku či novověku, kdy došlo k vybudování soustavy rybníků, z nichž jeden překryl minimálně severní okraj bývalého sídliště a zakonzervoval jeho terén rybníčními sedimenty.

Výslednou podobu sídliště tedy charakterizuje jeho nezjistitelnost povrchovým průzkumem, a to i v zemědělsky kultivovaném terénu. Pokud by podobně dochovaná sídliště měla být vyhledávána, pak tam, kde docházelo k jednomu či druhému způsobu akumulace vrstev v nadloží raně středověkých situací. Je ovšem pochopitelné, že nejčastějším způsobem náhledu do podobných situací dochází buď při drobné sondáži či dokumentaci profilů vyvolaných stavební aktivitou malých rozměrů. Poměrně zřídka si stavebníci vybírají podobně ještě dnes nepříznivé stavební pozemky pro zakládání staveb skladovacích hal, hřišť či hypermarketů a pokud ano, nepočítají se s snižováním terénu, nýbrž jeho navyšováním. Jediným, kdo zajišťuje či provádí podobné zásahy do terénu, jsou těžební organizace formou velkolomů, ať již hnědouhelných, pískových či kaolínových. I přes zjevnou viditelnost je ovšem podobných zemních prací relativně málo a ještě méně je těch organizací, pro něž je spolupráce s archeology standardem. Jinými slovy –

systematické vyhledávání podobně dochovaných sídliště ještě nemusí být jasnou zárukou možnosti jejich úplného prozkoumání.

„Úplné prozkoumání“ je na tomto místě ošidný termín a nevyhneme se číslům teoretických úvah. Sídliště v Hrdlovce bylo prozkoumáno v několika úrovních výsledných sdělení. V úplnosti byl stanoven plošný rozsah sídlištní aktivity jednak zkoumanými sektory, tak průběžným průzkumem na skryté ploše, kdy lze téměř s jistotou konstatovat absenci srovnatelných koncentrací nálezů, a tedy dalších samostatných usedlostí. To pochopitelně neplatí pro východní okraj sídliště, původně skrývaný na úroveň podložních jíílů, zde hranici osídlení určuje pouze skupina výrazně zahloubených objektů (hliníků), subtilnější situace byly odtěženy. V plošném vymezení krajními body stop osídlení tedy můžeme tedy plochu sídliště vymežit obdélníkem o rozměrech 400 x 250m, tedy 10 hektary. Součet všech sektorů, a tedy prozkoumané plochy je přibližně 8750 metrů čtverečních, tedy necelých 9% plochy sídliště. Za detailně prozkoumanou však můžeme považovat pouze plochu sektorů K, P a výzkum ve čtvercových sektorech 1992 a 1993, to je součtem 1800 metrů čtverečních, tedy necelá 2% plochy. Jak již bylo zmíněno, odkryv se soustředil do prostorů s koncentracemi nálezů a představuje minimálně vyšší procento z pohledu zastavěné plochy sídliště. Současně při detailním odkryvu bylo zřejmé, že usedlosti jednotlivých fází byly zachyceny fragmentárně, to znamená, že zastavěná, resp. zastavovaná plocha sídliště byla větší – velmi obtížně však odhadneme, kolik plochy by bylo zapotřebí skrývat na detailní poznání všech usedlostí všech fází. Samozřejmě je i otázka jasné definice prostorů mezi usedlostmi, která by při maximalistickém pohledu vyžadovala stejný přístup k terénnímu odkryvu. Pouze modelově můžeme pro odhad v jedné fázi zastavěné plochy sídliště využít plochu usedlosti, zkoumané v letech 1992-1993, tedy zhruba 2400 metrů čtverečních. Jak již víme, ve fázi E2 koexistovalo s velkou pravděpodobností pět těchto usedlostí, které mohly hypoteticky zaujmout plochu 12000 metrů čtverečních, tedy 12% plochy sídliště. Vyjdeme-li z čísel zmiňované usedlosti, pak víme, že byla zkoumána dvě sezóny a doplňme, že v průměru pěti pracovníky, včetně archeologa a dokumentátora, tedy osádkou jednoho automobilu, pro výzkum v předpolí jedinou logistickou variantou a v rámci příčinných souvislostí již víme, že nejspíše tam by podobný odkryv byl možný. Podle známé školní úlohy pak můžeme kombinovat čas a počet pracovníků, nutných pro detailní výzkum celého sídliště jedné fáze a v kombinacích se dostávat i k témuž pro všechny fáze sídliště. Detailní výzkum pouze pěti usedlostí fáze E by trval zmiňovanému týmu deset let. Pouze jako extrémní hodnotu si uveďme maximalistickou verzi odkryvu všech deseti hektarů, kterou by tento pracovní tým prováděl celé jedno století...

Poměrně plynule se od exkavace dostaneme k fázi laboratorního zpracování získaného materiálu. Již víme, že množství materiálu ze všech fází existence sídliště činí přes 100.000 položek převážně keramických nálezů, zpracovaných jednou pracovníci během sedmi let. Pouze obtížně odhadneme, kolik materiálu skutečně sídliště obsahovalo, resp. kolik se k době výzkumu dochovalo. Opět pouze modelově můžeme využít množství nálezů z detailně zkoumané usedlosti, kdy během dvou sezón bylo získáno – převážně z kulturní vrstvy – téměř 35.000 keramických fragmentů raně středověké keramiky z fáze E, tedy při výzkumu pěti usedlostí by se množství materiálu blížilo dvě stě tisícům zlomků nádob. Opět se dostáváme k nepřímé úměře počtu laboratorních pracovníků a délce času, nutného k základnímu ošetření a zaevidování materiálu. Stranou již ponecháme otázky deponování takto získaného fondu.

Informační hodnota takového nálezového fondu je nesporná a současně relativní, není-li definována ve vztahu k srovnatelným fondům nižší kvantity a odlišné kvality. V případě sídliště v Hrdlovce představuje vrchol informační hierarchie usedlost, zkoumaná v letech 1992-1993, zachycená v úplnosti. I zde však, v rámci sídliště, je pouze jednou z variant konfigurace typů objektů v dobové usedlosti – schází studna či větší stavba (srovnatelná s objektem B3), a nelze tedy jednoznačně zachycenou usedlost definovat jako standardní.

Budeme-li srovnávat sídliště v Hrdlovce s dalšími zkoumanými tzv. jádry, tedy kontinuálně trvajícím sídlišti minimálně tří fází, v optimálním případě s počátky již v časně slovanském období (fáze A), máme k dispozici pouze dvě v sousedním povodí Lomského potoka – Břežánky, „Pod lipami“ a zaniklou osadu Hrnčíře na katastru Jenišova Újezdu v trati „Křižovatka“. V obou případech můžeme sídliště považovat za prozkoumaná v relativní úplnosti, tedy tak, že jsme schopni stanovit jejich plošný rozsah a v jeho rámci definovat usedlosti jednotlivých fází. I přes odlišné metody výzkumu, kdy první jmenované sídliště bylo skryto na podložní jíly a výzkum druhého již zčásti probíhal v půdním typu, lze u obou konstatovat shodně existenci výrazně zahloubených objektů – zemnic či lahvovitých zásobnic, které naopak nenalzáme na sídlišti v Hrdlovce v povodí Loučenského potoka. Pravděpodobné vysvětlení budeme hledat ve výšce hladiny spodní vody, která se dle studní na sídlišti v Hrdlovce pohybovala necelý jeden metr pod úrovní raně středověkého terénu, a znemožnila tak dlouhodobé využívání zahloubených objektů. Jinými slovy – v zastoupení jednotlivých typů objektů je sídliště v Hrdlovce pouze jednou z variant a není možno jej považovat za modelové či standardní a stejně tak nemusí být standardní ani nálezový fond, minimálně se může lišit mechanismem zacházení s odpadem a následnými postdepozitními procesy.

Zůstaneme-li u tématu nálezového fondu keramiky, nevyhneme se otázkám deskripce, která by umožnila fond dále analyzovat a současně otázkám po obsahu výrazu analýza a následně i definování jejích cílů. V případě materiálu ze sídliště v Hrdlovce byla základním cílem diferenciací homogenního materiálu venkovské osady – podíl místní keramické produkce, morfologicky ve sledovatelných liniích v několika technologických třídách je téměř stoprocentní, pouze kolem jednoho promile se pohybuje podíl jednoznačně importované keramiky. Diferenciací materiálu byla základem pro stanovení základních horizontů či fází vývoje keramiky, a tedy i základních definovatelných etap sídliště (A - E, časně slovanská – pozdněhradištní). Podrobnější třídění se ukázalo jako irelevantní pro práci s menšími fragmenty především pro složitější depozitní procesy. Modelově byl sledován pohyb fragmentů z několika jedinců i nádob s identickou značkou a nálezový kontext prokázal jejich výsledné uložení v objektech jednoznačně zaplněných většími, „nerozšlapanými“, fragmenty či nádobami jiných fází.

V následném přiřazení nálezových kontextů jednotlivým chronologickým fázím se četnost souborů ukázala výhodnou ve smyslu možného výběru kvalitativně čteného vzorku právě z „nerozšlapaných“ fragmentů, jinými slovy nebylo nutno pracovat složitějšími statistickými metodami, jejichž užití by bylo nezbytné při analýze souborů drobných fragmentů.

Následné úvahy vedou po linii revize našich východisek při práci s keramickým fondem. Od deskripce materiálu, která s využitím netradiční replikace výzdoby osteologickým materiálem umožnila přehodnotit dosavadní typologii keramiky fáze C (středohradištní) směřující k podílu archeologie na řešení otázek v širším kontextu času i prostoru. Sledování distribuce kolkované produkce keramiky fáze C (tzv. zabrušanský typ) na území Čech a dnešního Saska vedlo k nastínění základních otázek výskytu této keramiky na opevněných lokalitách v území Daleminců, dnešním Míšeňsku. Pohled na stávající zpracování tamního výzkumu nabídl sice chronologickou oporu i českému materiálu, spolu s ní ovšem i otázku po intenzitě kontaktů dvou regionů kolem poloviny 10. století. Revize historiografických opor písemných pramenů prokázala značnou setrvačnost kombinace, která nemá v písemných pramenech jasné opodstatnění či je s nimi v rozporu a vedla k nastínění pracovní hypotézy, podle níž lze vyloučit výraznější a trvalý zásah otonské říše na tomto území v první polovině 10. století a s užitím argumentu toponomastických navrhnout ztotožnění Glomačů a Lemuzů v jeden „gens“ navrhnout řešení v možnosti české anexe Míšeňska v době Boleslava I. Odrazem tohoto dočasného obsazení (zřejmě někdy mezi lety 935-950) by pak byly soubory české keramiky na hradech v dnešním Sasku, případně i samotné hrady s opevněním s čelní kamennou plentou.

Opačným směrem vedly úvahy o nádobách s tzv. válcovitým hrdlem, považovaným naopak v Čechách za importy. Revize nálezů ze severozápadních Čech vedle k rozdělení na dvě skupiny. První, morfologicky i technologicky odlišnou od majoritní regionální produkce, lze považovat za ojedinělé importy, nejspíše z prostředí Milčanů, dnešní Horní Lužice, kde v období, odpovídající fázi D, zaznamenáváme jejich největší rozšíření. Druhá a četnější skupina je technologicky srovnatelná s regionální keramikou a současně morfologicky mírně odlišná od severských nádob stejného typu. V tomto případě máme s velkou pravděpodobností před sebou kolekci nádob místní provenience, starší než kulminace jejich výskytu v severském prostředí, tedy středohradištním období (fáze C). Kulturně historickou otázkou však zůstává konkrétní vyjádření možné míry ovlivnění obou oblastí, oddělených regiony bez nálezů popisovaných tvarů.

V následných úvahách se vrátíme zpět k raně středověkému sídlišti a nastínění jeho života. Základním východiskem je v této fázi opět archeologie a pohled na ojediněle dochované nemovité památky. Podrobnější pohled je věnován rekonstrukci usedlosti fáze C a možnosti identifikace nadzemního obytného domu jako ústřední stavby usedlosti. Metodicky hojnější možnosti nabídl dvě usedlosti fáze E, resp. srovnání obytného domu (P61, 1991) a usedlosti, celkově zkoumané čtvercovou sítí (1992-1993), především nezbytnou vzájemnou provázaností archeologie a výsledků přírodních věd.

Zcela nezbytné je kontextuální zpracování pramenů společenských a přírodovědných tzv. multi-proxy analýzou pro kvalitativně odpovídající rekonstrukci sociálního a ekonomického života sídliště a pochopitelně i pro stanovení dalších otázek z ní vyplývajících. Příčinné souvislosti jevů, sledovaných příslušnými vědními obory, prokazují vzájemnou provázanost v složité síti vzájemných kauzalit, které tak lze nahlížet z různých úhlů pohledu či z různých směrů. Při snaze o sjednocení a systemizaci pohledů se nabízejí dvě možnosti, sledovat průběžně vývoj určitého jevu či kombinace jevů několika, nebo se snažit postihnout vzájemnou provázanost většiny jevů. Konkrétní podoba obou možností znamená v našem případě sledovat vývoj kontinuálně po téměř celou dobu trvání sídliště, nebo se snažit postihnout provázanost v jedné chronologické etapě, hovořit můžeme i o dynamickém či statickém pohledu.

Jisté konkrétní omezení první možnosti vyplývá z relativně dlouhých dvou desetiletí, která dělí dobu terénního odkryvu od dnešního přístupu ke spolupráci archeologie a přírodních věd již ve fázi terénních prací a současně rozdílného množství přírodovědného materiálu z jednotlivých fází, vyplývajících i z postupného rozrůstání sídliště i zastoupení jednotlivých fází na zkoumaných plochách. Jinými slovy, nejvíce informací poskytla fáze C a E, data z fáze B a D jsou omezená a

z časně slovanského období, tedy fáze A nemáme data k dispozici. Kritika archeologického fondu navíc nabídla ke zpracování přírodním vědám pouze výběr z materiálu a to takový, který bylo možno hodnotit jako minimálně kontaminovaný.

I přes tato omezení lze rekonstruovat základní podobu sídliště a jeho okolí z pohledu archeobotaniky, kdy souhlasně pylová analýza i analýza makrozbytků představila intenzivně osídlený areál s blízkými polnostmi, ležícími v těsné blízkosti zamokřeného terénu. Detailní pohled přinesl materiál z obou studní fáze E, a to ve dvou směrech. Tím prvním je pozoruhodná rozdílnost materiálu, indikujícího odlišné nejbližší okolí každé ze studní, z nichž jedna dle archeologických zjištění ležela uvnitř intenzivně zasídlené plochy, druhá na jejím okraji, v blízkosti Loučenského potoka. Druhý detailní pohled vyplynul ze srovnání materiálu z doby existence první ze studní (B13a) a doby jejího zaplňování, kdy rekonstrukce vegetace nabízí sugestivní pohled na postupné zarůstání opuštěného sídliště, mimo jiné tedy důležitý závěr pro úvahy o podobě jeho zániku a zúžení možností příčin konce osídlení. Do archeobotanických úvah již menší měrou přispěla archeozoologie při hodnocení zastoupení druhů divokých savců, zcela korespondujících s nezávislými rekonstrukce vegetace, od drobného hryzce vodního po majestátního losa evropského.

Hlavní těžiště archeozoologických výsledků již spočívá v realizaci obou možností pohledů na sídliště, dynamickém i statickém. Shrňeme-li stručně příspěvek k hospodářským zvířatům, pak hlavním trendem ve vývoji složení stáda je postupná preference vepřového a skopového dobytka, kulminující ve fázi E. V téže fázi se mění i porážkové stáří prasat, signalizující výběr chovných jedinců na jedné straně a porážku selat na straně druhé. Systematické sledování zastoupení kostí z jednotlivých masných kategorií odpovědělo na výraznější frekvenci termínu „plece“, resp. „scapula“ v seznamech soudobých naturálních dávek vyčíslením jejich úbytku na sídlišti. S velkou pravděpodobností tato nejhodnotnější kategorie masa končila zpracována mimo sídliště. V téže fázi zaznamenáváme strmý vzestup chovu koně, který byl pravděpodobně dle patologických změn užíván k práci či obecně zvýšeně namáhán. S tím koresponduje nástup podkov v archeologickém materiálu, dle archeometalurgických zjištění uzpůsobených zřejmě jako ochrana nohou koní tažných. Pohled na divokou zvěř představuje postupný úbytek jejího podílu v archeozoologickém materiálu, který je nepochybně odrazem tabulace lovu. V statickém pohledu na kosti zvěře z usedlosti fáze E je i přes jednoznačný dobový zákaz lovu pozoruhodné spektrum druhů, v němž nechybí druhy „královské“ – medvěd, jelen či pratur. Vyhodnocení distribuce kostí v rámci

usedlosti ovšem prokázalo, že divoká zvěř byla nejspíše zpracovávána ve skrytu hospodářských stavení.

Spíše bodově lze sledovat doklady specializace v hospodářství sídliště. Ojedinelý je nález nádoby se zlomky zlata z fáze C, z následující fáze D máme doloženu kovářskou dílnu. Její areál poskytl mimo jiné dvojici nožů, jejichž technologie prozrazuje dle archeometalurgického rozboru práci zkušeného řemeslníka. Dynamický pohled na kolekci nožů z fází C-E prokázal nadstandard i v rámci vývoje nožířských výrobků, které se na sídliště dostávaly. I tento soubor je však mimořádně kvalitní a přes svou nečetnost předčí zastoupením kvalitních kusů i dobová hradiště. Relativně samostatnou otázkou zůstává specializovaná keramická produkce. Tu na sídlišti nenalzáme a předpokládáme ji v sousední lokalitě Hrnčíře. Ani zde však nebyly jednoznačné doklady výroby nalezeny a je nutné se tedy sledovat možnosti výroby v širším okruhu. Mineralogicko-petrografická analýza identifikovala v keramické hmotě většiny vzorků (s výjimkou keramiky fáze A) jako ostřivo užitý materiál tzv. letnu, uhelný jílovec, jehož výchoz sleduje úpatí Krušných hor v nevelké vzdálenosti od obou sídlišť. Specifický a lokálně omezený materiál příměsí je velmi dobrým indikátorem místního původu keramiky a v jistém smyslu i stopou cílené prospekce a pochopitelně i odrazem specializované výroby, jejíž konkrétní systém nám však uniká, předchází však uvažovaný vznik tzv. služebné organizace v českém prostředí. Nezbytná je na tomto stručná rekapitulace efektivity a doložitelnosti zmiňované organizace v širším kontextu. Celý služební systém lze považovat za celoevropský a pochopitelně neomezený pouze na raný středověk. Odraz v místních jménech je záležitostí etnickou, služební jména osad známe i ze srbského prostředí otonské říše. Jak lze doložit ze západoevropského prostředí, mohla být efektivita služebného systému v některých extenzivně realizovaných specializacích, konkrétně textilní výrobě, značná. Zůstává otázkou, nakolik lze tento extenzivní a víceméně latentní systém rekonstruovat v nálezech.

Raně středověké sídliště v Hrdlovce je lokalitou v mnoha ohledech výjimečnou. Závěrem tedy nezbyvá než předpokládat, že se stane východiskem pro další práci archeologie nejen středověké.

Prameny a literatura

Prameny

Annales Fuldenses, cont. Alth., ed. G. H. Pertz – F. Kurze, Monumenta germaniae historica – scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, Hannover 1891.

Annales Quedlinburgenses, ed. G. H. Pertz, Monumenta Germaniae historica – Scriptores in folio III, Hannover 1839.

Capitulare – Capitulare de villis, Monumenta Germaniae historica, LL Sectio II, Capitularia regum Francorum I, Hannover 1883, č. 128, 82-91.

CDB I - Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I, ed. G. Friedrich, Praha 1904-1907.

CDB I - Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I, ed. G. Friedrich, Praha 1904-1907.

CDB II – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II, ed. G. Friedrich, Praha 1912.

CDB II – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II, ed. G. Friedrich, Praha 1912.

CDB III/1 – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1, ed. G. Friedrich, Praha 1942.

CDMP I - Codex diplomaticus Majoris Poloniae documenta, et jam typis descripta, et adhuc inedita complectens, annum 1400 attingentia, Poznań, 1877.

CDS I A 2 – Codex diplomaticus Saxoniae regiae I A 2, ed. O. Posse - H. Ermisch, Leipzig 1889.

CDS II 1 – Codex diplomaticus Saxoniae regiae II 1, ed. E. G. Gersdorf, Leipzig 1864.

CE – Ex Codice Eberhardi, in: Traditiones et antiquitates Fuldenses, ed. E. F. J. Dronke, Fulda, 1844.

Descriptio – Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii (tzv. Bavorský geograf), ed. B. Horák – D. Trávníček, Rozpravy ČSAV, řada SV, 66, seš. 2. Praha 1956.

DOI - Monumenta Germaniae historica – Diplomata I, Die Urkunden Konrads I., Heinrichs I. und Ottos I. (KI, HI, OI), ed. T. Sickel, München 1980.

Fredegar – Fredegarii scholastici, Chronicarum quae dicuntur, libri IV, ed. B. Krusch, Monumenta Germaniae historica – scriptores rerum Merovingicarum II, Hannover 1888, IV, 68.

Gall – Chronicon Polonorum usque ad a. 1113. eds. I. Szlachtowski a R. Köpke, in: Monumenta Germaniae historica, tomus XI, Scriptorum tomus IX, ed. G. H. Pertz. Hannover 1851, 418-478.

Chronicon Moissancense, ed. G. H. Pertz, Monumenta Germaniae historica – Scriptores in folio I, Hannover 1826, 280-313.

Ibráhím – Ibráhím ibn Ja'kúb, in: Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii, ed. L. Havlík (D. Bartoňková – L. Havlík – I. Hrbek – J. Ludvíkovský – R. Večerka), Brno 1969, 410-420.

- Kanovník vyšehradský – Canonici Wissegradensis continuatio a 1126 – 1142, Monumenta Germaniae historica, tomus XI, řada Scriptorum, tomus IX, ed. G. H. Pertz. Hannover 1851, 132-148.
- Kosmas - Die Chronik der Bohmen des Cosmas von Prag, ed. B. Bretholz, Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum - Nova series II, Berlin 1923.
- Lex Salica – Monumenta Germaniae historica , Leges nationum Germanicarum IV,2, ed. K. A. Eckhardt, Hannover 1969.
- Liutprand – Liutprandi Antapodosis, in: Liutprandi opera. Die Werke Liutprands von Cremona, ed. J. Becker, Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum 41 (34), Hannover – Leipzig 1915.
- Orosius – ed. in: L. Havlík, Slované v anglosaské chorografii Alfréda Velikého, Vznik a počátky Slovanů 5. Praha 1964, 53-84, zde 58-63.
- Pactus – Pactus legis Salicae – Monumenta Germaniae historica , Leges nationum Germanicarum IV,1, ed. K. A. Eckhardt, Hannover 1962.
- RBM IV – Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV, ed. J Emler, Praha 1892.
- Regula Benedicti. Řehole Benediktova, ed. Benediktinské arcidiecéze sv. Vojtěch a sv. Markéty, Praha 1998.
- Saxo – Annalista Saxo
- Thietmar - Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung, ed. R. Holzmann, Monumenta Germaniae historica - Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series IX, Berlin 1935.
- Widukind - Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum saxoniarum libri tres, ed. G. Waitz – K. A. Kehr, Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum, Hannover – Leipzig 1904.

Literatura:

- Bartošková, A. 1997: Keramický soubor z počátků osídlení budečského předhradí. Památky archeologické 88, 111-141.

- Baumann, W. 1982: Untersuchungen in einer Drehmühlsteinwerkstatt aus dem 9.-13. Jh. in Sornzig, Kr. Oschatz, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte II. Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege, Beiheft 18, 151-172.
- Beutmann, J. – Kenzer, H. 2004: Weiße Miniaturgefäße des 12. bis 14. Jahrhunderts aus Sachsen im ihren überregionalen Kontext, Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege 46, 485-494.
- Biermann, F. 2000: Slawische Besiedlung zwischen Elbe, Neisse und Lubsza. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 65. Schriften zur Archäologie der germanischen und slawischen Frühgeschichte, Band 5, eds. J. Henning – A. Leube. Bonn.
- Billig, G. 1981: Burgenarcheologie und siedlungkundliche Betrachtungen zum Flussgebiet der Zschopau und der Freiburger Mulde, Zeitschrift für Archäologie 15, 265-297.
- Billig, G. 1989: Die Burgwardorganisation im obersächsisch-meissnischen Raum. Archäologisch-Archivalisch vergleichende Untersuchungen, Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Dresden, Band 20, Berlin.
- Billig, G. 1996: Zur Rekonstruktion der ältesten slawischen Burgbezirke in obersächsisch-meissnischen Raum auf der Grundlage des Bayerischen Geographen, in: K.-H. Blaschke, Neues Archiv für sächsische Geschichte, 66. Band, Weimar 1996, 27-67.
- Blaschke, K.-H. 1957: Historisches Ortsverzeichnis von Sachsen, I. Teil (Mittelsachsen). Leipzig.
- Boháčová, I. 2002: Polské prvky v keramice přemyslovského hradiště ve Staré Boleslavi. Ke kontaktům Polska a Čech v raném středověku, in: C. Buško – J. Klápště eds., Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej, Wrocław – Praha 2002, 429-438.
- Brachmann, H.-J. 1968: Zur spätslawischen Zeit im Mittelelbe-Saale-Gebiet (Ein Beitrag zur archäologisch-kulturellen Gliederung), Zeitschrift für Archäologie 2, 23-49.
- Brachmann, H.-J. 1978: Slawische Stämme an Elbe und Saale. Zu ihrer Geschichte und Kultur im 6. bis 10. Jahrhundert – auf Grund archäologischer Quellen. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 32. Berlin.
- Brachmann, H.-J., 1978: Slawische Stämme an Elbe und Saale. Zu ihrer Geschichte und Kultur im 6. bis 10. Jahrhundert – auf Grund archäologischer Quellen, Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 32, Berlin.
- Brachmann, H.-J. 1994: Zur Entwicklung der slawischen Keramik im Elbe-Saale-Gebiet, in: Č. Staňa ed., Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice, Band I, Brno, 93-110.

- Brych, V. 1989: Nesvětice, zaniklá středověká ves na Mostecku, *Archeologia historica* 14, 311-318.
- Bubeník, J. – Meduna, P. 1994: Zur frühmittelalterlichen Keramik in Nord-West-Böhmen. In: Č. Staňa ed., *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice I, Brno*, 183-192.
- Bubeník, J. – Velímský, T. 1986: Archeologický výzkum polykulturní lokality u Jenišova Újezda, *Archeologické studijní materiály* 15, 42-49.
- Bubeník, J. – Velímský, T. 1986: Archeologický výzkum polykulturní lokality u Jenišova Újezda, *Archeologické studijní materiály* 15, 42-49.
- Bubeník, J. 1973: Několik nových časně slovanských nálezů z Podkrušnohoří, *Archeologické rozhledy* 25, 678-680.
- Bubeník, J. 1975: Slovanské sídliště u Břežánek, okr. Teplice, *Archeologické rozhledy* 27, 642-650.
- Bubeník, J. 1979: Nový nález časně slovanské keramiky z Podkrušnohoří a otázka tzv. zdobeného pražského typu, *Archeologické rozhledy* 31, 151-162.
- Bubeník, J. 1988: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.
- Coblentz, W. 1966: Fruhmittelalterliche Burgen mit steinernen Blendmauer aus dem Gebiet nordlich und sudlich des Erzgebirges. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – historie, svazek 20, číslo 1/2*, 191-199, Taf. XXVI-XXVIII.
- Coblentz, W. 1970: Zum Wechsel der Befestigungsfunktion vom IX. Bis zum XI. Jahrhundert im Ostsaaalischen Gebiet (Am Beispiel des Meissner Landes). *Slovenská archeológia* 18/1, 135-152.
- Coblentz, W. 1984: Archäologische und schriftliche Quellen zu den kontakten zwischen Slawen und Deutschen im Altsorbischen Siedlungsgebiet vom 9. bis zum Anfang des 11. Jahrhunderts. in: *Interaktionen der Mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert, Symposium Nové Vozokany 3. - 7. Oktober 1983. Nitra*. 57-62.
- Coblentz, W. 1989: Reitersporen von Burgen des 9. bis. 11. Jahrhundert in Sachsen. *Slovenská archeológia* 37/1, 5-20.
- Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert), 4. Lieferung, Joachim Herrmann – P. Donat eds., Berlin, 1985
- Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert), 4. Lieferung, J. Herrmann – P. Donat, eds., Berlin, 1985.

- Cvrková, M. 1986: Nález mincí knížete Jaromíra v Ústí nad Labem. Numismatické listy, č. 33, 80 – 82
- Čulíková, V. – Jankovská, V. – Meduna, P. 2008: Rostlinné zbytky ze zaniklé středověké osady na katastru Hrdlovka (severozápadní Čechy). Plant remains from medieval features in the Hrdlovka village (Northern Bohemia, Czech republic), Bioarcheologie v České republice, Praha – České Budějovice, 331-382.
- Du Cange Du Fresne, Ch. - Carpentier, P. 1778: Glossarium manuale ad scriptores mediae et infimae latinitatis: ex magnis glossariis Caroli Dv Fresne, domini Dv Cange, et Carpentarii in compendium redactum, multisque verbis et dicendi formulis avctum, Halae.
- Fiala, Z. 1895: České denáry. Praha.
- Garczyński, W. 1955: Wyniki badań na osadzie wczesnośredniowiecznej Szczecin – Mścicino, materialy Zachodnio-Pomorskie, t. 1, Szczecin, 7-71.
- Geger, H. 1922: Frühmittelalterliche Tongefäss aus Brennstadt, Altschlesien, t. 1, z. 1, Breslau, 26.
- Goetz, H.-W. 2005: Život ve středověku. Praha.
- Graus, F. 1962: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I. Dějiny venkovského lidu od 10. století do první poloviny 13. století, Praha.
- Hilczek-Kurnatowska, Z. – Kara, M. 1994: Die Keramik vom 9. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Grosspolen, in: Č. Staňa ed., Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice I, Brno, 121-141.
- Hošek, J. – Meduna, P. 2011: Metallography of knives from the medieval village of Hrdlovka and the burial ground of Zlončice, Bohemia, in: J. Hošek, H. Cleere, L. Mihok (eds.), The Archaeometallurgy of Iron. Recent developments in archaeological and scientific Research, Praha, 137-152, v tisku.
- Hošek, J. – Šilhová, A. 2011: Průzkumy kovových předmětů, in: P. Meduna a kolektiv, Raně středověké sídliště v Hrdlovce, Archeologické studijní materiály, Praha, v tisku
- Hrdina, K. 1949: Kosmova kronika česká. Praha.
- Hrdina, K. 1950: První pokračovatelé Kosmovi. Praha.
- Charvát, P. 1990: Pallium sibi nullateus deponatur: Textilní výroba v raně středověkých Čechách, Archaeologia historica 15, 69-86.
- Charvátová, K. 1979: Osecká klášterní država do poloviny 14. století, Historická geografie 18, 307-350.

- Charvátová, K. 1979: Osecká klášterní država do poloviny 14. století, *Historická geografie* 18, 307-350.
- Charvátová, K. 1987: Hospodářské dvory klášterů ve světle písemných pramenů (Ke stavební podobě dvorů řádů benediktinského, premonstrátského a cisterckého), *Archaeologia historica* 12, 287-299.
- Charvátová, K. 1995: Ve stopách svatého Bernarda z Clairvaux? Nejstarší cisterciácká ekonomika, Francie a Čechy. *Folia Historica Bohemica* 4, 125-145.
- Charvátová, K. 1996: Ekonomika oseckého kláštera ve 13. a 14. století, in: 800 let kláštera Osek, Jubilejní sborník, ed. N. Krutský, Osek, s. 287-305.
- Charvátová, K. 1998: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420, 1. sv., *Dějiny fundací* 12. století. Praha.
- Charvátová, K. 1998: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420, 1. sv., *Dějiny fundací* 12. století. Praha.
- Chotěbor, P. – Smetánka, Z. 1985: Panské dvory na české středověké vesnici, *Archaeologia historica* 10, 47-56.
- Jaworski, K. 2005: *Grody w Sudetach (VIII-X w.)*. Wrocław.
- Klápště, J. 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka, Most.
- Klápště, J. 1994: Změna – středověká transformace a její předpoklady, *Mediaevalia archaeologica Bohemica* 1993, *Památky archeologické – Supplementum* 2, Praha, 9-59.
- Klápště, J. 2002, ed.: *Archeologie středověkého domu v Mostě* (čp. 226), *Mediaevalia archaeologica* 4, Praha – Most.
- Klápště, J. 2005: *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha.
- Knorr, H. A. 1937: *Die slawische Keramik zwischen Elbe und Oder*. Leipzig.
- Kostrzewski, J. 1925-1927: *Przyczynki do pradziejów Śląska, Przedlad archeologiczny, tom III* (rocznik 7-9), 54-58.
- Kotková, M. 2005: Arne Schmid-Hecklau: Die archäologischen Ausgrabungen auf dem Burgberg in Meissen. Die Grabungen 1959-1963. Recenze, *Archeologické rozhledy* 58, 588-593.
- Kovačiková, L., 2011: Archeozoologický rozbor, in: P. Meduna a kolektiv, *Raně středověké sídliště v Hrdlovce, Archeologické studijní materiály*, Praha, v tisku
- Krzemieńská, B. – Třeštík, D. 1964: organizace v raně středověkých Čechách, *Československý časopis historický* 12, 1964, 637-667.

- Krzemieńská, B. – Třeštík, D. 1965: Přemyslovská hradiště a služební organizace přemyslovského státu, *Archeologické rozhledy* 17, 624-644, 649-655.
- Křivánek, R. 2011: Geofyzikální průzkum, in: P. Meduna a kolektiv, *Raně středověké sídliště v Hrdlovce*, *Archeologické studijní materiály*, Praha, v tisku
- Labuda, G. 1999: *Slowianszczyzna starożytna i wczesnośrediowieczna*. Poznań.
- Labuda, G. 2002: *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej*. Poznań.
- Lissek, P. 2006: *Středověká sladovna z Jenišova Újezdu*, v tisku.
- Lübke, Ch. 2000: Mocenské faktory na východě otonské říše v době Boleslava II, in: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík, eds., *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (+7. února 999)*, Praha, 209-214.
- Meduna, P. 1992: K vnitřní struktuře raně středověkých sídlišť, *Archaeologia historica* 17, 281-290.
- Meduna, P. 1993: Návrh systému deskripce raně středověké keramiky, *Muzejní a vlastivědná práce* 31, 65-74.
- Meduna, P. 1996: *Archaologische Forschung in Raum des Klosterbesitzes von Ossegg*, in: *Cisterciáci ve středověkém českém státě*, Sborník z kolokvia v Kutné Hoře 9. – 13. června 1992, *Citeaux, commentarii cistercienses*, t. 47, Citeaux, 193-204.
- Meduna, P. 1996a: *Archaologische Forschung in Raum des Klosterbesitzes von Ossegg*, in: *Cisterciáci ve středověkém českém státě*, Sborník z kolokvia v Kutné Hoře 9. – 13. června 1992, *Citeaux, commentarii cistercienses*, t. 47, Citeaux, 193-204.
- Meduna, P. 1996b: Die frühmittelalterliche Siedlung (6.-13. Jh.) auf dem Katastralgebiet Hrdlovka, Bez. Teplice, Nordwestböhmen, in: *Ruralia I, Památky archeologické – Supplementum* 5, 311-313.
- Meduna, P. 2006: Ludmila z kraje slovanského, in: R. Špačková – P. Meduna, eds., *Nomine Liudmilam. Sborník k poctě svaté Ludmily*, Mělník, 14-22.
- Meduna, P. 2008: K stavební podobě karolínských „curtes“, *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003 – 2007*, Most, s. 269-276.
- Meduna, P., 2002: Výzkum zaniklého klášterního dvora Hrnčíře, k.ú. Jenišův Újezd, in: P. Čech a Z. Smrž (eds.): *Sborník Drahomíru Kouteckému, Příspěvky k pravěku a rané době dějinné severozápadních Čech* 9, Most, s. 153-161.
- Meduna, P., 2002: Výzkum zaniklého klášterního dvora Hrnčíře, k.ú. Jenišův Újezd, in: P. Čech a Z. Smrž (eds.): *Sborník Drahomíru Kouteckému, Příspěvky k pravěku a rané době dějinné severozápadních Čech* 9, Most, 153-161.

- Meduna, P., 2004: Curia Hirnzhedil. Příspěvek k poznání restrukturalizace osídlení nejstarší osecké klášterní državy, in: A. M. Wyrwa – A. Kielbasa – J. Swastek (eds.), *Cysterki w dziejach ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, Poznań, s. 1066-1072.
- Meduna, P., 2004: Curia Hirnzhedil. Příspěvek k poznání restrukturalizace osídlení nejstarší osecké klášterní državy - Curia Hirnzhedil. Ein Beitrag zur Restrukturalisierung der Besiedlung des ältesten Klosterbesitzes von Osek, in: A. M. Wyrwa – A. Kielbasa – J. Swastek (eds.), *Cysterki w dziejach ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, Poznań, 1066-1072.
- Měřínský, Z. 1995: K lokalizaci hradu Businc u Dětmara Merseburského (Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon ad a. 1015). *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 40*, 135-143.
- Misiewicz, K. 2004: Magnetische Messungen in der Fundstätte Gana (Hof/Stauchitz), *Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege* 46, 264-269.
- Mojzeš, M.: Turínské plátno, dostupné z: <http://www.grkatke.sk/clanok.aspx?idez=203> (9.11.08), s literaturou.
- Petráček, T. 2003: Fenomén darovaných lidí v českých zemích. K poznání hospodářských a sociálních dějin českých zemí doby knížecí, Praha.
- Profous, A 1949: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, díl III. Praha.
- Profous, A. – Svoboda, J. 1957: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl IV. Praha.
- Rusó, A 1988: Příspěvek k poznání slovanské lokality v Chlumci, poloha Horka. Teplice.
- Rusó, A. 1984: Hrdlovka, okr. Teplice, *Výzkumy v Čechách 1980-81*, 27.
- Rusó, A. 1991: Příspěvek k poznání slovanského hradiště v Zabuřanech. *Archeologický výzkum v severních Čechách* 19. Teplice.
- Rusó, A. 1994: Statistické zhodnocení keramiky ze Zabuřan a Chlumce, *Památky archeologické* 85, 34 - 81.
- Rzeźnik, P. 1995: *Ceramika naczygniowa z Ostrowa Tumskiego we Wroclawiu w X – XI wieku*. Poznań.
- Schlesinger, W. 1962: *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter. Band 1: Von den Anfängen kirchlicher Verkündigung bis zum Ende des Investiturstreites*. Köln - Graz.
- Schmid-Hecklau, A. – Strobel, M. – Westphalen, T. 2004: *Der Burgberg meissen – Archäologie und frühe Geschichte*. *Archaeonaut* 3. Dresden.

- Schmid-Hecklau, A. 2003: Archaologische Studien zu den Kontakten zwischen dem Markengebiet und Böhmen im 10. und 11. Jahrhundert, Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege 45, 231-261.
- Schmid-Hecklau, A. 2004: Die archäologischen Ausgrabungen auf dem Burgberg in Meissen – Die Grabungen 1959-1963, Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte, Band 43. Dresden.
- Schrage, G. E. 1999: Zur Siedlungspolitik der Ottonen. Untersuchung zur Integration der Gebiete ostlich der Saale im 10. Jahrhundert, Blätter für deutsche Landesgeschichte 1999, 189-268.
- Schuldt, E. 1964: Slawische Töpferei in Mecklenburg. Schwerin.
- Sláma, J. 1963: K česko-polským stykům v 10. a 11. století, Vznik a počátky Slovanů IV, 221-269.
- Sláma, J. 1970: Příspěvek k dějinám českého hrnčířství 9. a 10. století, Sborník Národního muzea v Praze, řada A – historie, 24, 157-165.
- Sláma, J. 1988: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praehistorica XIV. Praha.
- Sláma, J. 2006: K problému historické interpretace archeologického výzkumu staroslovanských hradišť v Čechách – Zum Problem der historischen Interpretation von archäologischen Untersuchungen der altslawischen Burgwalle in Böhmen. Na prahu českých dějin. Sborník prací Jiřího Slámy. Studia mediaevalia pragensia 6, 187-205.
- Sláma, J. 2006b: Počátky přemyslovského státu, in: P. Sommer, ed. České země v raném středověku. Praha, 30-52.
- Spehr, R. 1994: Christianisierung und früheste Kirchenorganisation in der Mark Meissen, in: J. Oexle, ed., Frühe Kirchen in Sachsen. Ergebnisse archäologischer und baugeschichtlicher Untersuchungen. Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte, Band 23. Stuttgart. 8-63.
- Staňa, Č. 1998: Polské prvky v raně středověké keramice na Moravě, in: H. Kóčka-Krenz – W. Losiński eds., Kraje slowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum, poznań, 273-287.
- Šolle, M. 1979: Pšovská keramika a její vztahy k hrnčířskému okruhu kouřimskému, Archeologické rozhledy 31, 498-529.
- Šrein, V. 2011: Mineralogicko-petrografický rozbor keramiky, in: P. Meduna a kolektiv, Raně středověké sídliště v Hrdlovce, Archeologické studijní materiály, Praha, v tisku
- Tomková, K. 2000: Hradiště doby Boleslava II., in: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík, eds., Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (+7. února 999), Praha, 93-100.

- Třeštík, D. 1979: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530-945). Praha.
- Turek, R. 1975: Listina Jindřicha IV. z 29. dubna 1086 (DH IV. 390) a její teritoria. *Slavia antiqua*, tom XXII, 69-122.
- Váňa 1961: Slovanská keramika zabrušanského typu v severozápadních Čechách, *Památky archeologické* 47, 465-576.
- Váňa, Z. 1953: Přemyslovská Bílina, *Archeologické rozhledy* V, 475, 481 – 488.
- Váňa, Z. 1955: Výzkum ve Vlastislavi a problém počátku t. zv. mladohradištní keramiky, *Archeologické rozhledy* VII, 363 – 374.
- Váňa, Z. 1957: Nálezy slovanských nádob s válcovitým hrdlem a plochých pokliček v severozápadních Čechách, in: *Přátelé a spolupracovníci dr Ivana Borkovského k jeho šedesátinám. Sborník prací*, Praha, 28 – 43.
- Váňa, Z. 1965: Slovanská keramika zabrušanského typu, *Památky archeologické* 52, 465-476.
- Váňa, Z. 1968: Vlastislav. Výsledky výzkumu slovanského hradiště v letech 1953-55 a 1957 až 60, *Památky archeologické* 54, 5-192.
- Váňa, Z. 1976: Bílina. Výzkum centra přemyslovské hradské správy v severozápadních Čechách v letech 1952, 1961-64 a 1966, *Památky archeologické* 67/2, 393-478.
- Váňa, Z. 1977: Bílina a staré Bělsko, *Památky archeologické* 68, 394-732.
- Váňa, Z. 1995: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972-1986. Praha.
- Vařeka, P. 2001: Proměny sídlištní struktury v mikroregionu Libkovic, okr. Most, in: Kozłowski, J. K. – Neustupný, E., eds., *Archeologia przestrzeni. Metody i wyniki badań struktur osadniczych w dorzeczach górnej Laby i Wisly*, Kraków, 85-94.
- Vařeka, P. 2004: Archeologie středověkého domu I. Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí. 6. – 15. století. Plzeň.
- Vávra, I. 1974: Žitavská cesta, *Historická geografie* 12, 27-91.
- Velímský, T. 2002: Hrabšici páni z Rýzmburka. Praha.
- Velímský, T. 2002: Hrabšici páni z Rýzmburka. Praha.
- Weizierl, R., bez data: korespondence v archivu ÚAPPSZČ Most.
- Zápotocký, M. - Cvrková, M. 1993: Slovanská osada v Ústí n. L. - Krásném Březně. Příspěvek k datování mladohradištní keramiky severočeského Polabí, *Archeologické rozhledy* 45, 279 - 314, 363 - 364.
- Zápotocký, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, *Památky archeologické* 56/2, 205-391.
- Zápotocký, M. 1978: Slovanské osídlení na Ústecku, *Archeologické rozhledy* 30, 258-303.

- Žemlička, J. 1993: K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31.V.993), in: Milénium břevnovského kláštera (993-1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v dějinách. Red. I. Hlaváček a M. Bláhová, Praha 1993, 25-39.
- Žemlička, J. 1997: Čechy v době knížecí (1034-1198). Praha.
- Žemlička, J. 2002: Počátky Čech královských. 1198-1253. Proměna státu a společnosti. Praha.